

sufragi universal), però que de fet foren uns comicis dirigits i manipulats per Romero Robledo, aleshores ministre de la Governació, el resultat dels quals no podia ser cap altre: majoria absoluta dels conservadors canovistes i quatre escons per als republicans unitaris (Castelar, Anglada, Sardoal i Olavarrieta).³⁵

Constituïdes les Corts, Alfons XII llegí el missatge de la Corona i, en la discussió posterior, Cánovas del Castillo llançà el que seria la línia rectora del règim. Això és: la coneguda teoria de la «Constitució interna d'Espanya», que, en resum, significava que si bé el règim es fonamentava en l'equilibri entre el Rei i les Corts, en el sentit que sense la convocatòria del Rei no hi havia Corts, les facultats d'aquesta eren prou àmplies, malgrat havia de comptar amb la cooperació i sanció del monarca.³⁶ Segons la doctrina canovista, la monarquia espanyola derivava d'un dret hereditari que compartia amb el Parlament, la legitimitat de la qual era, precisament, conseqüència de la seva condició de constitucional. La sobirania, que originàriament residia en la nació, històricament en concretava en el monarca en virtut del dret hereditari (que representava la tradició) i en les

³⁵ VARELA ORTEGA, J., *Los amigos políticos. Partidos, elecciones y caciquismo en la Restauración (1875-1900)*, Madrid, Alianza Ed., 1877.

³⁶ Les intervencions de Cánovas del Castillo durant el debat del discurs de la Corona foren eloqüentíssimes en aquest respecte, sobretot quan contestà els discursos de Pidal y Mon, Sagasta i Castelar. Vegeu DSC, núms. 17 (8.3.1876), 19 (10.3.1876), 20 (11.3.1876), 22 (14.3.1876), 23 (15.3.1876), 25 (17.3.1876).

Corts que, també, segons la tradició, representaven el país i protegien les llibertats públiques. D'aquesta manera, doncs, Cánovas s'intentava situar al bell mig, equidistant, de la filosofia moderada continguda en la Constitució de 1845 i del democratisme liberal de la de 1869.³⁷

Els tràmits parlamentaris per aprovar el projecte de Constitució foren ràpids, llevat de la controvèrsia que suscità l'article 11, que fixava els principis constitucionals de la vida religiosa de l'Estat, i que es resolgué mitjançant l'acceptació de la fórmula de tolerància entre la total llibertat de cultes i la unitat i confessionalitat catòlica. Superat aquest tràngol, el 24 de maig de 1876 s'aprovà el projecte en el Congrés de Diputats. El 22 de juny el dictaminava el Senat i el 30 d'aquell mes el Rei el sancionà, essent publicada

³⁷ MERINO MERCHÁN, JOSÉ F., *Regímenes históricos...*, ob. cit., p. 155. Aquesta mateixa tesi és defensada per MARTÍNEZ SOSPEDRA, M., «Las fuentes de la constitución de 1876...», art. cit., ps 72-73: «En mi opinión, habría que tener en cuenta que ni Cánovas era un doctrinario típico -como puso de relieve Díez del Corral- ni la Constitución recoge tan sólo el ideario canovista. Lo primero ha sido subrayado por García Escudero y Carr, que, no sin razón, califican al malagueño de burkeano; lo segundo es fácilmente constatable dando una mirada al Diario de Sesiones y ha sido destacado por Sánchez Agesta. Y no está de más recordar que el propio Cánovas negó ser doctrinario y haber militado en el moderantismo, que votó la Constitución de 1869, lo que ciertamente no habrían hecho un Alacalá Galiano, o un Pidal o el conde de Almenara Alta; en el mismo sentido cabría recordar la afinidad del malagueño con el grupo de los puritanos, que no por casualidad fueron hostiles al exclusivismo narvaísta, y a los que corresponde la primacía en los intentos de crear un sistema bipartidista.».

la versió definitiva el 2 de juliol.³⁸

No es tracta aquí de desglossar que fou la Constitució de la Restauració. No és ni el lloc ni el moment, però sí que convé fer esment al seu significat i vigència a l'època, en la mesura que fou el marc a partir del qual es desplegà la tota l'obra legislativa posterior. Com hem dit, doncs, la Constitució de 1876 fixà originàriament els trets següents del nou règim: la monarquia era indiscutible; la Constitució, tenint en compte el seu caràcter flexible, era intocable; el torn entre liberals i conservadors exclouia del sistema les forces republicanes, carlines, socialistes i regionalistes i el predomini del civilisme per damunt del militarisme. Ara bé, com ja ha assenyalat Torres del Moral, la Constitució de 1876 nasqué fora del seu temps i del seu entorn i, a mesura que passaven els anys, el distanciament entre les demandes socials i el desenvolupament polític del sistema s'eixamplà, arribant fins i tot, durant els últims anys del règim, al més absolut esperpent, fora, ja, de la realitat.³⁹ El règim de la Restauració partia d'un doctrinarisme sense doctrina, que va poder sobreviure mentre el pacte entre liberals i conservadors va poder falsejar l'expressió de la societat real, però que inicià la seva devallada quan fou incapaç d'assimilar o d'adaptar-se als nous moviments socials i polítics de la fi

³⁸ DSC, núm. 98 (2.7.1876)

³⁹ TORRES DEL MORAL, J., *Constitucionalismo histórico español*, Madrid, Átomo, 1986.

del segle XIX i de la primeria del XX. Això fou, en definitiva, el que estrangulà la supervivència del sistema que, a poc a poc, s'esgotarà. Només Maura, i fins a un cert punt Canalejas, intentaren reorientar la Restauració cap a la realitat. Però la gran empenta en aquest sentit, fou deguda al catalanisme, el qual, de tota manera, només aconseguí els seus propòsits parcialment.

Ja fa anys, Melchor Fernández Almagro en analitzar l'Estat de la Restauració en relació amb el regionalisme, observava: «Ante una afirmación localista -de cualquier radio que sea-, ¿qué le toca hacer al Estado?... En principio, no hay duda: imponerse, reduciendo todos los particularismos a su unidad superior. ¿Y si no es capaz de asimilar?... Reconocer la realidad planteada, cediendo en aquello que tienda a evitar el estrago de más graves diferenciaciones.[...] Pero nada de esto se hizo. No se centraron, con autenticidad y eficacia, el imperium y los servicios, ni se descentralizó, en su defecto, oportuna y diestramente».⁴⁰ La urgència d'una nova organització político-administrativa no fou copsada, o si ho fou, no va ser assumida pels diferents governs de la Restauració, perquè quan un ministre determinat presentava una iniciativa, sovint arribava tard «y el paralelismo con el desarrollo de las aspiraciones catalanistas [...] marcaron puntos de mayor o menor rezago las reformas de Posada Herrera, Gullón, Moret, Romero

⁴⁰ FERNÁNDEZ ALMAGRO, M., *Catalanismo y República Española*, Madrid, Espasa-Calpe, 1932, p. 24.

Robledo, Venacio González...».⁴¹ Això no obstant, la Restauració reorganitzà l'administració local amb dues lleis que ratificaven els principis continguts en les de 1870.

2.2. La llei de 1877 i el marc legislatiu

En matèria d'administració local la Constitució canovista innovà poc, seguint la pauta establerta pel constitucionalisme isabelí i, anteriorment, per la Constitució de Cadis. Amb tot, la influència més directa correspon a l'article 99 de la Constitució de 1869, que pràcticament era reproduït en el Títol X de la de 1876, i, més en concret, l'apartat quart d'aquell article 99, que era una consagració rotunda del centralisme, passà *in integrum* al text de 1876 (article 84, apartat 3r.).⁴²

En un cert sentit, les lleis de 20 d'agost de 1870 foren la base de la legislació sobre règim local de la Restauració. D'entrada, el que cal constatar és que aquestes lleis tingueren vigència fins el 23 de maig de 1876, en què fou presentat a les Corts un projecte de llei de reforma, «no como una legislación nueva, sino

⁴¹ Ibid., p. 26.

⁴² Concretament deia: «Intervención del Rey, y en su caso de las Cortes, para impedir que las Diputaciones provinciales y los Ayuntamientos se extralimiten de sus atribuciones en perjuicio de los intereses generales y permanentes». DSC, núm. 97, apèndix 9 (30.6.1876).

como una modificación de las mismas»⁴³ Això no obstant, la mateixa Constitució restauracionista, semblantment al que ja s'havia fet en les aprovades abans, des del 1812 en endavant, establia els principis inspiradors i reguladors del règim municipal i provincial. Aquests principis, com hem dit fa un moment, foren recollits en el Títol X de la carta magna, que tractava «De las Diputaciones provinciales y de los Ayuntamientos», i que ratificaven la divisó provincial i la subordinació administrativa i tributària dels ens locals respecte als interessos estatals.

Els principis constitucionals sobre les províncies i els municipis esdevingueren llei el 2 d'octubre de 1877 i, si bé la llei provincial aleshores aprovada va ser reformada per la llei de 29 d'agost de 1882, en

⁴³ POSADA, ADOLFO, *Evolución legislativa...*, ob. cit., p. 300. En el mateix sentit s'expressa Artola, el qual assenyala que les lleis restauracionistes que modificaven les de 1870 desnaturalitzaven el caràcter representatiu del municipi, modificaven les condicions necessàries per ser elector, en limitar la facultat només a aquells veïns contribuents per béns propis, funcionaris en servei, militars retirats i capacitats amb títol oficial. Al mateix temps, va reduir el camp dels elegibles en afegir, com a condició, el pagament d'una quota que els situés entre els dos primers terços dels constringuents. Com veuren, la llei municipal retornà a la corona la capacitat il·limitada de designar alcaldes entre els regidors elegits. La llei electoral fixà procediments diferents per a la designació de senadors i diputats. S'abandonà, d'entrada, el sufragi universal que havia permès votar al 27% de la població per reduir-lo a poc més del 5%, bo i primant la participació dels petits propietaris agrícoles i la de les persones de més cultura (capacitats). ARTOLA, M., «El sistema político de la Restauración» a TUÑÓN DE LARA, M. (DIR.), *La España de la Restauración. Política, economía, legislación y cultura*, Madrid, Siglo XXI eds., 1985, ps. 11-20

general es pot dir que els criteris político-administratius per a la constitució de l'Estat prevalgueren durant bona part del segle XX. I aquests eren, seguint la tradició liberal iniciada a Cadis, a) la uniformitat; b) la subordinació de totes les funcions al poder central; c) la jerarquia administrativa amb el predomini de l'element burocràtic i d) la manca d'autonomia dels centres locals, dependents del poder executiu.⁴⁴

Segons la llei provincial reformada, el territori espanyol es dividia administrativament en províncies. Així doncs, la província no responia a exigències geogràfiques definides ni a determinacions històriques, sinó que eren una mera creació del poder central, al qual estaven subordinades, per a la gestió i administració de certs interessos de caràcter provincial. D'aquí que els límits provincials poguessin ésser modificats a través d'una llei i que l'adscripció d'un terme municipal a una província o a una altra només depengués de la voluntat del govern, un cop escoltat el Consell d'Estat. L'organització provincial constava de les següents autoritats i organismes: el Governador civil, la Diputació provincial i la Comissió provincial; el primer dels quals continuava essent el cap polític provincial en representació del govern, com les Diputacions, malgrat estar formades per diputats elegits per sufragi directe, actuaven dins d'un règim de subordinació i, per tant, sota la dependència

⁴⁴ Ibid, p. 321.

del govern. Quant a la Comissió provincial, tenia la missió de ser la representació permanent de la província i la representació executiva de la Diputació.

La llei municipal de 1877 establí que el municipi havia de concebre's com una noció essencialment legal, sense tenir en compte una formació natural, espontània, històrica i real de l'agrupament humà. Es considerarien municipis, doncs, un terme municipal amb no menys de 2000 habitants i capacitat pressupostària per fer front a les despeses municipals obligatòries. Segons la llei, doncs, tot terme municipal tenia un ajuntament i una junta, les atribucions dels quals estaven determinades d'acord amb els principis establerts en l'article 84 de la Constitució que li atribuïa, al primer, el govern i la direcció dels interessos peculiars dels pobles i, a la segona, la gestió econòmica. Al cap de cada ajuntament hi havia, és clar, un alcalde, que era a la vegada representant del poder central i màxim càrrec executiu del municipi. Això volia dir que, mitjançant el governador civil de la província, l'alcalde esdevenia el comunicador amb el poder central i en tenia la representació política. Els ajuntaments elegien el seu alcalde d'entre els regidors, llevat d'aquells de les capitals de província, dels caps de partit judicial i dels pobles que en aquests mateixos partits tinguin 6000 habitants o més, en els quals podien ésser nomenats directament pel Rei. Els alcaldes de Barcelona i Madrid eren designats lliurement pel monarca. Els regidors eren elegits per vot directe

i secret, i els ajuntaments es renovaven per meitats cada dos anys. De totes maneres, de l'articulat de la llei es desprèn que el desplegament de la funció municipal es produïa en un règim jurídic de subordinació: el governador civil era el cap superior, fins al punt que aquest podia destituir els alcaldes i els ajuntaments segons el que especificava l'article 189 de la llei municipal.

Sembla força clar, doncs, que ambdues lleis responien a criteris doctrinals centralistes, com així ho remarcava Henri Puget el 1920:

«Le plus important d'entre les défauts que l'on relève dans la législation actuellement en vigueur tient à una cause générale: en dépit d'un effort sérieux pour organiser les libertés locales, les lois de 1877 et de 1882 ont trop sacrifié à l'esprit doctrinaire, à l'esprit d'unification et de centralisation.

»Les auteurs de ces lois, les hommes de la Restauration, ont continué l'oeuvre poursuivie depuis des siècles: au lendemain des mouvements fédéralistes et cantonalistes, alors que deuxième guerre carliste s'achevait à peine, ils ont voulu assurer l'unification de l'Espagne, établir un régime identique pour l'ensemble du territoire, ne laisser subsister aucun privilège local. Leur souci d'unité et d'égalité, et aussi leur dogmatisme, les a amenés à ne tenir que peu de compte des réalités vivantes: ils avaient

construit, suivant des principes a priori, le régime des localités.».⁴⁵

Partint d'aquesta concepció, doncs, les llibertats locals no eren reconegudes, sinó concedides, ja que els organismes locals o regionals no tenien més origen que la voluntat de l'Estat: *«l'Etat peut créer des organes locaux et des personnes publiques locales, qui ne sont pas l'expression d'une collectivité préexistante; enfin la loi impose un régime uniforme aux localités de même catégorie»*.⁴⁶ Com deixà molt clar el liberal Vicente Santamaría de Paredes, la jerarquització político-administrativa del règim espanyol (de submissió del grau inferior al superior) recolzava en uns principis centralitzadors i uniformitzadors que, d'entrada, deixaven fora de la legislació les regions naturals, essent substituïdes per les províncies (d'origen merament legal) i, a més, escapçava el caràcter espontani i històric dels ajuntaments.⁴⁷ El nus de la discussió entorn de la legislació local durant la Restauració fou, justament, aquest: si les regions històriques podien adquirir rang administratiu i polític en l'esquema organitzatiu de l'Estat espanyol.

La normativa sobre organització provincial i municipal

⁴⁵ PUGET, HENRI, *Le gouvernement local...*, ob. cit., p. 185.

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ SANTAMARÍA DE PAREDES, V., *Curso de Derecho administrativo según sus principios generales y la legislación actual de España*, Madrid, Ricardo Fe, 1898, p.100.

dels primers anys de la Restauració que matisava el contingut de la Llei de 1870 no tan sols en el sentit de substituir el sufragi universal pel censitari, sinó en el de permetre una fàcil intervenció del Estat en les qüestions provincials i municipals i en la gestió de les Diputacions i els ajuntaments; reforçà el poder de l'alcalde com a cap de l'ajuntament però, també, com a delegat governatiu. Alhora, la Restauració reconvertia el governador civil en president nat de la Diputació provincial.⁴⁸ Això no obstant, aquest darrer aspecte perdé força amb la reforma de la llei Provincial que explicarem tot seguit, encara que la figura del governador continuava essent essencial en l'organigrama polític-administratiu local.

2.3. La reforma de 1882 i els projectes posteriors

Així les coses, immediatament després d'aprovar la llei provincial de 1882, ja s'alçaren veus per alterar el contingut de les lleis d'Administració local, sobretot des que els liberals accediren a les tasques de gestió governativa. Certament, el 16 de desembre de 1882 el ministre liberal de la Governació, Venancio González, presentà al Senat un projecte de llei municipal encaminat a estendre el sufragi; propiciar l'elecció democràtica dels alcaldes (que només podrien ésser privats de la

⁴⁸ ANDRÉS GALLEGÓ, JOSÉ, «El Estado de la Restauración» (II), Madrid, *Revista de Derecho Político*, núm. 8 (hivern 1981), p. 140.

seva representació governamental, però no de l'electiva); augmentar la representació de les minories i rebaixar el grau de subordinació política respecte al governador civil.⁴⁹ A la fi, però, el projecte González fou retirat.

Sis mesos més tard, el 23 de juny de 1883, el nou ministre de la Governació, Pío Gullón, també liberal, presentà un nou projecte que, de tota manera, no va passar d'això, de projecte.⁵⁰ Posteriorment, el 5 de gener de 1884, Segismundo Moret, també ministre liberal de la Governació, presentà dos projectes de llei al Senat: un de reforma dels capítols III i IV de la Llei provincial i l'altre, per a la reforma de la Llei municipal, que, en gran part, reproduïa la doctrina de la llei de 16 de desembre de 1882.⁵¹ Pel que fa a l'organització provincial, doncs, Moret plantejava la necessitat de ressaltar la figura del governador civil com a autoritat representativa del poder central i, a més, proposava la creació de quinze gran governs civils, «*correspondientes a las grandes regiones geográficas y económicas de España*» i, a cada província, a més, s'instaurava un delegat que exerciria les atribucions dels antics governadors civils.

⁴⁹ DSS, núm 1, apèndix 1 (16.12.1882) En el preàmbul del dit projecte de llei, s'hi deia que «*las reformas introducidas tienden a hacer que la Administración sea propia y peculiar del pueblo, emanando de éste todos los poderes; a descentralizarle, suprimiendo en cuanto no sea indispensable la intervención del Gobierno, y a moralizarle...*»

⁵⁰ DSS, núm. 137, apèndix 1 (23.6.1883).

⁵¹ DSS, núm 7, apèndixs 2 i 3 (7.1.1884), respectivament

Finalment, en els pobles de 2.000 habitants o més, la llei preveia l'existència dels delegats locals, que serien ocupats per càrrecs ja existents. Malgrat que en aparença la creació del governador regional era una mesura descentralitzadora, la realitat era tota una altra: s'accentuava la centralització, car la trama burocràtica augmentava amb la figura del delegat local i, per tant, «la presencia del Gobierno de la nación a nivel local se haria más manifiesta que antes».⁵² Quant a la reforma municipal, ja hem dit que la proposta de Moret no capgirava allò que contenia la llei de 1882, llevat que introduïa una filosofia d'eficàcia administrativa (creació de les Comissions municipals) i feia desaparèixer la seva funció electoral.

Poc temps després, el 27 de desembre de 1884, el nou ministre de la Governació, el conservador Romero Robledo, presentà al Congrés de Diputats un projecte de llei sobre *Gobiernos y Administración Local*, que, de fet, era un intent de refondre les dues lleis orgàniques de 1877 i de 1882 en un sol cos legal.⁵³ Centament, el projecte Romero era una novetat en relació als anteriors intents de reforma i en molts aspectes enunciava alguns dels principals punts de vista del partit conservador. A diferència dels altres, Romero proposava discutir alhora, com més tard faria Maura en el projecte de 1907, la

⁵² TUSELL, JAVIER, *La reforma de la Administración...*, ob. cit., p. 49.

⁵³ DSC, núm. 52, apèndix 18 (27.12.1884).

reforma conjunta de l'administració municipal i provincial. La gran novetat del projecte Romero era que proposava crear regions, que no serien la refosa de les províncies, sinó l'agrupació dels municipis en una mena de mancomunitat, tot mantenint els ens provincials (que fins i tot potenciava amb la proposta que en formessin part els diputats i senadors a Corts i els presidents de les juntes regionals). L'opció municipalista de Romero Robledo anava acompanyada de la potenciació de les hisendes municipals, cosa que havia de contribuir a l'eficàcia administrativa dels ajuntaments, i la supressió de les eleccions en 5.662 municipis (dels 9.314 que tenia la península) per facilitar la intervenció personal i directa dels veïns en els pobles petits. Òbviament, el projecte de llei del Romero Robledo no prosperà, malgrat haver-se començat a discutir.

Entre el 1884 i el 1890 hi va haver poques novetats. El 12 de juliol de 1886, era novament el liberal Venancio González qui llegia a les Corts un projecte de llei Municipal, que era substancialment el mateix que ja havia presentat el desembre de 1882: «Al revisarlo -es deia en el preàmbul-, sólo se han introducido en él ligeras reformas, aclarando algunos puntos, aceptando en varios el método ó la redacción de los diversos proyectos que con posterioridad se han formulado, y transcribiendo, en lo que se refiere á los empréstitos de los municipios, el capítulo correspondiente del proyecto de ley de gobierno y administración local, presentado en Diciembre

de 1884...».⁵⁴ Aquest projecte, que tampoc no acabà essent llei, i un altre de reforma parcial de la llei Provincial de 1882, presentat pel mateix Ministre en idèntica sessió, van ser reproduïts en les legislatures de 1887 i 1889.⁵⁵ González, que completà la seva proposta legislativa amb una sèrie de disposicions referides al règim administratiu de Cuba, no aportava res de nou i es limità a acceptar els principis bàsics de la legislació vigent, sense atendre tampoc a la doctrina del seu propi partit, i a introduir només reformes de tipus tècnic.

La dècada dels noranta obrí, en l'àmbit de la reforma administrativa, una nova via. Quan el 1890 Cánovas s'encarrega de formar nou govern, un nou prohom del conservadorisme era nomenat ministre de la Governació: Francisco Silvela, molt diferent en l'estil i la intenció a Romero Robledo (varitable dissenyador de les tupinades electorals i el canemàs caciquista), que s'envoltà de conservadors reformistes, com ara Joaquín Sánchez de Toca (que fou nomenat sots-secretari del Ministeri). Silvela representava un gir radical, si bé mai no acabà de confiar en la vitalitat de la societat per actuar lliurement, en la mesura que volia substituir la centralització per la mera intervenció governativa bo i flexibi-

⁵⁴ DSC, núm. 51, apèndix 4 (12.7.1886).

⁵⁵ DSC, núm. 51, apèndix 5 (17.1.1887) i núm. 2, apèndix 2 (15.6.1889), respectivament.

litzant la legislació.⁵⁶ Anys més tard, Joaquín Sánchez de Toca, artífex del projecte de reforma Silvela, explicava de la manera següent quin havia estat l'esperit del seu projecte de llei:

«El pensamiento capital del estudio que hubo entonces en el Ministerio de la Gobernación para la reforma de las leyes Municipal y provincial iba encaminado á la busca del resultado más eficaz contra este enorme defecto orgánico de nuestra legislación. Buscábase ante todo la restauración de nuestra vida municipal, restableciendo els indispensable ajuste de la estructura legal á la estructura real y orgánica de los pueblos. Para ello se imponía como base primera el romper el molde de la uniformidad fatídica, reconociendo que la ciudad de 100.000 habitantes no puede regirse como la aldea de 500 almas, y que los términos municipales no son creaciones abstractas, que el Poder central pueda cortar y despedazar á capricho agregando y disgregando, creando ó destruyendo como quiera, sino que son cuerpos vivos engendrados directamente como fruto natural del desposorio de los pueblos con el suelo patrio, y que para ello,

⁵⁶ SILVELA, FRANCISCO, *Artículos, discursos, conferencias y cartas*, notes de Félix Llanos y Torriglia, Madrid, Matéu Artes Gráficas, 1922, 3 vols. Fem referència, en concret, a la conferència del 30 d'abril de 1899 que pronuncià en el Círculo de la Unión Mercantil madrilenya sobre «Deberes de los partidos gubernamentales en España, con respecto a la organización provincial y municipal».

*cada comunidad municipal tiene los rasgos propios y distintivos de su individualidad, diferenciándose su personalidad de los demás del propio territorio por su mayor ó menor dimensión, por la sencillez ó complicación de sus asuntos é intereses, por la capacidad ó incapacidad de sus vecinos ó gestores, y requiriendo, por tanto, un órgano legal adecuado á sus funciones y á lo peculiar de su condición. Esta fué también la consideración capital en que se fundó el proyecto de la curatela municipal como situación de derecho excepcional y transitoria para aquellos ayuntamientos que dieran notoria muestra de incapacidad en regirse con la autonomía de propio gobierno».*⁵⁷

L'informe de la sots-secretaria que dirigia Sánchez de Toca aportava com a principal novetat la constitució de les regions, en un sentit molt diferent del de Romero Robledo, ja que havien de ser l'agrupació de les províncies que tinguessin un mateix marc històric i natural. Aquestes regions, que havien de substituir les Diputacions en moltes de les seves funcions, estarien regides per consells regionals. A més, el projecte preveia la creació de governs civils a escala regional. No és que Silvela o Sánchez de Toca s'encaminessin a la regionalització de l'Estat, ans al contrari. El sentit d'aquesta nova

⁵⁷ «Caciquismo y descentralización», art. cit., p. 436. El document a què fa referència és el següent: SUBSECRETARIA DE GOBERNACIÓN, *Proyecto de reforma de las leyes Provincial y Municipal*, Madrid, 1891.

política conservadora o, si més no, del conservadorisme silvelista, que més tard el maurisme va reactivar, el resumí exemplarment Sánchez de Toca anys més tard: «Para la vivificación de nuestro organismo nacional, el Municipio es lo primero que tiene que resurgir. Por esto el municipalismo nos importa ahora mucho más que el regionalismo».⁵⁸ En fi, com ha dit Posada, el projecte de reforma de Silvela, que ni tan sols va arribar a les Cambres, suposava una refosa de les lleis vigents, amb una nova orientació que barrejava diverses reivindicacions, moltes de les quals eren doctrinàries i les altres d'inspiració històrica.⁵⁹ Amb tot, la reforma Silvela, que volia controlar, sobretot, el caciquisme, topà amb la resistència del grup de Romero Robledo, el qual aconseguí el suport de Cánovas del Castillo i, en conseqüència, la dimissió del primer i l'estroncament de la reforma projectada.⁶⁰

No fou sinó durant la legislatura de 1893-94, amb

⁵⁸ SÁNCHEZ DE TOCA, J., *Regionalismo, municipalismo y centralización*, Madrid, R. Velasco imp., 1907, p. XXII.

⁵⁹ POSADA, ADOLFO, *Evolución legislativa...*, ob. cit., pp. 371-372.

⁶⁰ Fernández Almagro deia respecte a la incomprensió del projecte Silvela: «Silvela, precediendo en el tiempo, y maura, afirmando la necesidad de una reforma, a fondo, en el régimen local, incorporan el tema al repertorio de nuestras preocupaciones públicas, aunque sin fruto. Y no es que la España oficial padeciese incomprensión, respecto precisamente al problema regional, según el consabido estribillo. Es que los Gobiernos y sus colaboradores no comprendían cosa alguna: ni las más cercanas y de índole general.». *Catalanismo y República...*, ob. cit., p.27.

els liberals de nou al govern, que s'intentà una altra vegada la refosa de les lleis Provincial i Municipal amb la presentació al Senat d'un projecte de llei de bases, que elaborà Venancio González.⁶¹ El que aprovà el Senat, doncs, foren unes bases per a una llei orgànica d'administració o règim dels Municipis i de les Províncies que havia de redactar el govern mantenint, en allò que calgués, la jurisprudència administrativa establerta per la llei Provincial de 1882 i la Municipal de 1877. En realitat, per tant, aquestes bases no introduïen grans novetats. S'hi establí, això sí, unes noves normes d'incompatibilitat per ocupar el càrrec de governador i se'n moderava l'autoritat, malgrat que persistien les pautes tradicionals del centralisme liberal que situaven els municipis en l'esglaó inferior de la jerarquia administrativa. L'única novetat remarcable, és que per primera vegada els liberals atacaven la reforma local des d'una perspectiva que unia la reforma provincial i municipal.⁶²

⁶¹ DSS, núm 24, apèndix 1 (1.5.1893).

⁶² Encara que s'escapa al fil de la nostra reflexió, cal constatar que, arran del conflicte colonial, es presentaren diversos projectes encaminats a donar-li sortida. Un dels més interessants fou el que va presentar el 1893 l'aleshores liberal Antonio Maura, que era ministre d'Ultramar en el govern Sagasta, com a bases per a la reforma del govern i l'administració civils de les illes de Cuba i Puerto Rico, en el qual es pretenia atorgar per primera vegada una certa autonomia en afers d'obres públiques, foment, comunicacions, instrucció i sanitat. Tanmateix, no fou aprovat tant per les previsions ideològiques, com per l'oposició manifestada pels republicans, els autonomistes cubans i fins i tot els mateixos liberals, encara que per raons diferents. DSC,

El 30 d'octubre de 1899, Francisco Silvela, segons que sembla complint els acords a què havia arribat amb els sectors regionalistes catalans, elaborà un nou projecte de descentralització administrativa.⁶³ La iniciativa Silvela fou complementada el 9 de desembre d'aquell any, quan Eduardo Dato, ministre de la Governació va presentar un projecte de llei al Congrés introduint algunes modificacions en l'organització provincial i municipal.⁶⁴ Tanmateix, s'arribava a la fi de segle

núm. 56 (15.6.1893).

⁶³ El 21 de gener de 1898 la Unión Conservadora emeté una declaració, de caire clarament regeneracionista, que deia: «Es extremo capital de nuestro programa la reforma de la administración local, realizándola con respeto a las libertades tradicionales de que hoy están en posesión los Municipios y Provincias, con espíritu descentralizador allí donde la normalidad de la vida municipal y provincial lo consienta, y con medios de intervención para el poder central más eficaces que la mera acción de los Tribunales de Justicia, para corregir los abusos y poner coto a las corrupciones que nos empobrecen y desacreditan, y que apartan de la vida pública aquellos elementos sanos y valiosos que más importaría mantener en ella, y atraen a los que convendría apartar.». Cfr. CANALS, SALVADOR, *La cuestión catalana desde el punto de vista español*, Madrid, Imp. Vda. Pérez Velasco, 1919, p. 155. En concret, en el discurs de la Corona s'apuntava la descentralització com una de les reformes que havia de dur a terme el silvelisme: «...se os someterán los proyectos de ley... que lleven amplia descentralización á la administración provincial y municipal, regulándola con la tutela que permita intervenir donde se advierta incapacidad para el desempeño eficaz de funciones necesarias, y dé personalidad á instituciones universitarias que reúnan condiciones para ello». DSC, núm. 1 (2.6.1899).

⁶⁴ El caràcter parcial de la reforma Dato s'agumentava així: «teme el gobierno que reformas completas, a causa de su misma grandiosidad, por la magnitud de los intereses que forzosamente han de lastimar y por las opiniones arraigadas que necesariamente han de herir, jamás pasen de proyectos de ley a leyes del Reino; y el Gobierno prefiere a los éxitos fáciles y clamorosos

després d'haver presentat molts projectes, però sense haver aconseguit de resoldre res.

En tot cas, el fracàs de donar rang legislatiu als diferents projectes de reforma administrativa reflecteix, d'una banda, la inoperància parlamentària i, de l'altra, que conservadors i liberals no aconseguiren de posar-se d'acord sobre el contingut de la dita reforma ni esquarterar el criteri dominant centralista, si bé és cert, també, que des d'aquell moment liberals, conservador, republicans i regionalistes començaren a perfilar els seus programes respectius, que condicionaren les discussions posteriors entrats, ja, en el segle XX.

3. LIBERALS I CONSERVADORS DAVANT LA REFORMA DE L'ADMINISTRACIÓ LOCAL I EL REGIONALISME

Després del desastre colonial la vida política espanyola s'alterà considerablement. El conservadorisme vivia un moment de crisi o, amb més precisió, un moment de reformulació. Ja hem vist que Silvela presentà un projecte de reforma administrativa que no va fructificar, entre altres raons, perquè la crisi econòmica i el programa de recuperació del ministre d'Hisenda R. Fernández Villaverde, basat en l'augment de les càrregues impositives, no permeteren que quallés l'aliança reformista del

de los reformadores... la labor oscura, pero fecunda, que poco a poco y sin daño de los intereses creados va realizando en todo los organismo la parte ideal que las necesidades presentan aconsejan y permiten». DSC, núm. 82, apèndix 1 (9.12.1899).

regionalisme amb el conservadorisme silvelista.⁶⁵ Així doncs, a inicis del segle XX, la reforma del règim local espanyol restava pendent i, val a dir, que aquesta distorció resultava més greu encara en la mesura que el règim local d'un Estat forma part essencial de la seva constitució político-administrativa en un sentit ampli. Això és: que d'una part la caracteritza i, de l'altra, és caracteritzada per ella.

En l'estudi que féu el dret administratiu espanyol, Adolfo Posada assenyalava que la constitució político-administrativa d'un Estat responia a un dels tres criteris següents: de centralització, d'autonomia i de descentra-

⁶⁵ Encara que és una qüestió tangencial al tema que tractem aquí, l'afebliment del lligan entre el regionalisme català i el silvelisme és feu palès durant la discussió a les Corts del tancament de caixes i la pastoral del bisbe de Barcelona, Josep Morgades, en relació amb la vaga general. Vegeu DSC, núms. 124 (8.2.1900), 125 (9.2.1900), 134 (20.2.1900), 135 (21.2.1900) i 136 (22.2.1900). La intransigència governamental quedà reflectida en la resposta de Francisco Silvela (que avantposava la caixa única a la coresponsabilització recaptatòria) a la pregunta del diputat J. Ferrer i Vidal sobre la possibilitat de concedir el concert econòmic reclamat per a Barcelona: «Se trata de sistemas de recaudación que no habían de limitarse á una provincia, que habían de establecerse con carácter general en el país; se trata de autorizaciones para investigaciones, para repartición de cupos, para estadísticas, y en algún caso puede ser para recaudación, siempre que no se abandone el principio, capital para nosotros, de la unidad de la Hacienda pública y de la relación directa del contribuyente con el Estado.». DSC, núm 40 (19.7.1899). L'estat d'animadversió contra el catalanisme també es pot observar en el debat sobre el nomenament dels bisbes catalanistes per a les seus de Vic i Barcelona. DSC, 109 (19.1.1900).

lització.⁶⁶ A la pràctica, tant la centralització com la descentralització administrativa tenien una base semblant. Així ho indicava Posada en advertir que la centralització i la descentralització, tot i que es donen per l'impuls de tendències oposades, no pressuposen dos constitucions essencialment diferents: «la descentralización suele ser originariamente obra de la centralización».⁶⁷ En canvi, l'autonomia és un règim diferent de la centralització, implica una estructura diferenciada en la vida de l'Estat compost, en el qual l'Estat és una unió d'Estats —cas federal— o bé una formació tradicional de components històrics territorials amb personalitat pròpia.

En l'Espanya de principis d'aquest segle, el concepte d'autonomia política introduït pel catalanisme des de feia temps, entrà de ple en el debat sobre l'administració local com una proposta nova, *diferent*, a aquelles altres (de centralització i de descentralització) que havien predominat en les discussions tingudes fins aleshores i que, també des de molt abans, havien protagonitzat essencialment liberals i conservadors. L'Estat regional que propugnava el catalanisme tenia molts punts en comú amb el federalisme republicà, però la virtut que va tenir el catalanisme en tornar a posar damunt la taula la

⁶⁶ POSADA, A., *Tratado de Derecho Administrativo según las teorías filosóficas u la legislación positiva*, Madrid, V. Suárez, 1887, vol I: p. 247 i ss.

⁶⁷ POSADA, A., *Evolución legislativa...*, ob. cit., p. 312.

qüestió de l'organització de l'Estat era que, un cop minoritzat el federalisme amb la derrota del Sexenni, el catalanisme aparegué com un moviment d'àmplia base social capaç d'articular una alternativa real, capaç fins i tot d'esdevenir alternativa per al conjunt espanyol. Així es pot observar durant els llargs debats que tingueren lloc a les Corts des que el 1899 el conservador Eduardo Dato anunciés la presentació d'un projecte de llei per a la reorganització administrativa (en un intent de contrarestar la crisi de fi de segle), al qual seguiren el del liberal Alfonso González del 1901, la del seu correligionari Segismundo Moret del 1902, la del liberal comte de Romanones del 1906 o bé els dos intents (del 1903 i del 1907, respectivament) del conservador Antonio Maura.

La lluita per l'autonomia catalana va tenir una concreció doctrinària en les *Bases de Manresa*, ja ho hem assenyalat en els capítols anteriors. Però el que ens interessa ara de destacar és que des d'aleshores (completant les Bases amb les aportacions doctrinals de Prat de la Riba tant en el *Compendi de la doctrina catalanista* com en *La Nacionalitat Catalana*) el catalanisme va anar servint un nou concepte de l'Estat i de la seva organització a partir de la consolidació de la idea que els organismes locals eren entitats naturals, representacions socials, i no mers instruments d'administració i de govern. No es podia comparar un partit judicial o una província amb un municipi o una regió: aquells

eren instruments d'administració i, per tant, es creaven o es modificaven segons conveniència; mentre que els segons eren ens socials que l'Estat podia reconèixer, però que no creava de cap manera. La modificació de l'essència del municipi i de la regió era, doncs, una forma d'agredir la consciència col·lectiva d'una comunitat. I aquesta línia de pensament resultava del fet que el catalanisme entenia la regió (la pàtria) com una comunitat històrica, natural i necessària, en tant que l'Estat (la pàtria gran) era una entitat política artificial i voluntària. La pàtria del catalans era, consegüentment, Catalunya. Una Catalunya, però, amb capacitat de desició i de gestió que formava una unitat que el règim administratiu d'aleshores escapçava.⁶⁸

En definitiva, el que estava plantejant el catalanisme era la necessitat de reformular el concepte rigid de sobirania que defensaven liberals, conservadors i republicans unitaris i progressistes. Com denunciava el 1902 un Gumersido de Azcárate escandalitzat, el catalanisme, des del moment que considerava l'Estat com un mer compost de regions i una entitat artificial i voluntària, «*tuerce el concepto de la soberanía, la cual, según los catalanistas, se comparte entre aquél y las regiones, olvidando que la soberanía es por esencia única*».⁶⁹

⁶⁸ TERMES, J. I COLOMINES, A., *Les Bases de Manresa de 1892 i els orígens del catalanisme*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1992, especialment pp.

⁶⁹ AZCÁRATE, G. DE, «El programa de Manresa», *La Lectura*, núm. 13, gener de 1902. pp. 22-32.

3.1. Els liberals, l'administració local i el regionalisme

Els liberals es caracteritzaren, en general, per un posicionament contrari a la reforma de l'administració local. La raó que adduïren fou, sobretot, que la reforma tal com era plantejada pel conservadorisme afavoria el caciquisme. Els liberals, tal com diu Tusell, tendien a manifestar una postura pessimista i abocada al centralisme.⁷⁰ Amb el temps, però, aquesta oposició dels liberals s'anà suavitzant i una vegada els conservadors monopolitzaren el tema de la reforma político-administrativa, els grans dirigents liberals (com ara Canalejas o Moret) o els de provat oportunisme (com Romanones) es mostraren menys centralistes o, si de cas, el seu centralisme era menys palès quan exercien responsabilitats de govern que quan feien d'oposició.

Els governs liberals, tanmateix, van ser els més destacats a combatre el catalanisme, especialment la fracció demòcrata que liderava José Canalejas —i que va tenir en Niceto Alcalá Zamora un dels parlamentaris més actius en contra de les reivindicacions regionalistes—, malgrat que, paradoxalment, el mateix Canalejas, des de la presidència del Consell de Ministres, va ser qui establí les bases de la Mancomunitat de Catalunya.⁷¹

⁷⁰ TUSELL, J., *La reforma de la Administración...*, ob. cit., p. 219.

⁷¹ Un cop compromès Canalejas a donar via lliure a la llei de Mancomunitats, cercarà de donar coherència a l'actitud liberal amb el llibre *La política liberal en España*, Madrid, CIAP, s.a.. De tota manera, en tot el text no s'esmenta mai el terme «regió», sinó que els

Un altre polític liberal, que en la forma no es mostrà tan vivament contrari al catalanisme com Alcalà Zamora, però que a la pràctica fou pitjor, era Segismundo Moret: «Creyó este hombre público que el catalanismo era para España un peligro de una gravedad extrema, que no supo comprender la fuerza enorme que en el fondo de él estava virtualmente; no comprendió los grandes bienes que el aprovechamiento de aquel deseo de ciudadanía podia aportar a la vida pública; llegó a pensar y a hablar de Cuba y Filipinas, haciendo con ello la más grande ofensa a los catalanes, e imaginó como único medio saludable

elements essencials de la reforma local eren els municipis i les províncies. Fins i tot quan defensa l'oportunitat de la reforma, en referir-se a Catalunya, tot i que gairebé fa una excel·lent definició de nació, evita qualificar-la: «Es evidente que en Cataluña, aun los más desviados del regionalismo y de la diversidad nacional, reconocen la existencia allí de algo más o menos transcendente, más o menos simpático; pero característico, diferencial, con antecedentes históricos de innegable importancia. Por obra del genio catalán, por el predominio que las fuerzas industriales suelen lograr en todas partes sobre las agrícolas, por los beneficios del Arancel, por las relaciones mantenidas tantos años con nuestras inolvidables colonias, por una privativa organización familiar, por un apego al idioma que no distingue apenas entre clases sociales, porque Barcelona en el siglo XIX y en los comienzos de éste logró ante la consideración mundial personalidad singularísima, y hasta por sus convulsiones revolucionarias, que tanto influyeron en la política española; en suma, por todo cuanto para recordarlo exigiria múltiples artículos, nadie que no se obstine en desmentir la realidad puede desconocer la dificultad de asimilar el temperamento catalán al temperamento medio, a la resultante característica, de toda la nación española. Tan insensato fuera desatenderlo, negarlo o resistirlo como injusto y peligroso adulterarlo, convirtiéndolo en un estímulo nefando a la desintegración nacional.», p. 191.

*combatirlo con la ley y disolverlo con la astucia.»*⁷²
D'altres liberals, com ara Santiago Alba o bé Royo Villanova, vinculats als interessos agraris castellans, també tingueren una actitud contradictòria, que passava de la intransigència conceptual i ideològica en relació amb el catalanisme a la col·laboració conjuntural en iniciatives pràctiques del catalanisme.⁷³

Abans del gran debat sobre la reforma de l'administració local que tingué lloc arran de la presentació a les Corts del projecte Maura del 1907, els liberals presentaren tres projectes successius: els de Alfonso González, Segismundo Moret i el comte de Romanones en els anys 1901, 1902 i 1906, respectivament. Així doncs, l'octubre de 1901 el ministre de la Governació A. González, va presentar al Senat un projecte de llei municipal amb la clara intenció de substituir la legislació alehores vigent. No era una llei de bases, sinó una llarg projecte

⁷² NADAL I FERRER, JOAQUIM M., *El maurismo ante el problema catalán*, Barcelona, Editorial Barcelonesa, 1915.

⁷³ Aquest fou el cas, per exemple, de Royo Villanova que el 1909, con ell mateix explicà, va assistir al Congrés de Govern Municipal organitzat per la Joventut Nacionalista de la Lliga, malgrat que hi exposà la seva tesi d'avançar cap a l'autonomia municipal en contraposició a l'autonomia regional: «...acudí yo habiendo ya publicado el libro de 1908 *El problema catalán*, pero afirmando mi doctrina municipalista sobre la base de la autonomía, que coincidía con el sentido autonomista de los regionalistas. Los que no acudieron fueron muchos políticos que ahora hablan en autonomista y casi se llaman amigos de los catalanes y que a los que no aceptamos el nacionalismo nos consideran poco menos que rezagados ajenos al progreso.». ROYO VILLANOVA, A., «La autonomía y la municipalización», Madrid, Imprenta Municipal, 1919, p. 7

de llei dividit en títols i capítols que tenia per objecte «*vigorizar las funciones de los organismos municipales por medio de una descentralización amplia, pero prudente, y estimular la intervención del mayor número de ciudadanos que sea posible en la vida municipal.*».⁷⁴ El 1902, Segismundo Moret, nou ministre de la Governació, va confeccionar un projecte de nou bases (encara que al final se n'hi aferigen tres més) que tan sols feia referència a l'administració municipal, deixant de banda la provincial, i, per tant, abandonant la vella idea dels supergovernos civils que havia proposat el 1884. El projecte Moret, tanmateix, no aportava res de nou i més aviat s'inspirava en tots els projectes anteriors presentats per liberals o conservadors, emprant fins i tot la documentació derivada del informe de Sánchez de Toca de 1891. Moret partia de l'assumpció de la llei Municipal de 1870, bo i mostrant-se contrari a una autonomia radical del municipi, que, a parer seu, només provocaria una accentuació del caciquisme, per acabar afirmant: «*Creo que la descentralización presentada en esta forma trae todos los bienes del "self-government", sin ninguno de los peligros para el orden público y la unidad nacional.*».⁷⁵ Per fi, el 1906 el comte de Romanones va presentar un nou projecte de llei, molt modest pel que a la seva originalitat. Com ja s'advertia en el preàmbul,

⁷⁴ DSS, núm. 39, apèndix 3 (19.10.1901).

⁷⁵ DSS, núm. 40 (23.10.1902).

el seu projecte era «reproducción, en sus líneas esenciales, del proyecto de reforma municipal sometido al Parlamento en 1902.».⁷⁶ Això no obstant, a banda d'alguns canvis tècnics respecte als projectes anteriors (per exemple: prohibició que els ajuntaments exercissin de recaptadors d'impostos, afinar les competències dels secretaris o bé introduir que el càrrec d'alcalde podia ser retribuït) o de tractar específicament el cas de Barcelona -com ja es feia amb Madrid- al marge del règim municipal de les grans poblacions; allò que més caracteritzava el projecte Romanones -i que en bona mesura es mantingué com a idea troncal dels liberals sobre la reforma de l'administració local- era la desvinculació entre els municipis i les Diputacions provincials. Tal vegada els liberals no havien exposat mai com aleshores l'oposició a portar endavant mesures descentralitzadores de caràcter provincial: «l'autonomia municipal -enunciava el preàmbul- que, como se ha dicho, era y es la preocupación constante de la reforma, no implica que el Estado desate las ligaduras que respecto de él sujetan a los Ayuntamientos, sino que reclama de modo más imperioso aún libertad á éstos de la dependencia a que viven sometidos para con la Diputaciones y comisiones municipales.».⁷⁷ Segons Romanones, doncs, la tutela de l'Estat era necessària i profitosa, mentre que la tutela de les

⁷⁶ DSC, núm. 80, apèndix 5 (6.2.1906).

⁷⁷ Ibid

Diputacions sobre els municipis era absurda.⁷⁸

El projecte Romanones va ser dictaminat molt ràpidament i acte seguit s'encetà la discussió parlamentària, que d'altra banda va durar molt poc, car l'oposició radical de les minories (representada per les intervencions en contra de la totalitat del projecte dels conservadors Eugenio Silvela i Daniel Jarro i el republicà federal Pi i Arsuaga) l'estroncà d'arrel, sobretot perquè, com assenyalà Pi i Arsuaga, aquest projecte era «*el del señor Moret, corregido por el señor Maura y ahora estropeado por este Gobierno [...] Era más liberal el proyecto del señor Maura.*».⁷⁹ Després de la intervenció del republicà i de la resposta d'un membre de la comissió, se suspengué la discussió del projecte sine die.⁸⁰

Entretant, des de Barcelona, una comissió de l'Ajuntament de Barcelona, integrada per Eusebi Coromines, Juli Marcial Tey i Francesc Cambó, havia redactat una exposició de protesta pel que consideraven una progressiva invasió

⁷⁸ Niceto Alcalá-Zamora, que s'estrenava en el quefer parlamentari, en replicar a Eugenio Silvela -que criticava el projecte per un excés de tutela governamental, exposava la tesi liberal que la intervenció de l'Estat era necessària per assegurar l'eficàcia administrativa: «*Cuando, fiada por completo a la libertad municipal la acción y gestión de sus intereses, no surte estos buenos efectos, entonces la persistencia del déficit y la mala administración indican que el interés de abajo, garantía y móvil principal que la ley busca, no sirven y hay que suplirlos con el deber de arriba.*». DSC, núm. 83 (9.2.1906).

⁷⁹ DSC, núm. 87 (15.2.1906).

⁸⁰ Per seguir tota la discussió a Corts, vegeu: DSC, núms 82 (8.2.1906), 83 (9.2.1906), 84 (12.2.1906), 85 (13.2.1906), 86 (14.2.1906), 87 (15.2.1906).

del govern en l'àmbit d'acció del municipi:

«... en medio del desconyuntamiento general de la política española, la Administración que, según viejo axioma, nunca duerme, en vez de preparar un régimen más progresivo, multiplica las ingerencias y las imposiciones generando un estado de derecho municipal notoriamente regresivo, por el cual vienen á destruirse las pocas, poquíssimas facultades que á los Municipios concede la ley municipal vigente, hasta tal punto que cabe ya preguntarse si los gobiernos, sintiéndose sin fuerzas para emprender la obra de la restauración de la vida municipal, quieren acabar de una vez con los Municipios convirtiéndolos absolutamente en una simple dependencia del Estado.»⁸¹

L'Ajuntament barceloní denunciava, concretament, que la invasió de competències municipals es reflectia en: 1r. La llei general de pressupostos del 1900, que traspasava dels Ajuntaments a l'Estat el pagament de les obligacions de personal de primer ensenyament. 2n. La facultat atorgada al Ministeri de la Guerra de nomenar els que havien estat sargents per ocupar càrrecs retribuïts per l'Estat, la província o el municipi. 3r. La

⁸¹ AYUNTAMIENTO DE BARCELONA, *Exposición que el Ayuntamiento de Barcelona eleva á los Poderes públicos como protesta contra las invasiones del Gobierno en la esfera de acción de los Municipios*, redactada por la Comisión de señores concejales compuesta de los Ilustres Sres. D. Eusebio Corominas Cornell, D. Julio Marcial Tey y D. Francisco de A. Cambó Batlle, Barcelona, Est. Tip. de Mariano Galve, 1905, p. 9.

lleí d'Obres Públiques. 4t. L'article 85 de la Llei Orgànica Municipal que limitava la llibertat dels Ajuntaments quant a la disposició del seus béns. 5è. L'article 156 de la Llei Orgànica Municipal que obligava a que els Comptadors dels municipis de més de 100.000 hb. fossin designats d'entre aquells funcionaris que haguessin aprovat les oposicions a Madrid. 6è. La Reial Ordre de 14 de gener de 1904 que atorgava al govern la competència de nomenar metges titulars. 7è. El reglament de 6 d'abril de 1905 que creava un ens autònom per regir el servei d'escorxadors, però que obligava l'ajuntament a continuar pagant el salari dels empleats. 8è. El Reglament de secretaris municipals, el qual obliga els ajuntaments a triar el secretari d'entre aquells elements que haguessin superat les oposicions a Madrid. 9è. El sistema d'organització de la hisenda local, que «acaba de esclavitzar á los Municipios imponiéndoles una contabilidad uniforme y absurda, transforma en interventores fiscales á los contadores, desciende á los más mínimos detalles en una materia tan casuística por su propia naturaleza como la intervención de pagos y tiene el originalísimo arranque de suprimir el déficit de Real Orden, prohibiendo en lo sucesivo los presupuestos adicionales, sin aumentar los recursos ni suprimir las cargas, ni aplicar á los Ayuntamientos los sistemas de suplementos de crédito y de créditos extraordinarios que hace necesarios, aun

*en el Estado, el procedimiento de la caja única.»*⁸²

L'Ajuntament de Barcelona es queixava, certament, d'una centralització que ofegava el municipi i en restava autonomia, i que reduïa els ajuntaments, com deia l'Alcalde Ròmul Bosch i Alsina, a la humiliant categoria de sucursals dels governs de provincials.⁸³ Però la tendència centralitzadora dels liberals, anava acompanyada d'un discurs ideològic espanyolista contrari a acceptar les reivindicacions regionalistes. Així, per exemple, en diverses ocasions manifestaren el neguit que els provocava tant la descentralització administrativa proposava pels conservadors, com l'autonomia reclamada pel regionalisme. En general, els liberals s'entengueren la idea metafísica que la proclamació de la soberania nacional referida a Espanya convertia l'Estat espanyol en una nació. Royo Villanova era taxatiu en aquest sentit en la conferència que va pronunciar a l'Ateneo de Madrid el 1918: «... *nosotros, los liberales españoles, sobre todo desde el año 12, hemos afirmado la soberanía nacional refiriéndonos a España y hemos dicho: soberanía nacional y bienes nacionales; Instituto Nacional de Previsión. Y todos lo hemos llamado Cuerpo nacional de Ingenieros y caminos, Ingenieros Agrónomos, etc. Y hasta los Ministros nacionalistas han venido al Gobierno y han dicho, nacionalización de los ferrocarriles; es decir que los ferrocarriles*

⁸² Ibid., p. 19.

⁸³ Ibidem., p. 20.

pasen a la nación española no a la nación catalana...».⁸⁴

Amb menys demogògia, però amb la mateix dèria doctrinària, s'expressava Canalejas el 1910, poc abans de presentar el projecte de Mancomunitats: «Lleváramos muy lejos el examen de las múltiples causas, unas engendradas en Cataluña y otras en los Parlamentos y en los Gobiernos, cuáles sentimentales, cuáles económicas, cuáles de reminiscencia, cuáles de presentimiento, que alentaron la inquietud y el ansia de una reforma en la organización administrativa y aun política de Cataluña. Ni ello puede compararse con Hungría, ni es razonable establecer paralelos con Irlanda, ni ha dejado de dañar al amor y estima que los catalanes merecen, lo que ellos mismos llaman sus estridencias, sus exaltaciones, y nosotros creemos torpe provocación, injusto agravio al espíritu nacional.».⁸⁵

La posició dels liberals contrària al regionalisme fou evident en la discussió del projecte de Bases per

⁸⁴ ROYO VILLANOVA, A., *El nacionalismo regionalista y la política internacional de España*, Madrid, Imp. de Justo Martínez, pp. 7-8. Aquesta conferència fou d'una agressivitat considerable, com ho prova el pasatge final següent: «...¿pueden ni Cataluña ni Vizcaya aprovecharse de la paz? ¿No se han aprovechado ya de la guerra? ¿No se han hecho ricos catalanes y vascos a costa de Francia y a costa de España, de un lado vendiendo sus artículos a los franceses y de otro lado amparando sus barcos con nuestra bandera y encareciendo con las exportaciones la vida de los españoles? Y ahora, quieren realizar aquel ideal de Prat de la Riba: es decir, después de haberse enriquecido a costa de Francia y a costa de España, quieren constituir una nacionalidad a costa de España y a costa de Francia».

⁸⁵ CANALEJAS, J., *La política liberal...*, ob. cit., p.192.

a la reforma de l'Administració Local que Maura va presentar al Congrés de Diputats el 1907.

La discussió d'aquest projecte va començar en el Congrés dels Diputats el 14 d'octubre de 1907 amb la discussió de les esmenes a la totalitat, que s'acabà vint dies més tard, mentre que la discussió de les esmenes parcials va durar pràcticament més d'un any.⁸⁶ El primer torn en contra va consumir-lo Segismundo Moret, líder parlamentari dels liberals, el qual plantejà la tesi liberal que la descentralització havia de començar pels municipis i, una vegada establerta, aleshores ja es veuria si era necessari encetar una altra mena de procés descentralitzador. La por de Moret era, com ell mateix digué, que la discussió derivés cap al problema regional deixant en un segon pla la municipalitat.⁸⁷ Seguint la línia liberal, o més concretament posant com a exemple la

⁸⁶ El debat d'aquest projecte de llei de Bases va ser molt llarg, sobretot perquè els liberals, com confessa Alcalá Zamora en les seves memòries (p. 44), es dedicaren a obstruir-lo.

⁸⁷ Concretament deia: «Hay apremiante necesidad de definir el concepto de Diputación ó de la región en sus relaciones con el Municipio y con el Estado, pues todo esto es lo fundamental, lo que hay aquí. Por desgracia es lo fundamental, y digo por desgracia, porque ya sé lo que va á suceder: que delante de esta cuestión, y á pesar de nuestros esfuerzos, la cuestión municipal va á pasar á segundo término. Esta es otra consecuencia del modo de presentarnos este proyecto, y no vamos á dar á eso, que es lo fundamental, que es la medula y la savia, la atención, el tiempo, la calma que necesita; en cambio vamos á la otra cuestión distinta, difícil variable, movida hoy en todas partes de la Península; vamos á ir quizá á hacer una ley en la cual no habremos podido reorganizar la vida municipal en los términos que es indispensable.». DSC, núm. 69 (14.10.1907).

reforma que ell proposà el 1902, per a Moret l'important, doncs, era resoldre separatament l'organització municipal i provincial: «Pensando en esto -deia-, me abstenia yo de traer á la reforma é incluir en esta ley á las Diputaciones provinciales. Esperemos á ver cómo los Municipios necen y cómo se fundan, qué dificultades se presentan, y entonces podremos organizar las diputaciones de manera que ellas vengan á ser los "verdaderos guías de los Municipios desvalidos y eficaces sustitutos del Estado en la realización de funciones que éste se arroga sin tener medios de ejercerlas debidamente".»⁸⁸ Aquest plantejament l'empenyí a mostra-se, d'entrada, contrari a la proposta de mancomunitats inclosa en el projecte. Oposició que, a més a més, es fonamentava en la creença que si es llançava la proposta era per la pressió exercida pels catalanistes.⁸⁹ Moret tornà a intervenir durant

⁸⁸ Ibid.

⁸⁹ Encara que sense esmentar-los directament, Moret es preguntava: «¿Es que han surgido otras maneras de apreciar esa vida intermedia entre los Municipios y el Estado? ¿Es que está planteada una cuestión de este género ante el país? Yo no sé sia alguien quiere rehuirla; lo que sí sé es que nosotros no la rehuimos; lo que queremos es examinarla con tranquilidad, luz y taquígrafos, dejando á un lado todas las interpretaciones que no se afirmen aquí, aun sean ecos de inspiraciones respetables, pero que, á mi juicio, no representan el verdadero deseo y los propósitos legítimos de aquellos en cuyo nombre se profieren. [...] Ya examinaremos, ya veremos adónde podemos llegar con todo ello; al fin, todos somos partícipes en esta cuestión; al fin, esta es una sociedad, la gran sociedad española, la gran Nación española, y en último término, aquí, entre nosotros, con mayoría y minorías es como debemos decidir cuál es el tanto y la parte que los unos deben dar y los otros recibir. Ese es el primer punto de vista.». Ibidem.

l'última sessió destinada a la discussió de les esmenes a la totalitat; és a dir, quan ja havien intervingut reconeguts diputats de totes les minories, però especialment quan Francesc Cambó havia fet un dels discursos més aclaridors en relació amb el que s'estava discutint allí. Fou precisament la intervenció de Cambó el que excità els ànims liberals, *«porque la entrada en el debate y las afirmaciones de la minoria solidaria, han planteado cuestiones que nosotros no conocíamos. cuestiones que nosotros no habíamos traído al debate, que no estaban dentro de la atmósfera de esta Cámara»*.⁹⁰ A Moret li preocupava l'article 3r. d'addició del dictamen de la Comissió (que feia referència a les mancomunitats provincials) perquè *«después, sobre todo, de las afirmaciones que hemos oído de parte de la minoría solidaria, ese artículo representa para nosotros una cosa completamente inaceptable. Yo ya os lo dije en mi primer discurso: creía, sobre todo, que no tenía derecho á habernos traído un artículo de tanta gravedad sin explicarnos los motivos y las razones.»*.⁹¹ Moret considerava que aquest article 3r. era inconstitucional no tant pel que reflectia el redactat com per la transcendència que, al seu entendre, havia de tenir a la llarga, perquè al capdavall mofificava l'organització política d'Espanya en un sentit federalitzant:

⁹⁰ DSC, núm. 88 (8.11.1907).

⁹¹ *ibid.*

«[...] implica, después de lo que se ha dicho y de lo que hemos oído, una modificación completa de la organización del país; algo nuevo, algo diferente, algo distinto de lo que teníamos y de lo que creíamos tener; algo á lo cual se llegará, señores -pensadlo-, no por nuestra voluntad, no por nuestra decisión, sino por un trato con un gobierno (y un Gobierno, cualquiera que sea, no puede contratar sobre atribuciones, sobre servicios, sobre facultades suyas, propias, que no están aquí definidas ni se definen en este debate) en virtud de una petición ó en virtud de una preparación; y entonces resultará que esta España unificada y monárquica se podrá encontrar perfectamente, sin que haya pasado por el Parlamento, en una España federativa, en una Monarquía que en vez de ser Monarquía constitucional, como en nuestra Constitución, sea una Monarquía que mantenga el equilibrio en los Poderes federales; que no representan la unidad directiva, sino el equilibrio de los Poderes federales. (Muy bien, muy bien, en la minoría liberal. El Sr. Vallés y Ribot: ¡Ojalá! -Grandes rumores.)».⁹²

Fent un símil entre el que es pretenia amb aquell projecte i els estris que es fan servir en el ram de la construcció, Moret assegurava que el projecte de llei

⁹² Ibidem.

Maura era una piqueta aplicada a les forces socials, a la unitat de la pàtria, *«sin la cual absolutamente habrá posibilidad ninguna en España ni punto de apoyo para la nacionalidad entera, y á la noción del Estado.»*.

L'esmena a la totalitat del projecte que fou més crítica amb les aspiracions catalanistes anà a càrrec d'un altre liberal, José Canalejas, líder de la facció demòcrata, el discurs del qual fou un dels més centralistes que es pronunciaren. Les opinions expressades per Canalejas durant el debat de 1907 no tenien res a veure amb el Canalejas de 1912, quan, empès per les circumstàncies, elaborà la proposta de mancomunitats provincials. Sigui com sigui, després que el ministre de la Governació De la Cierva repliqués el republicà Gumersindo de Azcárate, Canalejas féu ús de la paraula per al·lusions personals. Canalejas començà el seu discurs remarcant el pessimisme dels liberals sobre les possibilitats reals de regeneració política mitjançant un programa de reforma de l'administració local, sobretot quan, al seu entendre, a España el desenvolupament de la vida local era pràcticament nul, llevat del cas de les grans urbs, com Madrid i Barcelona. Per tant, *«esa vida local, limitada al territorio, limitada á la vecindad, no puede ser fuerza para nada, no puede servir de base para nada y, sin embargo, la congestión, la apoplejía amenazadora del Estado no se evita sino derivando su energía hacia grandes*

organismos.»⁹³ El nivell municipal, doncs, no servia per consolidar una consciència, un esperit «nacional» comú, que era la seva gran preocupació, sinó que calia recórrer a l'aplicació d'una «Economia nacional» i a l'educació de la consciència col·lectiva a fi de reforçar la sobirania de l'Estat, que a parer seu era l'únic instrument capaç de democratitzar la vida política espanyola i, en conseqüència, «*si hay algo que pueda salvar en España intereses morales, intereses materiales; si hay en la hora presente algún apoyo donde sentar el pie con firmeza para la reconstitución de la Patria, es, a mi juicio, la soberanía del Estado (Rumores); no como mera afirmación abstracta, sino como concepto general en todas partes y en todos los tiempos. A restaurar el vigor y la energía del Estado.*»⁹⁴ Aquest estatisme ferreny dels liberals demòcrates havia de comportar que la descentralització es realitzés instituint grans, forts i poderosos organismes de l'Estat (les delegacions d'Hisenda, per exemple), sense cedir-ne cap funció, sinó, en tot cas, compartint la realització dels seus objectius. Per Canalejas, la invocació a les energies regionals per part del catalanisme era, per tant, l'expressió d'una política romàntica, reaccionària, que, en definitiva, lluitava contra l'Estat, contra la nació espanyola, i es manifestava amb una arrogància invasora:

⁹³ DSC, núm. 86 (6.2.1907).

⁹⁴ *ibid.*

«¿Qué preocuparía á nadie que á la organización de la provincia, anacrónica, desacreditada, absurda, inconsistente, que vegeta más que vive, sustituyese otra organización de Consejos regionales aunando y fortaleciendo actividades colectivas? Eso no alarma: lo que alarma es el impetu, la arrogancia invasora con que se manifiesta pujante y altivo ese movimiento regional.»⁹⁵

A la importància que els conservadors atorgaven a la ressurrecció de la vida municipal, Canalejas oposava la ferma convicció que la solució dels problemes polítics espanyols passava pel fet que la societat assumís com a única alternativa vàlida la construcció d'un Estat fort i unitari. El catalanisme era, en aquest respecte, una amenaça, ben entès que representava una tendència (una mentalitat, deia ell) que no responia a la realitat social catalana, sinó a una mera agressió contra l'Estat-nació espanyol:

«Me han de permitir mis dignos y elocuentes amigos los Sres. Diputados catalanistas, les diga que yo en Cataluña, más que grandes realidades y fuerzas que quieran expansión, lo que observo es un estado de mentalidad contrapuesto á otro estado de mentalidad, y que influye, que predomina, que avasalla al resto de la Nación. [...] Mentalidad que acusa de deficiente, de inepto al Estado,

⁹⁵ Ibidem.

olvidando que al deprimir al Estado, quíerase ó no, se deprime la Nación. Estado de mentalidad que suscita la contemplación, la esperanza, la expectación de grandes fuerzas y grandes resortes de vida más sospechados que reales; y de otra parte, el estado de mentalidad que existe en la Nación española, en la casi totalidad de la Nación española, que nosotros escuchamos á cada momento, que tiene expansiones constantes con cualquier pretexto, que acoge con desconfianza, con recelo, esa efervescencia de la vida local, esas aspiraciones más o menos románticas, nobles y respetables siempre.»⁹⁶

L'endemà d'aquesta primera intervenció de Canalejas, continuà el debat a una nova intervenció del polític liberal. El nus de la seva intervenció fou la qüestió catalana. Per a Canalejas el tema catalanista entorpia el normal desenvolupament de la tasca legislativa parlamentària i, a poc a poc, s'anava convertint en l'eix de la discussió sobre l'administració local. I això era, al seu entendre, no tan sols un perill, sinó una distorsió política que «se ha atravesado en nuestro país, interrumpe nuestra labor legislativa, despierta las más hondas preocupaciones en el país...».⁹⁷ Si bé Canalejas reconeixia que els diputats de la Solidaritat recollien la protesta contra el caciquisme i eren, també expressió

⁹⁶ Ibidem.

⁹⁷ DSC, núm. 87 (7.11.1907).

del moviment modern en tant que apel·laven a la ciutadania com a mitjà de regeneració d'Espanya, el que el cap liberal demòcrata no podia admetre era la càrrega «desintegradora» de la unitat nacional espanyola que amarava les reivindicacions catalanes.

Canalejas partia d'un pressupòsit axiomàtic en el pensament liberal espanyol: que la unitat nacional era realment un fet perquè la història i els costums havien unit els diferents pobles peninsulars en un cos polític únic que s'enfortia amb l'interès mutu.⁹⁸ I, en aquest sentit, a parer seu la societat política espanyola havia de maldar per fer efectiu un programa d'integració nacionalista, d'espanyolització, de la massa: «...nosotros somos, en el recto sentido del vocablo, yo lo soy por lo menos, nacionalistas, somos hombres que queremos una solidaridad, la solidaridad de todos los elementos y de todas las fuerzas de la Patria española...».⁹⁹ Aquesta era, doncs, la seva obsessió. El llarg discurs d'aquella tarda de tardor s'encaminava a reclamar la potenciació

⁹⁸ L'argumentació de Canalejas en aquest sentit no era gaire enraonada, sinó que simplement la unitat nacional era perquè s'havia establert: «...cuando vosotros habláis de la variedad nacional, de eso que he examinado ahora, habláis de reconstituir una serie de nacionalidades, y falta saber si aquellos antiguos Reinos eran Naciones. No costaría gran trabajo poner en litigio, ó por lo menos en sospecha, semejante afirmación; pero recordemos cómo llegó un día en que se constituyó una unidad nacional, una sola nación, una sola España, y cómo en aquel día se fundieron, se identificaron, se tejieron vínculos absolutamente indisolubles y perpetuos, porque yo no concibo en mi mente la desintegración de España. (Muy bien).». Ibid.

⁹⁹ Ibidem.

de l'Estat espanyol, com a instrument nacionalitzador, que considerava amenaçat pel regionalisme català. Quan exposava que les funcions de l'Estat eren la coordinació social i la coordinació nacional, de fet estava exigint que *«en la Nación, su órgano, el Estado ha de tener una grande y vigorosa concentración exigida, cuando no por imperio de la voluntad nacional, por la coacción, por la obligación, por la necesidad que nos crea el robustecimiento de las energías nacionales»*.¹⁰⁰

¿Quina era, per tant, la tasca que calia emprendre? Certament, l'aplicació d'una política de cohesió social - tòpica del liberalisme -, però que a Espanya estava mancada de fonament real. Si repassem el que deia Canalejas, la seva argumentació no s'allunyava gaire del que els liberals havien fet arreu: reclamava una economia «nacional», la unitat tributària, l'aplicació d'un ensenyament públic «nacional», la unificació del Codi civil, una assistència sanitària «nacional», la municipalització de serveis, etcètera. El que passa és que Canalejas, com ja hem vist en el cas de Royo Villanova, si bé reclamava tot això, no s'adonava que els seus desitjos estaven mancats de base social on recolzar.

El reformisme liberal, doncs, no anava a l'arrel del problema, sinó que s'enfrontava al catalanisme en una mena de joc d'artifici perquè, al seu entendre, posava en perill els vincles que havien fet possible la unitat

¹⁰⁰ Ibidem

nacional. ¿De quina manera actuaven el regionalisme desintegrador? ¿Què volia realment? -es preguntava Canalejas. Les pretensions regionalistes exposades en el *Memorial de Greuges* de 1885, les vacil·lacions conservadores i les promeses de Silvela-Polavieja de concedir el concert econòmic atacaven els vincles de la unitat nacional: *«Se quebrantaron después de una vaga insinuación dirigida á un Rey, para cuya memoria tengo todo género de respetos, de una insinuación á la que indiscretamente contestó el Gobierno y yo promoví un debate sobre la inconstitucionalidad de la respuesta y entonces vino la aspiración del concierto económico.»*. Canalejas com a bon liberal deconòmic que era, entenia que el concert econòmic significava la supressió de la sobirania financera tributaria de l'Estat i que, per tant, entorpia la tasca d'enfortir-lo, que era l'objectiu bàsic del liberalisme, com el traspàs de competències de l'Estat a qualsevol òrgan autòmic debilitava la sobirania de l'Estat com a element de progrés, de civilització i de cultura.¹⁰¹ És per això que Canalejas va acabar la seva intervenció oposant-se a què el govern cedís cap mena

¹⁰¹ Sobre la petició del concert econòmic i la debilitació de la sobirania, l'opinió de Canalejas era ben clara: *«El Estado moderno, por razones de orden interior y aun por estas de orden internacional, no puede abdicar ni la soberania en materia fiscal, ni la soberania para extender el alcance de los impuestos, para proporcionarlos á las necesidades públicas atendiendo á la cultura, á los fines que está llamado á cumplir, á la competencia universal, ante la cual no basta decir que se es pobre, porque el que es pobre, como en que es debil, perece y sucumbe.»*. Ibidem.

de competència en el terreny econòmic, d'obres públiques, de legislació o bé d'ensenyament.

L'actitud tancada, propensa al centralisme que mantingué Canalejas en el debat de 1907 va canviar radicalment en ocupar el govern. També és cert que la l'atmosfera socio-política havia canviat molt, sobretot després dels fets de la Setmana Tràgica i l'aïllament de Maura. A més a més, a Catalunya les forces alienes al sistema restauracionista obtenien una representació institucional cada vegada més important, fins al punt que Prat de la Riba esdevingué president de la Diputació de Barcelona. La via oberta per Maura a les mancomunitats -tot i ser molt restrictiva- no va ser desaproveitada pel catalanisme. Així doncs, el tema de les mancomunitats fou transportat a la resta de l'Estat mitjançant una proposta de Prat a l'Assemblea General de Diputacions Espanyoles que tingué lloc a Barcelona el 1906 i, de manera més o menys aprofundida, també fou objecte de discussió en les dues següents: la de Sevilla de 1907 i la de Santander de 1908. Per tant, l'agitació en favor de les mancomunitats gairebé féu realitat, com exposava Manuel de Bofarull el 1916, allò que encara no era reconegut per llei.¹⁰²

Els requeriments incessants de Catalunya per assolir la Mancomunitat fructificaren, ja que el setembre de

¹⁰² BOFARULL I ROMANÀ, M. DE, *La reforma de la Administración Local y las mancomunidades provinciales. Memoria de la Real Academia de Jurisprudencia y Legislación redactada por el académico profesor..... y discutida durante los cursos de 1914-15 y 1915-16*, Madrid, Est. Tip. de Jaime Ratés, 1916, ps. 31 i ss.

1910 Canalejas féu publicar a la *Gaceta* un decret que estipulava que a partir d'aquell moment s'obria un període d'informació pública sobre la qüestió. A l'interior de Catalunya, la tasca informativa es concretà ràpidament. El 16 de Maig de 1911, la Diputació provincial barcelonina va aprovar per unanimitat -llevat de l'oposició del Partit Radical- una proposició que instava el President a adreçar-se als presidents de les altres corporacions provincials a encetar l'estudi conjunt d'unes bases per a la constitució d'un ens únic. El 20 de juliol d'aquell any es reuniren a Barcelona els quatre presidents, que es constituïren en ponència, per elaborar el pla i obrir un període d'informació (que va durar fins el 15 de setembre). El dia 26 del mateix mes, tingué lloc la reunió de la ponència per examinar els informes i el projecte de bases, que fou aprovat pels delegats de la quatre diputacions el 16 i el 17 d'octubre. Per fi, el ple de les diputacions de Barcelona, Lleida, Girona i Tarragona aprovaren el projecte de Bases de la Mancomunitat catalana els dies 11 i 25 d'octubre i 16 i 21 de novembre, respectivament. El 2 de desembre foren presentades a tots els diputats i senadors per Catalunya i el 8 d'aquell mes, una representació interprovincial i parlamentària lliurà el projecte al cap del govern, José Canalejas.¹⁰³

¹⁰³ Al costat de Prat de la Riba, componien la delegació Abadal, el marquès d'Alcella, Junoy, Soler i March, Carner, Coromines, Farguella, Ferrer-Vidal, Garriga i Massó, Milà i Camps, Bertran i Musito, Girona, Plaja, Sagnier, Salvatella, Rahola, Maristany, Ventosa i Calvell, Rodés, Bofarull, Lluís de Zulueta, Lari i Rosell, Alfons

En l'acte de lliurament de les Bases que tingué lloc a Madrid, tant Prat de la Riba com Canalejas hi pronunciaren un discurs. Prat definia aquelles Bases amb una claredat meridiana: *«Estas Bases, señor Presidente, en la parte que al Estado más directamente afectan, son una fórmula incipiente de descentralización, que consiste en la delegación de funciones en materia de obras públicas, cultura y beneficencia. Más aún, esta fórmula concreta tiene estado en la opinión general de España y hasta en el Parlamento, pues en sus líneas generales es substancialmente idéntica a la fórmula de delegación de funciones del Estado votada por unanimidad en la Asamblea de Diputaciones españolas con asistencia de representantes de todas las de España y aceptada más tarde en el Congreso de Diputados en sesión memorable, con el voto expreso de los jefes de todos los partidos españoles.»*¹⁰⁴ En fi, Prat reconeixia que el projecte satisfecia en part les aspiracions regionals, ja que, si bé no es destruïa l'organització provincial, les mancomunitats haurien de permetre de constituir, per pacte, la personalitat regional que la naturalesa i la història, en les seves manifestacions territorials, climàtiques, de mentalitat, de llengua, de costums,

Sala, Matheu, Nougués, Mayner i Miró i Trepas. La composició plural de la comissió, ja ens dóna a entendre que som davant d'una nou esclat d'unanimitat que ha caracteritzat bona part del moviment catalanista.

¹⁰⁴ FLORIT CAPELLA, J., Maura y Cambó. *El Proyecto de Reforma de la Administración Local*, Tesi de Llicenciatura (U.B., 1975), Annex núm. 2.

d'institucions, ratificaven i que, a més, responia a la vida moderna en tant que entitat més propera a la ciutadania i de major capacitat administrativa.

La resposta de Canalejas a les paraules de Prat donen fe del capgirament de la seva posició respecte a la mantinguda el 1907. D'entrada Canalejas a aquell acte una importància que abans havia menystingut: *«Todo cuanto Cataluña pretende no me inspira temor ni peligro [...] Lo que acometemos es un problema nacional, y por eso no aspiramos a que sea ésta una obra del partido liberal, sino una obra de todos, monárquicos y republicanos, izquierdas y derechas»*,¹⁰⁵ va dir; afegint tot seguit que era una llegenda sense fonament la desconfiança vers el patriotisme espanyol dels catalans. El més important, però, és que Canalejas en comprometé davant la representació catalana a què el partit liberal no s'oposaria a les mancomunitats: *«Os digo que las personalidades de mi partido no haran resistencia al proyecto de mancomunidades»*. De tota manera, els caps liberals més reacis al regionalisme, Moret, Romanones, Alcalá-Zamora, entre altres, mostraren més resistència de la que Canalejas hauria volgut. Moret, per exemple, en unes declaracions periodístiques quan el projecte ja era a les Corts raonava el perquè de la seva oposició:

«El proyecto de Mancomunidades no fortalece el régimen local ni vigoriza el de las Diputaciones.

¹⁰⁵ Ibid., annex núm. 3.

Se limita, sencillamente, á crear y reconocer el organismo regional con facultades para un directo trato con el Estado, de potencia á potencia. Al calor de esa personalidad nueva crecerán rápidamente los partidos regionales. ¿Qué será entonces el Parlamento? ¿Como existirá el régimen de mayorías? ¿No estamos viendo ahora que los regionalistas, siendo pocos, rehuyen toda solidaridad en las obras de Gobierno? ¿Qué sucederá cuando sean muchos? ¿Cómo gobernar?». ¹⁰⁶

Moret tenia el cap estructurat amb pensaments antics, del vell sistema turnant, a més d'oposar-se a les mancomunitats per una clara convicció que atacaven la soberania de l'Estat. L'oposició del gruix dels liberals al projecte no era tan aïllada com sembla. Garriga i Massó, aleshores diputat de la majoria liberal, ha explicat que Canalejas va haver d'assumir personalment el risc de tirar endavant el projecte, fins i tot en contra dels mateixos ministres. Quan el consell de ministres es reuní per tractar la qüestió després de molts mesos de dilació, diu Garriga que Canalejas s'adreçà als ministres dient-los poc més o menys el següent:

«Es inegable que existe un problema catalán y es sabido que todas las representaciones de fuerzas políticas de Catalunya demandan un proyecto, para cuyo estudio se abrió un período de tiempo

¹⁰⁶ *España Libre*, 14.9.1912, p. 1.

*de información que hace más de seis meses que dura; la ley, de tendencias muy gubernamentales, ha sido estudiada por la comisión introduciendo enmiendas de aún mayor templanza. En tal situación es ya imposible continuar sin decidir una cosa u otra. Hay que decir si se está dispuesto a buscar una solución de concordia discutiendo la ley para hacer de ella un texto viable con la colaboración de todos de todos los elementos que forman el Parlamento nacional o si, por el contrario, es criterio irreductible el de cerrar en principio todo paso a ese camino de solución armónica del problema y oponerse a lo que es unánime deseo de la opinión catalana. Lo que no puede ser ya es pretender soslayar una respuesta con aplazamientos que sólo logran indignar a los catalanes, sin resolver nada. Cataluña respetará, porque es deber de todos los españoles, una resolución del Parlamento, sea la que sea, pero no telerará una burla de parte del Gobierno. Hay que decir sí o no».*¹⁰⁷

La sorpresa de Canalejas fou quan García Prieto digué que calia dir ni sí ni no. Que el sí anava contra l'opinió general i el no contra la de Catalunya, i que les dues eren lamentables, per la qual cosa calia cercar fórmules d'ajornament. Tots els ministres van pronunciar-se en

¹⁰⁷ citat per GARRIGA I MASSÓ, J., *Memòries d'un liberal catalanista (1871-1939)*, Barcelona, Edicions 62, 1987, p. 191.

idèntic sentit al de García Prieto. Canalejas, indignat, va fer un cop de força i féu aprovar per unanimitat el projecte de llei perquè fos inclòs en la primera sessió del Congrés de Diputats.

Certament, doncs, va ser el partit qui oposà més resistència a l'aprovació del projecte de llei i, el pitjor, com va escriure Francos Rodríguez, no fou tant la discrepància entre els prohoms del partit, sinó «*la disconformidad oculta, mañosa, de algunos que no atreviéndose a decirle al jefe del partido que no querían acatar su criterio referente a las mancomunidades, dedicáronse a la guerra en las sombras y a levantar por su cuenta, pero sin su responsabilidad, fuerzas que combatieran contra el dictamen apoyado por Canalejas.*».¹⁰⁸ Al capdavall, la tradició centralista del partit liberal no es liquidava per la sola voluntat del líder demòcrata.

La comissió parlamentària encarregada d'emetre el dictamen, féu públic un projecte de llei de nou articles, el primer dels quals deia, literalment: «*Las provincias representadas por sus Diputaciones podrán mancomunarse para fines exclusivamente administrativos*» i l'article sisè especificava les delegacions de funcions que assumirien.¹⁰⁹

¹⁰⁸ FRANCOS RODRÍGUEZ, J., *La vida de Canalejas*, Madrid, Tip. de la «Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos», 1918, p. 632.

¹⁰⁹ Les funcions que l'Estat podia delegar estaven relacionades amb els àmbits següents: carreteres; ferro-carrils, tramvies, ports, canals, pantans i obres de sanejament; comunicacions telegràfiques i telefòniques interurbanes; reprobació i reglamentació de boscos; monuments nacionals; ensenyament tècnic d'arts i oficis,

El primer dia de la discussió del projecte al Congrés de Diputats, el divendres 28 de juny, ja va quedar clar que la majoria liberal no era un bloc, sobretot perquè dos diputats liberals, de significança diversa (Fernando Soldevilla i Niceto Alcalà Zamora), defensaren les seves esmenes en contra de les mancomunitats.¹¹⁰ La intervenció de Soldevilla fou d'una exitació anti-catalanista brutal, amanida d'un nacionalisme espanyolista de tons «essencialistes», que es pot resumir amb les seves paraules: *«la mayoría, dando pruebas de respeto y de afecto en otro sentido y de otra manera al Gobierno y a su presidente, debe rechazar en absoluto el proyecto de ley [ja que les mancomunitats eren] atentatòries para la unidad de la patria»*.¹¹¹

La intervenció de Niceto Alcalà-Zamora exterioritzà la divisió dins dels rengles liberals: Moret, Burell, Gasset i Romanones aplaudien les paraules del diputat

agrícola, industrial, mercantil i de belles arts; edificis escolars; beneficència i arxius, museus i biblioteques. La comissió era formada pels liberals Trinitario Ruíz Valarino (president), Alfons Sala i Argemí (secretari), Àngel Álvarez Mendoza, José Guillén Sol, els republicans Pere Coromines, José Manuel Pedregal (reformista) i el regionalista Francesc Cambó. DSC, núm. 145, apèndix 1 (22.6.1912)

¹¹⁰ Per seguir el debat de les esmenes a la totalitat, vegeu DSC, núm. 150 (28.6.1912), 151 (1.7.1912), 152 (2.7.1912), 153 (3.7.1912), 154 (4.7.1912), 155 (5.7.1912) i 159 (17.10.1912).

¹¹¹ Allò que més espantava a Soldevilla és que el catalanisme havia après a maniobrar políticament: *«Desengañados de la vida violenta y de las amenazas, los regionalistas, que son quienes más pueden en Catalunya, han acudido a la vaselina»*. DSC, núm. 150 (28.6.1912).

andalús, si bé el darrer intentava mantenir una posició ambigua, mentre que Canalejas replicava que aquells no s'havien llegit el projecte. Alcalá-Zamora es manifestà contrari al projecte per considerar-lo perillós, a banda de repetir en termes clàssics la vella teoria del partit contrària a les regions: *«Si la mancomunidad se redujera a lo puramente provincial, a aquel contenido que las leyes asignan a la acción administrativa de las Diputaciones, yo entonces sólo os pondría con toda tranquilidad los reparos que se refieren a la oportunidad y a la justicia del proyectos...»*.¹¹² Primer calia concedir autonomia al municipi, després redimir les Diputacions provincials del caciquisme i, al final, si tan es demanava que aparegués la regió. Per tant, Alcalá repetia una vegada més el seu primer discurs a les Corts, en el qual ja advertia del perill que comportarien per a la sobirania de l'Estat les delegacions de competències. També féu referència als aspectes financers del projecte, que només generarien insolidaritat. La traca final del seu discurs fou recórrer a la història per negar les exigències regionalistes, el qual respon a aquell nacionalisme español historicista tan car a Cánovas del Castillo:

«Yo vengo aquí, y yo que siento, como os decía, todos los impulsos románticos, veo que estamos presididos, no solamente por una persona que simboliza nuestra autoridad y defiende el Reglamento,

¹¹² Ibid.

sino por dos figuras [fa referència a les estàtues dels Reis Catòlics que hi ha presidint la Cambra] que tienen en su forma marmórea el signo de la inmortalidad, en las hornacinas en que se encuentran el nimbo de las glorias hermanas; dos figuras que están más altas que la Presidencia y tan altas como el dosel, recibiendo homenajes de nuestros juramentos. Yo me dirijo hacia ellas, y recordando la forma en que hemos sido elegidos, y cómo se plantea este problema, os digo: Yo me siento sin poder, sin voluntad, sin derecho y sin fuerza para venir en una tarde de estío a decir: La historia de España está equivocada y hay que rectificar su rumbo, hay que rehacer la obra que por el amor y la previsión trazaron la más grande de las Reinas de Castilla y el más hábil de los Monarcas de Aragón. (Muy bien, muy bien.- Aplausos.)».

El dilluns següent va pujar a la tribuna d'oradors Segismundo Moret. La seva intervenció fou essencialment política, posant en relleu la divisió del partit liberal que, com deia Moret amb molt d'encert, havia estat educat per un altre tipus d'organització administrativa i que la majoria li havia atorgat la confiança per realitzar el programa contingut en el discurs de la Corona. Per tant, aquell projecte, en la forma que es presentava, no formava part dels propòsits liberals. L'actitud de Moret es basava en el criteri (que va rebre el suport d'Antonio Maura) que abans d'aprovar aquell projecte,

se'n tramités un altre referit a la reforma de la totalitat de l'administració local.¹¹³ En aquell moment, quan la tensió havia arribat al límit, després que Canalejas advertís que *«mi deber, mis previsiones de gobernante me obligan a que este proyecto de ley sea ley y, si no, a retirame con todas las consecuencias que tenga aparejada mi retirada, porque no puedo condescender con otro género de actitudes que representarían un engaño para Cataluña»*, el comte de Sagasta va presentar una moció de confiança a favor de Canalejas, la qual va provocar la intervenció dels caps de les minories parlamentàries. Els radicals, per mitjà de Giner de los Ríos, es manifestaren contraris a tot allò que ajudés a consolidar el nacionalisme català, i sol·licitaren un referendun abans de constituir una mancomunitat catalana o, si més no, el vot afirmatiu de tots els ajuntaments catalans. Vázquez de Mella, en nom dels carlins, va dir que el projecte significava una mutilació del regionalisme i que, en conseqüència, s'hi declaraven contraris. Pablo Iglesias, l'únic parlamentari del PSOE, tot i deixar molt clar que no estava

¹¹³ DSC, núm. 151 (1.7.1912). Certament, el ministre de la Governació, Antonio Barroso, el 15 d'octubre de 1912, dos dies abans de l'aprovació definitiva del projecte de Mancomunitats, va presentar un projecte de llei de bases sobre el règim local, que s'inspirava en el projecte Maura de 1907, llevat que modificava la representació corporativa defensada per aquell en el sentit de moderar-la. Els canvis més significatius respecte al projecte Maura eren d'ordre econòmic: supressió de l'impost de consums, municipalització de serveis i règim d'ingressos que substituïa al de tutela, perfeccionat per un altre definit com a excepcional. DSC, núm. 157, apèndix 11 (15.10.1912).

a favor del govern, es decantà per l'aprovació del projecte. Francesc Cambó intervingué dient que els regionalistes no votarien la moció per entendre que es tractava d'una qüestió interna del partit liberal. El resultat de la votació fou aclaparador: cent setanta diputats a favor i dinou en contra.

Això no obstant, l'empenta dels moretistes en contra del projecte no va minvar. Així doncs, Julio Burell, diputat per Baeza i un dels polítics més descarnadament provocador, va refermar l'oposició dels irreductibles a les mancomunitats, a les quals titllava de ser un invent per satisfer l'egoisme dels catalanistes i, dirigint-se a Canalejas insinuà la possibilitat d'arribar a una transacció, que aquest no va acceptar.¹¹⁴ La batalla dialèctica no s'acabà aquí, sinó que Moret va demanar la paraula per insistir a reclamar una llei general de reforma de l'administració local, a la qual cosa Canalejas assentí bo i prometent que el termini més breu possible presentaria un nou projecte que tindria en compte els anterior i, especialment el de 1907.¹¹⁵

El temporal amainà, sobretot després que el marquès

¹¹⁴ DSC, núm. 153 (3.7.1912).

¹¹⁵ Ibid. Maura, el dia 1, ja havia deixat clar quina consideració li mereixia el projecte: «Coincido con el Sr. Moret y nuestras obras lo abonan, en creer que eso no es proyecto, no es reforma, no es una obra que pueda llevarse a la práctica por el fiat de un Gobierno, que en efecto, requiere la sistencia de todos y la responsabilidad de quien la estorbe [...] Para nosotros la reforma del régimen local es el comienzp inexcusable de toda reforma administrativa y política en España». DSC, núm. 151 (1.7.1912).

de Cortina presentés una proposició segons la qual el Congrés «*vería con gusto la continuada discusión y pronta aprobación en esta Cámara del proyecto de ley sobre mancomunidades provinciales*».¹¹⁶ Proposició que tiomfà per cent setanta vots a favor (a banda de la majoria liberal, també la votaren els regionalistes, els republicans i els carlins de Catalunya) i dinou en contra, entre els quals hi havia tot el ferro del moretisme (Rivas, Chapaprieta, Burell, Alcalá-Zamora, Borbolla, Gasset, Ortega y Gasset...). S'abstinguren els conservadors, els radicals, els carlins espanyols, el PSOE i el republicà, diputat per Madrid, Rodrigo Soriano. El tràmit parlamentari s'accelerà: en només dos sessions es discutiren els articles, durant les quals el radical Giner de los Ríos i els liberals Royo Villanova i Leopoldo Romeo (director de *La Correspondencia de España*) s'esmerçaren a retallar les delegacions sense aconseguir-ho.¹¹⁷

El 5 de juliol va ser aprovat provisionalment el projecte i el 17 d'octubre de 1912 tingué lloc la votació definitiva, i ho feren a favor del projecte els liberals (llevat del moretistes), tots els partits catalans, la conjunció republicano-socialista i els tradicionalistes. En contra ho feren els conservadors (malgrat que, indirectament, en fer possible el *quorum* facilitaven l'aprovació del projecte). Els radicals s'abstinguren. S'iniciava

¹¹⁶ DSC, núm. 153 (3.7.1912).

¹¹⁷ DSC, núms. 154 (4.7.1912) i 155 (5.7.1912).

aleshores la tramitació al Senat, que topà amb més reticències.

La iniciativa de Canalejas de fer prosperar una llei de mancomunitats va morir amb ell, ja que Romanones, que fou qui el substituï després de l'assassinat d'aquell 12 de novembre, no era la persona indicada per defensar-la. Malgrat que a Catalunya la mobilització en demanda de la Mancomunitat era força general,¹¹⁸ l'escepticisme de Romanones, les vacil·lacions de Santiago Alba, la inhibició de la pràctica totalitat de senadors liberals, l'obstrucció descarada dels liberals Pío Gullón i Alejandro Groizard, les intrigues de Montero Ríos i la deslleialtat de García Prieto, que l'octubre de 1913 constituï la minoria liberal demòcrata, van ser prou perquè, en presentar-se una moció de confiança al Senat, el govern perdés la votació per cinc vots (102 a favor i 1907 en contra) i, amb ell, se n'anés en orris, de moment, la llei de Mancomunitats. Els liberals, doncs, continuaven fidels a la seva tradició d'oposar-se a tota reorganització -encara que només fos administrativa- que comportés

¹¹⁸ Bofarull explica que el 23 d'octubre de 1913 va tenir lloc al Palau de la Generalitat una Assemblea general d'Ajuntaments i Diputacions, a la qual acudiren 153 ajuntaments, dels 185 de la província de Tarragona; 233, dels 247 de la de Girona; 302, dels 316 de Barcelona; i 302, dels 325 de la de Lleida. Tots plegats representaven tres milions d'habitants i el conjunt de forces polítiques, els radicals inclosos. En acabar l'Assemblea, diu, es va celebrar una manifestació de més de 60.000 persones «de las más diversas y aun opuestas convicciones é ideas religiosas, políticas y sociales...». BOFARULL I ROMANÀ, M. DE, *La reforma de la Administración local...*, ob. cit., p. 57 n. 20

una regionalització de l'Estat.

2.2. Els conservadors i la descentralització

L'actitud dels conservadors espanyols fou molt més pragmàtica que no pas la dels liberals. Però també contradictòria. Ja hem dit que el conservadorisme esquivà, en part, la discussió del projecte de Mancomunitats presentat per Canalejas, però, també és cert que va ser un conservador, Eduardo Dato, qui el 18 de desembre de 1913 va emetre un reial decret que permetia la mancomunicació de les Diputacions provincials, encara que amb més restriccions que les incloses en el projecte liberal, sota la pressió dels catalanistes.

Això no obstant, el gran artífex de la política conservadora sobre la descentralització fou el mallorquí Antonio Maura, aquell antic liberal gamacista que passà a liderar el conservadorisme perquè creia que havia arribat l'hora de decantar cap a la dreta el liberalisme. A ell es deuen dues de les propostes més intensament discutides a les Corts, el projecte de Bases del 1903,¹¹⁹ quan era ministre de la Governació del Govern Silvela,

¹¹⁹ Per seguir les discussions sobre les esmenes a la totalitat del projecte de 1903, vegeu: DSC, núms. 130 (26.2.1904), 131 (27.2.1904), 132 (29.2.1904), 133 (1.3.1904), 134 (2.3.1904), 135 (3.3.1904), 136 (4.3.1904), 137 (5.3.1904), 138 (7.3.1904), 140 (9.3.1904), 142 (11.3.1904) i 143 (12.3.1904). El projecte de Bases de Reforma de l'Administració fou presentat per Maura al Senat el 26 de maig de 1903 i, un cop discutit i aprovat per l'esmentat cos legislador l'11 de juliol del mateix any, passà al Congrés de Diputats, una comissió del qual emeté el dictamen que es discutí. De tota manera, aquest projecte no arriba mai a ser llei.

i els projecte de reforma de l'administració local del 1907, quan era cap del govern.¹²⁰

Les idees principals que guiaven la política de Maura les havia exposades des de molt abans. Per exemple, en una conferència que tingué lloc el 2 d'abril de 1902 a la seu del Círculo de la Unión Mercantil de Madrid, Maura exposava que en relació a la reforma de l'administració local, *«de por sí, yo no conozco asunto de mayor gravedad y transcendencia; porque se hablará de organizaciones nuevas de los poderes públicos; se elevará el pensamiento, con magnificencias oratorias y grandes*

¹²⁰ El projecte de llei de reforma del règim d'administració local fou presentat per Maura al Congrés el 7 de juny de 1907. La Comissió emeté dictamen el 3 de juliol, però la discussió no s'inicià fins al 14 d'octubre. Per a la discussió de la totalitat del projecte de 1907, vegeu: DSC, núms. 69 (14.10.1907), 70 (15.10.1907), 71 (16.10.1907), 72 (17.10.1907), 73 (18.10.1907), 74 (19.10.1907), 75 (21.10.1907), 76 (22.10.1907), 77 (23.10.1907), 78 (25.10.1907), 79 (26.10.1907), 80 (28.10.1907), 81 (29.10.1907), 82 (30.10.1907), 83 (31.10.1907), 84 (4.11.1907), 85 (5.11.1907), 86 (6.11.1907), 87 (7.11.1907) i 88 (8.11.1907). Després d'aquest vint dies d'intens debat, s'esmerçaren cent vint-i-set dies més a discutir les esmenes parcial al règim municipal. Es van pronunciar 2.950 discursos i es presentaren 1.387 esmenes, de les quals 22 eren del partit conservador; 16 dels solidaris catalans; 157 dels demòcrates; 464 dels liberals i 724 dels republicans. En el Senat, on només fou aprovat el Llibre I, s'hi pronunciaren 707 discursos y 620 rectificacions. Es presentaren 551 esmenes, de les quals 19 eren dels conservadors; 129 dels liberals; 334 dels demòcrates; 14 dels republicans; 16 dels solidaris catalans i 9 dels carlins. El Senat dedicà a la discussió del Llibre I 87 sessions: 18 a la totalitat i 68 a l'articulat de la llei. La discussió s'inicià el 19 de novembre de 1908 i s'acabà el 26 de maig de 1909. Per a una explicació més detallada, vegeu GASCÓN Y MARÍN, J., «La réforme du Régime local en Espagne», extrait de la Revue de Droit Public et de la Science Politique en France et à l'étranger, núm. 2, abril-maig-juny (París, 1909).

*resonancias doctrinales, á las más altas concepciones científicas; llegarán los legisladores á los mayores aciertos, pero el pueblo no obtendrá ni gozará sino aquello que le consienta el estado de la Administración local; todo lo demás son celajes luminosos del amanecer ó del ocaso, lejanías pomposas: la tierra que se pisa, la ropa que toca á la carne, es la Administración local...».*¹²¹ La importància que Maura atorgava a la reforma era corroborada per la idea que sense una reforma administrativa no podien prosperar ni fructificar les institucions socials ni les institucions jurídiques, amb les quals hom volia moderar i resoldre els conflictes de classe. Segons la seva opinió, la reforma havia de comportar una reconstitució dels òrgans naturals de la societat, que eren els ens primaris on els individus s'agrupaven per classes i gremis. Aquesta idea de consens social, tan cara al conservadorisme finisecular, s'arrodonia amb l'apel·lació a una acció contundent per eradicar el mal més important que patia d'Espanya: el caciquisme. Reformes radicals, cirurgia traumàtica si era necessari actuar amb contundència, però garantint que no hi hauria sorpreses ni agitació social. D'aquí que Maura proposés la seva coneguda teoria de la revolució des de dalt, perquè *«no podemos esperar salvarnos sin una revolución hondísima, pero hecha desde el Gobierno, para evitar*

¹²¹ MAURA, ANTONIO, «La reforma de la Administración Local», *La Lectura*, any II: 1 (Madrid, 1902), ps. 561-586. La cita correspon a la p. 562.

que el infecundo trastorno de abajo consume la disolución de la patria»¹²²

Maura es mostrava disconforme amb la teoria liberal, vigent des del 1812, que situava els municipis a baix de tot de la jerarquia, substància de la pròpia substància de l'administració pública, a les ordres de la comadància suprema del ministeri de la Governació i en connivència amb els cacics locals. Per Maura, doncs, si bé era clar que la vida local passava un mal tràngol des de feia almeny un quart de segle, no per això l'Estat -que en bona part n'era el responsable- havia d'assumir o tutelar allò que era propi dels ens locals: *«Lo más conservador -deia- es poner término á la usurpación de esas funciones, devolver a los naturales amos lo que es suyo, restaurar el régimen local, y para eso rahabilitar sus organismos...»*.

El pensament de Maura connectava clarament amb el regeneracionisme espanyol post-desastre colonial, en tant que volia aconseguir una veritat electoral més pròxima a la realitat; provocar la desintegració del caciquisme o, per dir-ho amb les paraules d'Adolfo Posada, *«realizar la desintegración del organismo gubernamental -en sentido amplio-, á fin de apartar del funcionamiento de las instituciones administrativas, de gestión y de autoridad, el interés pasional corrosivo de los pati-*

¹²² Ibid, p. 565.

dos»;¹²³ i, per fi, avançar cap a una seriosa regulació jurídica i tècnica dels serveis públics. Ara bé, aquest, diguem-ne, programa anava acompanyat d'una defensa de la representació corporativa a fi de deslliurar les corporacions locals de la lluita de bàndols.¹²⁴

Com es pot observar, l'opció de Maura era, abans que res, municipalista. Es tractava de donar autonomia als municipis i dotar-los d'una representació social vertadera

¹²³ POSADA, A., *Evolución legislativa...*, op. cit., p. XI. Segons aquest autor el regeneracionisme de Maura (que ell anomena «optimisme») es basava en: 1r. Una plena confiança en l'eficàcia de les reformes legislatives. 2n. Els efectes regeneradors del canvi en la composició de l'aparat governamental. 3r. El defalliment dels cacics, els quals acceptarien les reformes. 4t. Una confiança absoluta en la reacció del poble i 5è. Un convenciment clar que en declinar el caciquisme s'incorporarien a la política noves tendències.

¹²⁴ En concret, deia: «Menester será alentar, para que socialmente se verifique, la reconstitución de organismos colectivos, según afinidades de intereses y clases, sin los cuales no hay salud para la sociedad humana, ni pueden los pueblos prosperar, ni siquiera la Administración tener contacto bienhechor con los administrados; porque con cada cual de los ciudadanos, en la complejidad de la vida moderna, es absolutamente imposible que la organización del Estado sostenga tan intrincadas relaciones, como no sea causando la asfixia y la desesperación de los pueblos. De manera que hay que llenar con las organizaciones gremiales, con los Sindicatos profesionales, con las Cámaras agrícolas, con las agrupaciones de contribuyentes para las relaciones fiscales; sustituyendo de este modo la función malamente encomendada á los Ayuntamientos [...] y cuando de tal manera se relacionen y organicen los que tienen afinidades de origen, de intereses, de sentimientos ó de ideas, esos organismos necesarios servirán para que la elección de los Ayuntamientos tenga analogía con la del Senado español [...] No sé por qué [...] no se aplica el principio á las Corporaciones locales, donde deben estar representados, sin duda, todos los vecinos y habitantes; pero también las clases y corporaciones é intereses del vecindario y de la localidad; la fisonomía local principalmente consistirá en este segundo elemento, que es vario...» MAURA, A., «La reforma...», art. cit., p. 577.

bo i allunyant-los de la dependència de les Diputacions que, a parer seu, «son un haz de caciquismos [...] un dogal que tienen al cuello los Ayuntamientos.». Això no obstant, Maura, d'entrada no en proposava la supressió ni la mancomunació, ja que «la supresión de provincias suscitaría dificultades desproporcionadas, pues imposibilitarían la reforma de la Administración municipal.». Aquest posicionament volia dir que, tot i considerar que les regions eren més naturals, més històriques i que tenien una base de realitat més profunda que les províncies, per a Maura el marc constitucional espanyol, «en esto, cierra el paso: ó se habrían de sobreponer las regiones, conservando las provincias, complicando más la máquina, ó habría que reformar la Constitución, y á mi me parece que no es ésta la necesidad más urgente, porque la provincia, una vez que se emancipen los Ayuntamientos de las Diputaciones, poco daño podrá causar en la Administración local.».¹²⁵

La crítica que Maura feia al projecte de reforma administrativa liberal de Segismundo Moret en la conferència abastament citada aquí, constituí el fonament on recolzarien les seves propostes polítiques en aquest respecte de 1903 i 1907.

El projecte de Bases fou presentat abans al Senat que al Congrés de Diputats, ja que Maura el considerava més sensible a les seves propostes. La discussió se

¹²⁵ Ibid., p. 584-585.

centrà, sobretot, en la mena de representació corporativa que s'hi proposava, ja que ni liberals (Gullón i Dánvila) ni els republicans (Labra) estaven d'acord a implantar la fórmula dels concellers nats. Una vegada acabada la discussió de les esmenes en contra de la totalitat del projecte, el marquès de Camps, en nom del regionalisme català, féu una intervenció que, de fet, resumeix la posició catalanista respecte a les iniciatives legislatives de Maura. Això és: que si bé la descentralització proposava era encertada, tanmateix era insuficient. Per al marquès de Camps, allò que deia el projecte sobre les mancomunitats de municipis hauria de poder-se aplicar a les províncies, sobretot en territoris que, com Catalunya, tenien una forta i homogènia personalitat.¹²⁶ Per contra, Camps no criticava la proposta de representació corporativa (fins i tot en les mancomunitats provincials), encara que al seu entendre aquesta representació corporativa de les societats econòmiques i obreres hauria d'incloure, també, les de caràcter cultural. Joaquín Sánchez de Toca, l'únic membre del govern present al saló de sessions del Senat, respongué la intervenció del representant regionalista amb paraules conciliadores, en un intent d'aproximar el catalanisme a les posicions

¹²⁶ Aquesta mateixa crítica va ser la que féu Albó durant el discurs, que ja hem citat en un altre capítol, per explicar la posició del catalanisme en relació amb el programa del govern Maura. O sigui, que si la descentralització no s'inspirava en els principis regionalistes, fracassaria. DSC., núm. 47 (14.7.1903).

conservadores.¹²⁷

Quan el projecte passi al Congrés de Diputats, després del canvi de govern i el consegüent nomenament de Maura com a cap del consell de ministres, els diputats regionalistes Francesc Albó i Albert Rusiñol, fixaren la distància que hi havia entre el regionalisme i una simple descentralització administrativa. Rusiñol fou ben explícit:

*«Aspiramos á la reconstitución de la división territorial de España; aspiramos á que se gobiernen los pueblos según la ley de su naturaleza; aspiramos á que se respete nuestro idioma; aspiramos, en una palabra, á que se vuelva á integrar el Estado español con las que un día fueron sus antiguas nacionalidades. En este punto concreto, coincidimos en absoluto con la doctrina del que fué uno de los primeros apóstoles de esta causa, el Sr. Pi y Margall.»*¹²⁸

César Silió, en nom de la Comissió, va respondre aquesta observació de Rusiñol, posant de relleu allò que era inacceptable per al conservadorisme: la reconstitució de les antigues nacionalitats. O sigui que per als conservadors, tant en aquella discussió, com en les posteriors i, especialment durant la del projecte d'autonomia de l'any 1918, la regionalització era un greu error:

¹²⁷ Per a la narració de la discussió al Senat, vegeu TUSELL, J., *La refoma de la administración...*, ob. cit., ps. 73 i ss.

¹²⁸ DSC, núm. 137 (5.3.1903).

*«...yo creo -deia Silió- que SS. SS. quieren hacer la historia de España al revés, mirando hacia atrás, y que la historia de España hay que hacerla mirando hacia adelante, caminando siempre hacia el porvenir. Yo entiendo que la doctrina federal podrá constituir un progreso cuando trate de unir lo que es vario, cuando signifique un paso de avance en la evolución hacia la unidad; pero cuando se trata de dividir lo que es uno, de separar lo que está agrupado, de disgregar lo que está unido de una manera indisoluble é inquebrantable, entonces yo creo que ese federalismo, que esa división lo que hace es llevarnos hacia atrás, invertir el curso de los sucesos, remontar el curso de la Historia, en vez de llevarnos hacia adelante, hacia lo porvenir, apretando cada vez más los lazos, y fundiendo cada vez más y más las regiones.»*¹²⁹

L'argumentació de Silió recolzava en concepcions historicistes que, com ja hem vist, dominaren en pràcticament tots els sectors polítics espanyols. Amb tot, Silió, a l'igual que Sánchez de Toca, també mostrà una actitud conciliadora amb el regionalisme català. De totes maneres, el reconeixement legal de la facultat d'associar-se de les províncies no fou inclòs en aquell projecte, com tampoc no s'hi recollí l'esperit regionalista que volien

¹²⁹ Ibid.

imposar els diputats regionalistes i federals.¹³⁰

De totes maneres, aquesta negativa, referida a les mancomunitats provincials, Maura acabaria rectifican-la durant la discussió del projecte de 1907, segurament perquè s'adonà que, com li advertí Gumersindo de Azcárate, ometre la qüestió regionalista podria provocar els efectes contraris als perseguits. És a dir, la voluntat d'anul·lar-la.¹³¹

La relació entre Maura i els regionalistes de la Lliga o, més en concret, entre Maura y Cambó, són d'aquesta època, quan Maura era ministre de la Governació i, en un intent d'aproximar Catalunya al poder central, va organitzar el viatge del rei a Barcelona. I davant la intransigència anticatalanista dels liberals (en especial de Moret), Maura va pretendre -sobretot durant el govern llarg- elaborar una solució a la qüestió catalana en el context del que entenia era el «problema global» de la vida política espanyola: la reorganització administrativa. Tanmateix, el prometatge entre catalanistes i

¹³⁰ El Congrés de diputats rebutjà les dues esmenes presentades per catalanistes i republicans: una, demanant la restitució del sentit regional, signada per Rusiñol, Soler i March, Nosedal, Domènech i Montaner, Pi y Arsuaga, Eduardo Vincentí i Aura Boronat i, una altra, demanant l'autorització de les mancomunitats de «provincias limítrofes», que signaven Albó, Rius i Torres, Rusiñol, Soler i March, Domènech i Montaner, Alfons Sala i Jaume Alegret. DSC., núm. 8 (11.10.1904).

¹³¹ Deia Azcárate: «En cuanto al regionalismo, si S. S. cree que con hacer de él caso omiso está todo resuelto, está bien esa dirección de S. S.; pero quizá suceda que la omisión y el silencio, cuando es ocasión oportuna de decir algo, produzca precisamente el efecto contrario al que S. S. desea.». DSC, núm. 8 (11.10.1904).

mauristes no va durar gaire, ja que per a Maura la reforma administrativa era un instrument que al mateix temps que dignificava la vida pública, havia d'esdevenir el vehicle per fer triomfar els valors conservadors i catòlics; mentre que per a Cambó el que calia fer era emetre una sèrie de disposicions parcials que facilitessin el desenvolupament de la vida política allí on hi havia condicions per desplegar-la. I és clar, Cambó pensava més en Catalunya, en l'obtenció de l'autonomia de Catalunya, que no pas en altra cosa.¹³²

Les línies bàsiques que guiarien el pensament de Maura sobre l'administració local havien estat fixades, certament; però no fou fins la presentació de la reforma administrativa del 7 de juny de 1907, després que hagués enunciat els principis a seguir en el missatge de la Corona d'aquell any, que aquesta qüestió dominà la vida política espanyola.

Ja Adolfo Posada destacà el fet que el catalanisme donà a la reforma de l'administració local de Maura un

¹³² En un article de Gabriel Maura publicat el 29 de setembre de 1915 a *El Pueblo Cántabro*, el fill del dirigent conservador revelava les seves reticències respecte a l'evolució del catalanisme. En primer lloc lloava la revolució regionalista com un prototipus de revolució conservadora, jutjava satisfactòriament el que al seu entendre era el pas de Cambó de la política local a la nacional, però, en canvi, considerava que la campanya catalanista per aconseguir la Mancomunitat i la concessió de la zona neutral per a Catalunya eren «etapas hacia el separatismo». Les preferències per la Mancomunitat, abans de fer una reforma administrativa global, les qualificava d'egoistes. Citat per GONZÁLEZ HERNÁNDEZ, MA. J., *Ciudadanía y acción. El conservadurismo maurista, 1907-1923*, Madrid, Siglo XXI, 1990, p. 166

valor excepcional, «convirtiendo el empeño que suponía en una actualidad caliente y palpitante».¹³³ El catalanisme va donar un contingut real, de sinceritat política, a la reforma en tant que aconseguí d'introduir, durant els tràmits parlamentaris, un canvi transcendental, ja que si bé en el projecte original les mancomunitats provincials eren una mena de subproducte de les municipals, amb les esmenes catalanistes adquirien un pes específic propi, tot i les dificultats que s'imposaren per a poder constituir-les. Bona part, doncs, de la rellevància política de la discussió de 1907 era resultat de l'empenta catalanista. Els diputats de la Solidaritat, però, consideraren insuficients els referents autonomistes que projecte proposava, però, més la Lliga que els republicans nacionalistes, es mostrà d'acord a col·laborar amb Maura per fer realitat el projecte de llei. La reacció dels liberals fou immediata (ja ho hem explicat) i fins i tot, com explica Amadeu Hurtado, intentaren recaptar el suport del sector esquerrà de la Solidaritat per oposar-se a un possible front Maura-Cambó, que els situaria al marge de les tasques de govern.¹³⁴ Però anem per parts.

A l'hora d'indicar les diferències concretes entre la legislació de 1877 i 1882 i el projecte Maura, cal

¹³³ POSADA, A., *Evolución Legislativa...*, ob. cit., p. XXVIII.

¹³⁴ HURTADO, A., *Quaranta anys d'advocat. Història del meu temps, 1894-1930*, Barcelona, Eds. Ariel, 1969, vol. I: ps. 125 i ss.

mentonar, entre altres, i seguint en això el que diu Posada, les següents:

1a. Modificació dels termes de la definició legal del municipi.

2a. Determinació més específica de les condicions de veïnatge, diferenciant entre cap de família, veïns domiciliats i transeünts.

3a. Ampliació del règim de mancomunitats municipals.

4a. Organització de les juntes de veïns i de mancomunitat.

5a. Supressió de les juntes de regidors i de vocals associats.

6a. Reorganització amplificada de les atribucions dels ajuntaments, tot i que se'n modificava el caràcter, ja que el govern i l'administració diària passava a una comissió permanent, que integraven l'alcalde i els tinentes d'alcalde.

7a. Modificació en la durada del mandat: els ajuntaments s'havien de renovar totalment cada sis anys i per meitats cada tres.

8a. Establiment de la representació corporativa o de les associacions mitjançant la creació dels «regidors delegats per elecció indirecta». Supressió del sufragi universal directe per a l'elecció dels diputats provincials, que sortirien dels ajuntaments.

9a. Modificació en la composició de les Diputacions provincials, que només constarien d'onze diputats com a màxim i de cinc com a mínim, els quals s'haurien de

renovar cada cinc anys.

10a. Modificació en el sistema de nomenament dels alcaldes que, per norma, era elegits d'entre els regidors admesos, tot i que en el municipis de més de 20.000 habitants el «Gobierno podrá hacer ó revocar su nombramiento». Els casos de Madrid i Barcelona eren diferents, ja que podia ésser nomenat alcalde qualsevol persona, fos o no regidor.

11a. Acceptació i definició del doble caràcter de l'alcalde com a cap municipal i delegat del govern. Reglamentació de l'exoneració governativa dels alcaldes quant a les funcions delegades dels poder central. Establiment dels alcaldes corregidors.

12a. Reglamentació de la subordinació jeràrquica de les autoritats i corporacions municipals, regidors, etc.; els regidors i l'alcalde, els alcaldes i el governadors: regles de subordinació. La responsabilitat dels alcaldes davant els tribunals de justícia.

13a. Tot el referit a la hisenda municipal: pressupostos, recaptació i distribució dels recursos municipals... i establiment del règim de tutela municipal.

14a. Indicació de la legitimitat de les mancomunitats entre províncies.¹³⁵

Per al catalanisme, doncs, aquest darrer era un punt

¹³⁵ POSADA, A., *Evolución legislativa...*, ob. cit., ps. 405 i ss.

cabdal; per al maurisme no.¹³⁶ L'article i la disposició addicional que autoritzaven les mancomunitats provincials, de la mateixa manera que la dels ajuntaments, i que permetien al govern la concessió o el contracte dels serveis i obres públiques a aquest nous ens, sempre que no lesionessin les competències de les corporacions local, s'ha d'entendre com un triomf del catalanisme i, en general, de la societat catalana. No debades, des des diversos fronts, des del Foment i la Societat d'Estudis Econòmic passant pels polítics i entitats culturals, a Catalunya existia un estat d'ànim favorable a la petició. Com a mostra un botó, l'informe que el Foment presentà el 18 d'octubre de 1907 a la Comissió parlamentària sobre el projecte de llei d'administració local, en el qual es deia:

«Ciñéndose a Catalunya, la Junta del Fomento puede afirmar la unidad absoluta y armónica en que desde el punto de vista económico aparecen hermanados todos los Municipios de Cataluña, unidad tan radical e inquebrantable, que esta Junta sería incapaz de llegar a una clasificación industrial en la que apareciesen deslindadas las industrias pertenecientes a cada una de las cuatro provincias catalanas, ni a una distinción de intereses económi-

¹³⁶ Joaquim Ma. de Nadal, el maurista català que fou després secretari de Cambó, el 1915 en un article a *Ciudadanía* deia que la Mancomunitat era una «concesión mezquina». Citat per GONZÁLEZ HERNÁNDEZ, MA. J., *Ciudadanía y acción...*, ob. cit., p. 165.

cos entre Municipios que por efecto de la división provincial vigente son mantenidos administrativa y políticamente es estado de inconcebible divorcio.

»Por esto la Junta del Fomento, al elevar sus aspiraciones a las Cortes, ha de manifestarles su más ardiente deseo de que, al resolver en definitiva sobre el proyecto de ley de Administración local, inspiren su criterio en el reconocimiento de las regiones, bien estableciendo Consejos regionales que sinteticen y representen sus personalidad jurídica, bien, por lo menos, limitando las Mancomunidades provinciales a las Diputaciones de una misma región y dando a estas Mancomunidades el carácter de obligatorias.»¹³⁷

La dinàmica catalana s'acabà per imposar amb la promulgació del dret de 18 de desembre de 1913, obra d'un altre conservador, Eduardo Dato, però que responia, una altra vegada, a la voluntat manifestada pels catalans,

¹³⁷ FOMENTO DEL TRABAJO NACIONAL, Informe del... sobre el proyecto de ley de Administración local, Barcelona, Tip. D. Casanovas, 1907. La Secció 2a. del Congrés d'Economia celebrat el 1908 a Barcelona, aprovà una sèrie de propostes sobre administració local i, en definir el terme «regió» deia: «Región es una parte del territorio de un Estado ocupado por un pueblo que conserva una tradición cultural especial [...] Cataluña tiene su foco de cultura y de riqueza en Barcelona y precisa hoy establecer los medios de que esa cultura y riqueza repercute y extienda su acción á todas las tierras de lengua Catalana [...] No es de creer que para esta obra encuentre dificultades la formación de una unión provincial catalana.» CONGRESO DE ECONOMÍA, Acuerdos tomados por la Asamblea en contestación al cuestionario propuesto por la Sociedad de Estudios Económicos y proposiciones adicionales aprobadas, Barcelona, Tip. Vda. de D. Casanovas, 1908, ps. 15.

com ho demostra el resultat del plebiscit obert pels ajuntaments del Principat per demanar la reobertura de les Corts i l'aprovació definitiva del projecte Canalejas que estava encallat en el Senat: 990 ajuntaments s'hi pronunciaren a favor, 83 s'abstingueren i cap hi va votar en contra.¹³⁸ La Mancomunitat era un fet sociològic abans fins i tot d'esdevenir norma legal.

¹³⁸ BOFARULL I ROMANÀ, M. DE, *La reforma de la administración...*, ob. cit., n. 21.

*DEL MERCAT ESPANYOL I LA POLÍTICA ECONÒMICA
CATALANA: EL PORT FRANC DE BARCELONA*

1. ZONES NEUTRALS I CREIXEMENT ECONÒMIC CATALÀ

El sistema aranzelari que regia l'economia espanyola del segle XIX es basava, en principi, en el lliure comerç, llevat dels casos en què la circulació de mercaderies era expressament prohibida per les lleis de Policia o de seguretat pública, les estancades i encara aquelles que eren objecte de monopoli directe o estaven arrendades per l'estat. Així doncs, totes les mercaderies que s'importaven a la Península i les Illes havien de pagar els drets que fixava l'aranzel, llevat de casos, com diem, que les lleis ja preveien.

Però per contrarestar els excessos d'un proteccionisme massa exagerat, s'idearen fórmules d'excepció que generaren una permanent polèmica entre productors agrícoles, industrials i comerciants; però, sobretot, entre les contrades agrícoles i deprimides de la Península i les àrees industrials en vies de creixement. Com hom pot observar en una Memòria del Foment, llegida en la Junta General Ordinària celebrada el 1901, els representants d'una de les zones industrials espanyoles per excel·lència reclamaven mesures que n'afavorissin el desenvolupament, «[que] nos coloquen al nivel de las demás naciones, que nos sitúen en un ambiente favorable al desenvolvimiento de la riqueza, que suprima trabas, convirtiéndose en cooperador de la producción por medio de la fuerza impulsiva que dimana de la buena administración reemplazando así la acción puramente defensiva, impuesta por

*nuestra debilidad y atraso».*¹

En acostar-se l'inici del segle XX, doncs, el Foment, com a entitat que encarnava els interessos dels industrials catalans, instava a prendre mesures urgents per deturar l'esllavissament econòmic espanyol. D'entre les reformes especials que havien d'alterar el principi de pagament dels drets aranzelaris de totes les mercaderies que s'importaven, destacaren els «dipòsits comercials», els «Drawbaks» o «Bounties», les «admissions temporals», els «dipòsits francs», les «zones neutrals» i els «ports francs». En general, tanmateix, totes aquestes mesures perseguïen el mateix fi: que les mercaderies que, en teoria, no eren consumides pel mercat espanyol no haguessin de tributar, ajornant-ne el cobrament del dret aranzelari fins que no fossin introduïdes en el mercat interior o bé retornant-lo si eren reexportades.

A banda dels, diguem-ne, aspectes tècnics de les distintes fórmules proposades, la discussió sobre si convenia o no autoritzar una zona neutral o bé un dipòsit comercial a Barcelona esdevingué una lluita à force per definir un model econòmic adaptat a les necessitats capitalistes de Catalunya. La rèplica a aquest model, sobretot defensada per catellans i aragonesos, va tenir en les vacil·lacions dels diferents governs espanyols, conservadors o liberals, un bon aliat. De la mateixa

¹ FOMENTO DEL TRABAJO NACIONAL, *Memoria leída en la Junta General Ordinaria de socios celebrada el día 27 de Enero de 1901*, Barcelona, Tip. Domingo Casanovas, 1901, p. 11.

manera que en l'àmbit polític allò que es va discutir del 1898 al 1917 era com s'havia d'organitzar l'estat, en l'àmbit econòmic s'emprengué en un sentit semblant la discussió sobre l'organització del mercat i, és clar, sobre qui l'havia de dirigir. Política i economia, doncs, es barrejaren, inevitablement, a l'hora de recompondre el bloc hegemònic espanyol a favor del model agrarista dels propietaris rurals castellans i aragonesos o bé de l'industrialista dels fabricants i comerciants catalans en la mesura que ambdós termes eren expressió d'un programa de classe, però, també, no podem menystenir-ho, de la lluita regional que a poc a poc s'anà transformant en reivindicació nacional dels catalans. Les zones neutrals, com va deixar dit Pere Coromines, havien de ser instruments d'un sistema orgànic més complex que el merament proteccionista o lliurecanvista, «representan un estado de posterior desarrollo, de mayor libertad, que dejan siempre a cubierto todos los elementos que integran la economía nacional».²

2. UNA QÜESTIÓ DE NOMS

Abans de passar a analitzar el que fou el moviment

² En relació a la contraposició agrarisme/industrialisme, Coromines assenyalava en una conferència pronunciada a l'Ateneo de Madrid el 19 de gener de 1915: «Aquí luchamos por las concepciones del Estado Agricultor y del Estado industrial. Estos son los puntos de vista que en la realidad española están en lucha: la concepción de un Estado agricultor contra la concepción de un Estado industrial.». COROMINES, PERE, *Las zonas neutrales como instrumento de la economía nacional*, Madrid, Imp. Clásica Española, 1915, ps. 55-56.

català per aconseguir la zona neutral barcelonina, convé que ens aturem un moment per definir breument cadascuna de les mesures d'excepció aranzelària que abans hem enumerat, que, insistim, quan hom les reclamava eren part d'un esquema econòmic de més abast.

Els *dipòsits comercials* consistien en l'obtenció de grans quantitats de primeres matèries que estaven subjectes a un reconeixement d'entrada i sortida. No s'hi podien fer modificacions de la mercaderia dipositada. Esdevingueren com una mena d'intermediaris entre la producció i el consum, ho i protegint aquest darrer de les fortes oscil·lacions de preus resultat de diferents causes econòmiques. Els dipòsits comercials foren la fórmula d'excepció aranzelària que primer s'aprovà a l'Estat espanyol.

Els *Drawbacks* o *Bounties*, teòricament eren un procediment senzill. La primera matèria pagava en entrar per la frontera els drets de l'aranzel; però, en transformar-se en producte elaborat per a l'exportació, l'administració retornava al fabricant la part que corresponia als drets que havia cobrat per les primeres matèries emprades en la fabricació. Tanmateix, això no vol dir que l'importador de primeres matèries i l'exportador del producte elaborat fossin sempre la mateixa persona.

Les *admissions temporals* es fonamentaven en els mateixos principis que els *Drawbacks*, però a l'inrevés. Amb aquest sistema, les mercaderies entraven lliures de drets aranzelaris. L'importador no havia de pagar els drets de duana, per bé que, passat un cert temps,

si no les reexportava o bé s'introduïen en el mercat interior, aleshores sí que s'havien de pagar els drets duaners.

Per *dipòsit franc* s'entenia una porció limitada de terreny en un indret que tingués duana marítima, amb locals adequats per introduir i emmagatzemar tota mena de mercaderies estrangeres d'importació i les mercaderies espanyoles d'exportació autoritzades per la llei. La concessió i gestió del dipòsit franc podia recaure en entitats oficials (cambres de comerç, juntes d'obres dels ports) o bé en societats i companyies espanyoles. Totes les mercaderies, en entrar al dipòsit franc, perdrien la nacionalitat. A l'interior del dipòsit es permetria la manipulació dels productes (canvi d'envàs, mescles, rentat de llanes, etc.).

Les *zones neutrals* o *ports francs* eren aquelles franges del litoral aïllades i ben delimitades que, des d'un punt de vista comercial, perdien la nacionalitat. Això volia dir que la zona delimitada quedava fora de la jurisdicció i vigilància de la duana i, en conseqüència, hi podien entrar totes les naus i mercaderies sense distinció d'origen, ni de mena ni de pavelló. Dins del Port franc tots els productes podien ésser manipulats i transformats sense haver de pagar drets aranzelaris en la mesura que no traspassessin els límits del port.

Aclarida la terminologia, passem ara a veure per què i de quina manera la petició del port franc per a Barcelona va esdevenir una aspiració econòmica peremptòria de

Catalunya des de la pèrdua de les colònies espanyoles fins a la fi de la primera guerra mundial.

3. LA PETICIÓ CATALANA DEL PORT FRANC BARCELONÍ

El 1899 el Foment del Treball Nacional, que presidia l'industrial i polític conservador Joan Sallarés i Pla, encarregà al secretari de l'entitat, Guillem Graell, la redacció d'una exposició —que més tard trametrien al president del consell de ministres, Francisco Silvela—, en la qual exposava les raons que l'empenyien a demanar l'establiment d'un port franc o d'una zona neutral a Barcelona.³ En aquest escrit, del qual podem dir que fou el punt d'arrancada d'una campanya a favor del port franc que no es resoldria positivament fins al 1929, el Foment argumentava que la pèrdua de les colònies havia alterat força la situació econòmica d'Espanya i que, per tant, calia cercar alguna mena de compensació a la disminució de l'exportació. Els canvis econòmics —es deia des del Foment—, dues collites excel·lents, l'aportació de capitals per part dels repatriats o de les famílies que havien abandonat les colònies perdudes, però, per damunt de tot, l'augment del volum de negocis, *«han sido parte para que no nos doliéramos, como era debido, del irreparable quebranto sufrido. Mas ya la fiebre industrial*

³ Cf. AYUNTAMIENTO DE BARCELONA, *Informe que eleva a las Cortes sobre el proyecto de ley autorizando al Gobierno para conceder el establecimiento de zonas francas, Barcelona, Imp. Elzeviriana, 1915. Annex documental, Doc. núm. 1, ps. 224-233.*

y mercantil cede en todos los países y asoma en el nuestro la temida y prevista crisis.».⁴

El cert és que el mercat de Filipines estava pràcticament perdut i a Cuba i Puerto Rico la davallada era notòria, principalment perquè els Estats Units tendien a excloure els productes espanyols del mercat antillà. El Foment del Treball Nacional estava convençut que la reducció de l'exportació —taló d'Aquil·les de l'economia espanyola— situava l'Estat espanyol «fuera de la órbita del movimiento moderno, y es evidente que no podemos continuar así». Calia cercar mercats i regularitzar els mecanismes que permetessin el desenvolupament del comerç exterior més enllà de la confiança en la força i energia individuals. L'acció d'altres països per aconseguir nous mercats era l'exemple a seguir:

«A este efecto —continuava argumentant el Foment— tienen extraordinarias facilidades para depósitos de artículos extranjeros, con facultad de hacer las manipulaciones, mezclas, cambios de

⁴ Ibid. L'argument que la pèrdua de les colònies obligava a prendre mesures s'anà repetint al llarg del temps. D'aquesta manera, tant el Foment, com Bertomeu Amengual o Elías de Molins —que escriviren força sobre aquesta qüestió— sempre ho indiquen així. L'any 1901, per citar només un exemple, Elías de Molins reflexionava: «Dos hechos á nuestro juicio han determinado aquel propósito. Es el primero, la honda crisis que ha sobrevenido á la industria y al comercio después de los desastres de la última guerra, y de la pérdida de la mayor parte de nuestras colonias; y es el segundo, el espíritu de imitación que nos hace copiar desde hace tiempo, las instituciones extranjeras, y de un modo señalado la de Francia.». ELÍAS DE MOLINS, JOSEP, *Puertos francos. Puertos de Marsella, Génova y Barcelona*, Barcelona, Imp. Barcelonesa, 1901, p. 236.

envase y cuanto juzguen conveniente para una lucrativa reexportación, y se autorizan estos depósitos no sólo en las fronteras o en el litoral, sino en el interior; y no sólo oficiales, sino particulares y especiales. Se otorga además la admisión temporal de todas aquellas materias que se pueden transformar con alguna ventaja, ora devolviendo los derechos, ora bastando meros certificados, ya bajo el régimen de la identidad, ya bajo el de la equivalencia, siendo transmisibles y aun cotizables. Todavía no se ha creído esto suficiente, sino que se han concedido, y hay la tendencia a generalizarlo cada vez más, dilatadas zonas neutrales, especie de puertos francos que, ofreciendo las más de las ventajas de las antiguas ciudades libres, no tienen sus inconvenientes».⁵

És a dir que la fórmula que havia de facilitar la recuperació exportadora era, sens dubte, la concessió del port franc a Barcelona. Però és que, a més, segons el Foment no n'hi havia prou en aplicar aquesta mesura, s'havia d'organitzar de tal manera que resultés àgil i afavorís les transaccions. El diagnòstic que feia el Foment sobre el corrent comercial mundial demostrava que l'exportació des de diversos ports europeus (de Bèlgica, de Suïssa, d'Itàlia, o de Suècia) i americans (del Canadà o bé de l'Argentina) superaven el total

⁵ Ibidem.

exportador espanyol:

«Por seguir camino opuesto, al de otras naciones de Europa, España ha llegado a una estrechez que espanta. A primera vista las cifras que aparecen en la Estadística del Comercio exterior son algo consoladoras, porque, dado nuestro encogimiento, una cantidad de 800 a mil millones de pesetas, según los años, no es para desmayar el ánimo, pero es una cantidad artificiosamente presentada, porque en ella se incluyen las exportaciones temporales, las mercaderías devueltas del extranjero, la plata y oro en pasta o moneda y algún otro concepto que no constituyen lo que entendemos por tráfico de exportación. Se engloban además las mercancías que se exportaban a las Colonias, y claro es que este comercio no se hacía con las condiciones del propiamente exterior, sino a la sombra de derechos protectores, viniendo a ser una ampliación del mercado interior.»⁶

La conclusió lògica que hom podia deduir de les dades que oferia el Foment és que del 1892 al 1897 la mitjana expotadora havia estat només de 479 milions de pessetes, «cifra capaz de aterrar el espíritu más animoso, aun sin tener en cuenta la conocida exageración de los valores

⁶ Ibidem. En el mateix Informe el Foment incloïa l'estadística següent sobre el tràfic de mercaderies a diversos països el 1898 (en milions de francs): Bègica, 1.787; Països Baixos, 1.515; Suïssa, 723; Suècia, 688; Itàlia, 1,203; República Argentina, 668 i Canadà, 779.

oficiales.»

És per això que el Foment entenia que l'estat havia de cedir la gestió del port a corporacions mercantils (com s'havia fet a França o a Itàlia) i, per una altra banda, estimular la creació de cambres de comerç, sindicats d'exportadors i altres associacions que actuessin com a agents comercials, ja que aquesta mena d'institucions eren pràcticament desconegudes a l'Estat espanyol, *«ora por resistencias que no se han debido atender, porque constituyen un anacronismo, ora por funesta desconfianza, ya por inercia, ya por desconocimiento del movimiento económico moderno»*. Atesa la rapidesa dels canvis econòmics al món, no es podia continuar així, sinó que era indispensable implantar-les *«con la mayor urgencia y dando de lado reparos de espíritus estrechos y cristalizados en el pasado, todas las leyes conducentes a fomentar la exportación que rigen en Francia, Alemania, Italia, en suma, en todos los países industriales y mercantiles a los cuales ya es hora que imitemos en vez de hacer gala de criterios propios y tradiciones excepcionales.»*⁷

Per al cas específic espanyol, el Foment proposava al govern tres mesures pràctiques: la creació d'un Banc d'Exportació i d'una Universitat Industrial i, és clar, l'establiment de ports francs. Tres propostes que demostrin una encertada visió mercantil -i al capdavant

⁷ Ibidem.

capitalista- de la patronal catalana.*

Els avantatges del port franc havien de ser, entre altres, protegir els vins catalans i d'altres llocs, que havien perdut el mercats de Cuba i Puerto-Rico, així com també el de França (per l'excel·lent collita) i que, a l'Argentina i a l'Uruguai, cada vegada estaven més aculats per la competència dels vins italians; defensar la indústria del calçat que estava en crisi, i que, per tant, dins del port franc, podria treballar amb curtits i altres materials importats amb franquícia; potenciar la indústria de conserves, que podria abastir-se de primeres matèries sense cap recàrrec, de la mateixa manera que es potenciar la indústria del tabac, a la qual se li facilitaria un centre de dipòsit i de subhasta de primeres matèries.

L'objectiu del Foment era superar l'estancament econòmic espanyol seguint l'exemple d'altres estats

* En la seva història del Foment, Guillem Graell diu en aquest respecte: «Pero el funcionamiento de un gran puerto, así como la actividad consiguiente á una zona neutral, exigen orientación resuelta hacia la exportación, para la cual son condiciones precisas fuertes casas de comisión, ó, con ellas, uniones industriales de fabricantes. A su vez es preciso el crédito, una acumulación de capitales disponibles, ó sea un gran Banco de Exportación que facilite estas operaciones. Tampoco se puede prescindir de una Compañía de navegación, y ésta, trasatlántica, para ordenar los embarques y conservar los mercados. El Fomento encaminó sus gestiones á un consorcio entre estos tres elementos. [...] Otro de los proyectos que demostró el Fomento tomar con gran interés, fué el de la introducción de nuevas industrias y el perfeccionamiento de las existentes por medio de la enseñanza técnica.» GRAELL, G., *Historia del Fomento del Trabajo Nacional*, Imp. de la Vd.^a de Luis Tasso, s.d., ps. 386-387.

europaus i dels EUA, «porque somos echados de todas partes y nos vamos quedando tan rezagados que los aranceles pronto serán insuficientes para ampararnos dentro del mercado nacional. Es indispensable aumentar el volumen de los negocios, como hace el mundo entero. Las cifras del año pasado, con razón llamado por el Times "annus mirabilis", y también las del presente en las demás naciones, acusan un progreso y un estado de prosperidad que contrastan terriblemente con nuestra situación.»⁹

Així doncs, el Foment, conscient de l'arrancada econòmica europea i americana, i, alhora, dels avantatges aconseguits pels ports francs d'Hamburg, Bremen, Gènova i Copenhague, proposava al govern que estudiés, seguint les recomanacions del Congrés Internacional del Comerç i de la Indústria celebrat aquell any a París, l'establiment d'una zona neutral a Barcelona que tingués com a

⁹ Informe que eleva a las Cortes..., ob. cit. Bertomeu Amegual, redactor del Diari de Barcelona i secretari de la Cambra de Comerç barcelonina, argumentava d'una manera semblant els avantatges de l'establiment de les zones franques a Espanya: «... en primer término, para facilitar la exportación de los productos agrícolas transformados; para llenar las necesidades que no ha sido posible satisfacer con las admisiones temporales, á causa de la trabas y cortapisas que á todo pone nuestra administración. [...] En segundo lugar, la [zona neutral] de Barcelona habría de prestar no pocas ventajas como depósito de mercancías y especialmente de primeras materias para la industria nacional. Convirtiéndose la zona en depósito en grande escala de géneros para la importación ofrecería, entre otras ventajas, la de regularizar los precios, disminuyendo el poder de los acaparadores, y la de dar facilidades para la distribución de las mercaderías...». AMENGUAL, B., Zonas neutrales. Estudio sobre un proyecto de zona franca en el delta del Llobregat, Barcelona, Gustavo Gili, ed., 1903, ps 11-12. Aquest llibret aplega tres articles que Amengual va publicar al Diari de Barcelona a principis de 1901.

objectiu prioritari garantir la competitivitat de l'economia espanyola i, al mateix temps, permetés la substitució dels mercats perduts. De tota manera, com declaraven per esbandir recels, estaven disposats a què el govern promulgés una llei que, com a Itàlia, autoritzés tants ports francs com sol·licituts hi hagués.

La filosofia on recolzava la petició del port franc, no era, tanmateix, nova a Espanya, car ja existien a Barcelona els dipòsits generals de comerç creats el 1889, els especials de vins el 1894 i els d'admissions temporals aplicats a diversos rams industrials des de la promulgació de la llei del 1888.¹⁰ I si reculéssim encara més, les

¹⁰ ORTEGA, ELOISA, «La Zona Franca de Barcelona. De Puerto Franco a Polígono industrial», *Revista de Geografía*, vol. XI, núms. 1-2 (1977), ps. 89-106. Aquest era, precisament, l'argument que feia servir Ròmul Bosch i Alsina per defensar la zona neutral barcelonina a «El puerto de Barcelona y la zona neutral», *Diario del Comercio*, 1.1.1901: «[...] No es nada nuevo ni nada imposible: es una simple ampliación de tres instituciones que existen ya en España sin haber ofrecido sendas dificultades ni trastornos. La de los Depósitos Generales de Comercio regulados por las ordenanzas de Aduanas y RR.OO. de 6 de Noviembre de 1885 y 18 de Noviembre de 1889 y el Código de Comercio. La de Depósitos especiales de Vinos, ó sea del coupage, autorizada por la ley de 4 de Julio de 1894 y Reglamento de 14 de Septiembre del mismo año, en actividad en el puerto de Pasajes. Y la de Admisiones temporales en aplicación á varias industrias nacionales y con tendencia á su ampliación. La zona neutral resume estos ensayos de libertad de comercio con inmensas ventajas sobre ellos, por las mayores facilidades de su funcionamiento, y por la economía con que permite producir para lanzar los productos al mercado universal de la competencia. Es inútil añadir que sólo así alcanzaremos un puesto, aunque modesto, al lado de las naciones industriales que nos disputan nuestros genuinos mercados de América, y que si no nos ponemos á su nivel en lo que podamos, seremos siempre supeditados por su fuerza productora, y por su superioridad en todos los órdenes de la actividad mercantil.

Corts de 1706 havien concedit a Barcelona la «Casa del Port Franch». Però la publicació de l'aranzel francès del 1891, la destrucció de vinyes arran de la fil·loxera i, és clar, la pèrdua dels mercats colonials obrien una nova conjuntura econòmica que obligava a prendre iniciatives dràstiques per situar-se en un bon lloc en la carrera cap al desenvolupament econòmic capitalista de Catalunya.

A finals del 1900, l'exposició redactada per Graell fou tramesa, també, a Vero Vidal, president de la Junta d'Obres del Port de Barcelona, perquè l'estudiés i, si esqueia, fos assumida per la Junta. La Junta d'Obres, al seu torn, aquell mateix any dirigí als ministres d'Agricultura, Indústria, Comerç i Obres Públiques, d'Hisenda i de Marina diverses instàncies demanant que li fos concedit l'estudi i formació del projecte de Zona neutral, al qual es comprometien a especificar-hi les obres necessàries per a un profitós funcionament.¹¹ Aquestes instàncies, que anaven signades pel vice-president i el secretari de la Junta d'Obres, Ròmul Bosch i Alsina i Maurici Serrahima, respectivament, argumentaven més o menys de la mateixa manera per què calia instal·lar a Barcelona una zona neutral:

«Agobiada España, y más especialmente Cataluña, por la crisis industrial, y también agrícola, que sufre, debida en gran parte, en nuestra región al

¹¹ CONSORCIO DE LA ZONA FRANCA, *Memoria de los trabajos realizados durante los años 1926-1927*, Barcelona, Imp. de la Casa Provincial de Caridad, 1928, p. 14.

menos, al excedente de productos consiguientes a la pérdida del mercado colonial, ha entendido esta Junta, de acuerdo con la opinión dominante ya en toda Europa, que una de las soluciones más prácticas y de mayor trascendencia es el establecimiento de una zona neutral en el puerto de Barcelona, para impulsar la exportación, estrechar nuestras relaciones con la América española, conservar en parte el mercado de las que fueron nuestras colonias, sostener nuestra decaída marina mercante y abrirnos nuevos mercados donde quiera que sea posible, pues ninguna institución sirve más poderosamente estos fines, como se desprende de su propia naturaleza y lo atestigua la experiencia de las muchas que hay ya establecidas.»¹²

En fer-se evidents els danys de la sobreproducció, doncs, les forces econòmiques de Catalunya maldaren, per assolir la concessió del port franc com si fos la fórmula màgica que havia d'assegurar l'estabilitat d'una economia en vies de creixement però que, en aquells moments, estava passant com podia la maror de l'ensulsiada colonial

El recorregut que hagueren de fer els burgesos catalans per aconseguir la concessió del port franc podem dividir-lo en quatre fases ben diferenciades.

¹² J.O.P., *Exposición de la Junta del Puerto al Excelentísimo señor Ministro de Marina. Barcelona, 19.11.1900.*

La primera fase, del 1900 al 1903, que va començar amb les propostes desgranades pel Foment del Treball Nacional en el Congrés Social i Econòmic Ibero-Americà i que va acabar amb la presentació del projecte de llei de González Besada que autoritzava l'establiment de dipòsits francs, fou més aviat una època de somnis i peticions que no pas de realitzacions. La segona fase, del 1903 al 1908, que s'inicià amb un altre informe del Foment, va arribar al seu zènit quan el I Congrés Nacional de l'exportació, celebrat a Saragossa el 1908, acordà per unanimitat acceptar l'aspiració catalana de crear zones neutrals si s'harmonitzava amb els interessos agrícoles de la resta dels territoris peninsulars. Fou, doncs, encara que només aparentment, una època de pacte. La tercera fase va adquirir forma amb la presentació del Projecte de llei de 13 de juny de 1911, elaborat pel ministre liberal demòcrata Tirso Rodríguez, sobre dipòsits francs i, el que fou més important, la promulgació del Reial Decret de 22 de setembre de 1914 concedint-ne un a Cádiz. La quarta i última fase a la qual farem menció, que va del 1914 al 1916; és a dir, de l'octubre de 1914 en què les entitats econòmiques catalanes van demanar una llei general de zones franques fins al 24 d'octubre de 1916 en què fou publicat un reial decret autoritzant la concessió d'un dipòsit comercial a Barcelona, amb l'afegitó de la reial ordre de 27 d'octubre de 1917 que aprovava l'estatut del Consorci del Port

Franc de Barcelona.¹³

4. 1900: ELS PRIMERS COMBATS LEGISLATIUS

En el Congrés Social i Econòmic Ibero-Americà, que se celebrà a Madrid el 20 d'octubre de 1900, el Foment del Treball Nacional hi féu un seguit de proposicions encaminades a fer d'Espanya un dipòsit comercial de les nacions hispano-americanes en llur comerç amb Europa. Les propostes del Foment no obtingueren gaire ressò i, per tant, és evident que la idea de crear a Vigo i a Barcelona una zona franca o neutral hispano-americana no va arribar a quallar.¹⁴ De totes maneres, d'aquest congrés en derivà la proposta de la Junta d'Obres del Port de Barcelona al ministre d'Obres Públiques, José Sánchez de Toca, de constituir una Zona franca per recuperar el comerç que anava minvant. La instància deia així:

«Excmo. Sr.: La Junta de Obras del Puerto de Barcelona, justamente preocupada de la crisis porque atraviesa Cataluña, y viendo que su comercio exterior va en disminución constante, contrastando con lo que sucede en los demás países, especialmente en los dos últimos años, ha creído que es indispensable atraer a este puerto la navegación que por

¹³ CONSORCIO DE LA ZONA FRANCA DE BARCELONA, *Recopilación de disposiciones oficiales*, Sarrià, A.G., 1930.

¹⁴ ELIAS DE MOLINS, JOSEP, *Puertos francos. Puertos de Marsella, Génova y Barcelona*, Barcelona, Imp. Barcelonesa, 1901, p. 238

causas varias se va cada vez más desviando de él, dar grandes facilidades al comercio para su mayor expansión y abrir nuevas esferas de trabajo a la primera población obrera, tanto de esta como de otras regiones, sumida en la situación más precaria. A este efecto, ha entendido que el medio más eficaz y más rápido es crear una zona neutral o depósito franco, como le llaman en Italia, donde se puedan depositar en especial los artículos procedentes de la América latina para su reexportación a diversos mercados del Mediterráneo o donde convenga, hacer mezclas, encabezamientos, selecciones, cambio de envases, descarillado u otras manipulaciones, y establecer las industrias que en condiciones de franquicia puedan ir a la lucha universal, en la que fuera de otro modo imposible entrar.»¹⁵

A més a més, la Junta d'Obres del Port demanava al Ministre l'autorització per fer els estudis i els projectes per a la construcció de les obres que havien de delimitar la zona neutral i, al mateix temps, que fos nomenada una comissió que assenyalés els límits de la dita zona que, al seu entendre, hauria de partir del dic de l'oest i arribar fins a la desembocadura del riu Llobregat. El 2 de desembre de 1900, el ministre d'Obres Públiques va fer realitat aquella aspiració, que era

¹⁵ Exposición de la Junta del Puerto al Excmo Sr. Ministro de Obras Públicas, Barcelona, 13 de novembre de 1900.

general, ja, de totes les corporacions econòmiques i de tota Catalunya, ho i publicant una Reial Ordre que autoritzava la creació d'una comissió especial encarregada de fixar els límits de la futura zona neutral de Barcelona i de proposar les obres i serveis que s'hi havien de fer. La Reial Ordre reconeixia, en primer lloc, la importància del port de Barcelona com a centre reexportador de les mercaderies que arribaven des de l'Amèrica llatina i, per tant, que atesos els avantatges de les zones neutrals per a la indústria i el comerç, calia crear una comissió especial que s'encarregués de delimitar la zona neutral que hom proposava per a Barcelona. La comissió havia d'estar formada per l'enginyer en cap d'obres públiques de la província de Barcelona; el comandant de marina, capità del port; un representant de l'ajuntament; un vocal de la Junta d'Obres del Port i l'enginyer director de les obres d'aquest, *«autorizándose a dicha Comisión para que, una vez constituida, proceda en el plazo de un mes al estudio y formación de los proyectos de las obras que hayan de corresponder a la expresada zona neutral; y proponga después cuanto crea más procedente y mejor para la pronta realización de tan interesante servicio.»*¹⁶

En virtut d'aquesta Reial Ordre, doncs, l'Alcalde de Barcelona designà per formar part d'aquella comissió a Rafael Roig i Torres, regidor síndic de l'Ajuntament

¹⁶ R.O. de 2 de desembre de 1900

i, per la seva banda, la Junta del Port nomenà al seu vocal Joan Costa. La resta de membres que en feien part eren Alexandre Rubió, enginyer en cap d'obres públiques de la província de Barcelona; Carles Delgado Zulueta, comandant de marina i capità del Port i Carles de Angulo, enginyer-director de les obres del Port. La primera sessió de la comissió especial tingué lloc a Barcelona el 17 de gener de 1901 als locals que ocupava la Junta d'Obres a la Llotja, essent nomenats president i secretari A. Rubió i R. Roig i Torres, respectivament.¹⁷ S'obria, segons que sembla, una porta a l'esperança de cara a fer realitat la zona neutral barcelonina.

El 14 de febrer d'aquell mateix any, la dita comissió aprovà per unanimitat la *Memòria* redactada per Roig i Torres, que lliuraren al ministre d'Obres Públiques en els terminis que fixava la Reial Ordre. Aquesta extensa *Memòria* començava argumentant, com no podia ser d'altra manera, els avantatges de la creació d'una zona neutral. N'assenyalava, entre altres, el fet evident que la llibertat comercial dins les zones neutrals havia potenciat els ports que en tenien:

«La zona neutral constituye, pues, un núcleo poderoso de atracción, de movimiento y de vida, núcleo que se vigoriza al amparo de la libertad comercial y cuya acción es tan notable y fecunda que, aun en períodos de perturbación económica o

¹⁷ AJUNTAMENT DE BARCELONA, *Informe que eleva...*, ob. cit., annex documental, Doc núm. 8.

en presencia de graves crisis, subsisten sus favorables e indiscutibles efectos. Lo mismo en Francia que en Inglaterra, en Alemania que en Italia han podido comprobarse, y así vemos que, en un período dado y en un mismo país, mientras se acentúa la decadencia de algunos puestos, prosperan otros que disfrutan de zona neutral: Burdeos, por ejemplo, donde se suprimieron los depósitos especiales, ha perdido en un período de seis años un movimiento comercial equivalente a trescientas mil toneladas...»¹⁸

Les consideracions de caire general, només eren el preludi que encapçalava les raons de per què Barcelona havia de tenir una zona neutral. La ciutat comtal, deien, com a segona capital de l'Estat espanyol pel seu potencial econòmic, tenia unes condicions excepcionals per establir-hi una zona neutral. Tant la situació geogràfica a la Mediterrània, com una economia industrial en creixement, unes bones vies de comunicació, un port potent i una esplèndida capacitat comercial podien «asegurar la vida y el progresivo desenvolvimiento de tan grandioso proyecto, patrocinado y auxiliado con el poderoso y decisivo apoyo moral del Estado y en beneficio de todas las provincias de España.» És evident que la comissió volia deixar clar que una empresa econòmica d'aquesta mena havia de satisfer les necessitats de tothom.

¹⁸ Ibid., Doc. núm. 11.

Els terrenys que va triar aquella Comissió per instal·lar-hi la zona franca catalana estaven situats al delta del Llobregat, «de modo, pues, que la zona reducida abarca toda la superficie comprendida desde el Remolá y la línea general, modificada sobre el llobregat, hasta la escollera del Oeste y el mar».

Segons el pressupost inclòs a la *Memòria*, les obres de creació de la zona costarien 27.990.186'69 ptes., que resultaven de sumar l'import de l'expropiació dels terrenys de conreu de les Botigues i el Remolà, els riberencs a la llacuna de Magarola i al riu Llobregat (8.252.612 ptes.); el valor de les obres d'excavació, drenatge i dàrsena del riu (17.958.328'97 ptes.); el recobriment dels terrenys (79.246'12 ptes.); la construcció d'una estació terminal (340.000 ptes.), una doble via de ferrocarril (560.000 ptes.) i una tanca doble d'aïllament (800.000 ptes.). La comissió féu notar, així mateix, que com que el valor dels terrenys que quedarien disponibles a resultes de les obres seria de 78.000.000 ptes, això volia dir que, una vegada restat l'import de les obres, l'operació s'executaria amb un saldo favorable de 50.009.813'01 ptes.

La comissió assenyalava, finalment, que la zona franca, «como obra nacional y de utilidad pública», havia d'assumir-la l'estat, delegant-ne l'organització a una entitat on fossin representades l'agricultura, la indústria, el comerç, etcètera. A parer dels comissionats, aquesta entitat havia de ser la Junta d'Obres del Port

de Barcelona.

Tan bon punt es va posar en marxa la constitució de la comissió especial, la direcció general de Duanes del ministeri d'Hisenda dirigí una Reial Ordre circular a la Cambra de Comerç, el Foment, el Consell provincial d'Agricultura, Indústria i Comerç, la Societat d'Amics del País, la Junta d'Obres del Port, l'Ajuntament i la Diputació provincial de Barcelona que contenia un qüestionari sobre les operacions comercials o fabrils que podien ésser permeses dins els límits de la zona neutral; les formalitats que havien de complir l'entrada i sortida de mercaderies; els recàrrecs que calia exigir; quins havien de ser els mitjans per recaptar fons per a la instal·lació i administració de la Zona; qui l'havia d'administrar, etc. Literalment, el qüestionari ministerial fou formulat així:

«1.º Si conviene destinar en el puerto de Barcelona una zona neutral aduanera para que, dentro de ella, puedan hacerses determinadas operaciones industriales y de comercio, encaminadas a facilitar la exportación de mercancías nacionales y el tránsito de las extranjeras; 2.º Qué clase de operaciones comerciales o fabriles podrían permitirse dentro de la zona neutral, detallándolas nominalmente; 3.º A que formalidades deberá sujetarse la introducción, la estancia y la salida de las mercancías, tanto nacionales como extranjeras, en la zona neutral; 4.º Qué gravámenes deberán exigirse a

dichas mercancías; 5.º A cargo de quién debería estar la creación y administración interna de la zona neutral, y en el caso de que se opine que no debe ser á cargo del Gobierno, á qué entidad social podría confiarse y cómo debería constituirse dicha Sociedad; y 6.º Cómo podrían reunirse los fondos necesarios para crear y administrar la zona neutral, y en caso de que los ingresos superasen á los gastos, á qué se aplicaría el sobrante y dónde deberá estar depositado, y si, por el contrario, produjera un déficit, cómo debería cubrirse.»²⁹.

Les respostes de les entitats econòmiques i polítiques a les quals s'havia adreçat el Ministeri defensaven, abans que res, la iniciativa del Foment de demanar el port franc. L'informe de la Junta d'Obres del Port barceloní, per citar només un cas, que signava el seu vice-president Ròmul Bosch i Alsina, deia que la immillorable situació del port de Barcelona en la Mediterrània exigia dotar-lo d'institucions adequades abans que el port de Gènova eixamplés el radi d'acció del seu dipòsit franc o bé que el de Marsella establís la zona neutral que projectava des de feia temps. La Junta entenia que les necessitats del mercat nacional exigien un règim de moderada protecció i, alhora, gaudir d'una reglamentació duanera, com ara la zona franca, a fi i efecte de poder aprofitar els avantatges de combinar la producció

²⁹ R.O. de 17 de desembre de 1900.

pròpia amb l'estrangera, negociar amb ella i servir-la al mercat mundial:

*«La Barcelona manufacturera, como el trabajo todo de nuestra patria, que labora con preferencia para satisfacer las necesidades del mercado nacional, necesita de un régimen de moderada protección y estar, por tanto, sujeta a prescripciones aduaneras; la mercantil, que aspira con legítimo derecho al comercio universal, reclama expansión dentro de una gran zona franca, libre de trabas y fiscalizaciones, a fin de combinar los productos de nuestro suelo con los exóticos, negociar con éstos, aprovechar para sus especulaciones la singular aptitud industrial de Cataluña y concurrir con sus productos al mercado mundial.»*²⁰

La Junta, tanmateix, volia deixar molt clar que no demanaven cap privilegi per a Barcelona, sinó que la pretensió de crear una zona neutral era una manera que consideraven eficaç de cercar major riquesa mercantil i industrial per a Catalunya i per a tot l'Estat espanyol

En uns termes semblants s'expressaven les altres entitats, emfasitzant, sobretot, en què era necessari establir un règim de protecció de la indústria espanyola i que, per tant, a la zona franca projectada no havien d'accedir-hi mercaderies estrangeres que poguessin fer

²⁰ J.O.P., Contestación de la Junta del Puerto al Interrogatorio contenido en la Real Orden del Ministerio de Hacienda de 7 de Diciembre de 1900, Barcelona, 1.3.1901.

la competència a la producció nacional.²¹ Doncs bé, com diria anys més tard Marcial Trilla, secretari de la Secció de Cultura del Centre Català de Saragossa, malgrat l'eforç català d'harmonitzar els interessos econòmics de Catalunya amb els de la resta de l'estat, aquest intent de fer realitat el port franc de Barcelona fracassà per l'oposició violenta dels agricultors castellans i aragonesos que s'excitaven perquè estaven convençuts que un projecte d'aquesta mena els perjudicaria.²² Així també ho deixava entendre el Consorci del port franc de Barcelona el 1926 en fer una síntesi de la seva actuació fins aquell any. Desgraciadament, es lamentava el Consorci, el projecte elaborat per la comissió especial no va poder passar d'esbós per «una campaña infundiosa, tal vez de las más vergonzantes que registra la historia de España, y los agricultores castellanos y aragoneses acabaron creyendo, de buena fe, que iba a perjudicarles o que precisamente se creaba para favorecer la expansión económica e incre-

²¹ El dictament que aprovà per unanimitat la Junta Directiva se la Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del país, en respondre la primera pregunta del qüestionari (si era convenient instal·lar una zona neutral en el port de Barcelona) no solament ho feia afirmativament, sinó que a més ho considerava urgent. La Cambra de Comerç, per la seva banda, argumentava que el port franc de Barcelona havia d'atorgar-li la «preponderancia que le corresponde en el Mediterráneo, le permita recuperar el mercado levantino, ir con ventaja al del Oriente y centralizar el de las naciones de raza latina que ocupan el Centro y Sud del Continente americano». Informe de la Cámara de Comercio de Barcelona, 1.5.1901.

²² RIUS Y CASAS, JOSÉ I TRILLA Y ROSTOLL, MARCIAL, *El pleito de las zonas francas*, Saragossa, Pub. del Centre Català, 1915, p.74.

mentar la riqueza de todo el país.».²³

Les raons, doncs, per explicar més satisfactòriament el perquè d'aquest fracàs no són del tot clares, si bé cal suposar que els tripijocs polítics van impedir d'assolir l'objectiu que havia reclamat el Foment del Treball Nacional el 1899.

5. DOS PROJECTES DE LLEI FRUSTRATS: 1903 I 1911

Les Corts espanyoles no s'ocuparen del tema de les zones neutrals fins al 1903, llevat de dos moments aïllats, però seguits, que corresponen al prec de Juan García Lomas, diputat per Santander, que reclamava al govern l'establiment de zones neutrals en diversos ports de la Península i a la pregunta d'Alejandro Lerroux sobre

²³ CONSORCIO DE LA ZONA FRANCA, *Memoria de los trabajos...*, ob. cit., p.16. En la conferència que pronuncià Josep Rius i Casas, president del Centre Català de Saragossa, el 9 de gener de 1915 en el Centro Mercantil, Industrial y Agrícola, assenyalava: «Fueron aquellos años tristes en que, al luchar Cataluña para el reconocimiento de su personalidad, parecía que iban a desatarse contra ella todos los odios, todos los recelos, todas las prevenciones; fueron aquellos tiempos amargos en que parecía que iba a entablarse el divorcio entre Cataluña y el resto de España; fueron aquellos días lúgubres de los cuales vale más que no nos acordemos, echando sobre ellos el piadoso manto del olvido y pidiendo a Dios, para bien de todos, que jamás se reproduzcan.». RIUS Y CASAS, J. I TRILLA Y ROSTOLL, M., *El pleito...*, ob. cit., p. 24. En comentar el moviment d'oposició al projecte de 1901, el Foment denunciava: «Aún cuando haya periódicos de Madrid, sobre los cuales pesan ya tremendas responsabilidades, que cuiden con insensato empeño de sembrar discordias y engendrar odios, y en especial contra Cataluña, ya sabemos que si por un momento pueden lograr alguna excitación nerviosa, no harán perder la serenidad á los reflexivos labradores castellanos, que han tenido, y siguen teniendo en ellos, sus peores enemigos.» FOMENTO DEL TRABAJO NACIONAL, *La cuestión de las zonas neutrales*, Barcelona, Tip. Domingo Casanovas, 1903, p.11.

l'aprovació de la zona neutral de Barcelona. Prec i pregunta que contestà el ministre d'Hisenda, Tirso Rodríguez, amb evasives.²⁴

A Catalunya la campanya pro zones neutrals es reactivà amb un fullet del Foment del Treball Nacional del 1903, en el qual insistia una altra vegada en què la petició de la zona neutral era una mesura econòmica moderna d'acord amb l'orientació econòmica que seguia la resta d'Europa:

«Los catalanes creemos estar de lleno en ella. Nada más natural que los gobiernos, ya que no la determinen é inicien, no la contradigan. Por nuestra parte, no cesaremos de pedir las soluciones que nos lleven á la vida moderna. Una de ellas es, sin disputa, el establecimiento de zonas neutrales. Si somos vencidos, el vencedor no podrá ostentar otro título de gloria que el de su inferioridad.»²⁵

Això no obstant, passava el temps i les propostes del Foment no es traduïen en iniciatives legislatives concretes, fins que el 1903, mercès a un revifament de la qüestió promogut per una comissió de la Cambra de Comerç, el nou ministre d'Hisenda, Augusto González Besada, va presentar a les Corts un projecte de Llei que autoritzava el govern a concedir l'establiment de

²⁴ DSC núm 20, 25.4.1902 i núm. 22, 27.4.1902, respectivament.

²⁵ FOMENTO DEL TRABAJO NACIONAL, *La cuestión de las zonas neutrales*, Barcelona, Tip. Domingo Casanovas, 1903

dipòsits francs en els ports que tinguessin duana de primera classe.²⁶ No era ben bé el que es demanava des de Catalunya, però si més no s'hi aproximava.

L'articulat d'aquest primer projecte de llei recollia les prevencions que s'havien anat acumulant en contra del règim de zones neutrals, fins al punt que les operacions industrials hi quedaven força acotades.²⁷ Passem a veure-ho.

L'article primer conferia al govern la facultat de concedir l'establiment de dipòsits francs en el ports que cregués necessari, sempre que, com ja hem dit, tinguessin una duana de primera classe. L'article segon feia referència a la concessió dels dipòsits francs, reconeixent el dret de prelació a les Junes d'Obres del Port, malgrat que també podien ser concedits a les societats o companyies que oferissin les garanties suficients. L'article tercer fixava les normes sobre els tràmits que s'havien de fer per aconseguir la instal·lació d'un dipòsit franc. Els articles quart i cinquè foren els que provocaren més polèmica, ja que feien referència a les mercaderies que podien ésser admeses en el dipòsits. La redacció era prou genèrica com perquè hom s'adoni de seguida que no havia de ser ben vist pels

²⁶ AMENGUAL, B., «I el dipòsit franc?», *Economia i Finances*, núm. 14 (25.7.1918).

²⁷ CARVAJAL Y MARTÍN, FRANCISCO, *Informe del Centro de Expansión Comercial del Ministerio de Fomento*. Cf. AYUNTAMIENTO DE BARCELONA, *Informe que eleva...*, ob. cit., Doc. núm. 24.

productors agrícoles castellans:

«Art.º 4. Podrán introducirse en los depósitos francos todas las mercancías cuya importación en España no esté prohibida o limitada por leyes especiales y todas las nacionales cuya exportación esté permitida.».

En l'article sisè s'especificava les operacions que estaven permeses dins del dipòsit francs (canvi d'envàs, divisió de les mercaderies per preparar-ne altres de tipus especial, barreges, esclofollar i torrar cafè, tondre les pells, serrar i triturar la fusta, rentat de llanes, extracció d'oli de les plantes oleaginoses i, per fi, totes les operacions que fessin augmentar el valor dels gèneres allí dipositats, sense variar-ne, però, la naturalesa). L'article setè determinava les operacions prohibides (la mescla d'oli d'oliva amb el de llavors, l'addició de sucre o sacarina estrangers als aliments, la preparació d'aiguardents i licors i la mescla de vins espanyols amb els estrangers que no haguessin estat obtinguts de raïm fresc). Els articles vuitè, novè, desè i onzè contenien disposicions generals per a l'exempció dels drets de transport i tributs portuaris a les mercaderies que entraven als dipòsits; l'aplicació del règim general arancelari a les importacions que en sortien i l'obligació que tenien les companyies concessionàries de reintegrar a l'estat la totalitat de les despeses que generaven la intervenció i la

vigilància dels dipòsits francs.²⁸

González Besada va presentar aquest projecte de Llei al Congrés de Diputats el 23 d'octubre de 1903, el qual nomenà tot seguit la comissió que havia d'eleborar-ne el dictamen. El fet que en aquesta comissió només hi hagués un diputat català, Antoni Rosal i Sala, home, això no obstant, de la vella política i conegut cacic de Berga, i que la resta fossin diputats dels districtes agrícoles espanyols: Luís Marichalar, vescomte d'Eza (Soria), Antonio Marín de la Bárcena (Guadix), José Pérez Porto (Xantada), Rafael Tovar y Sánchez Arjona (Badajoz), Juan A. Cavestany (Sequeros) i Modesto Franco Flórez (Sahagún), ja feia presagiar el pitjor.²⁹ Certament, al llarg d'aquell final d'any se succeïren els comunicats, exposicions i telegrams a la Comissió de les més diverses entitats econòmiques i de molts ajuntaments i diputacions de l'interior que manifestaven el seu rebuig al Projecte. L'ajuntament de Burgos, per exemple, presentà a la Comissió una exposició en la qual demanava que no s'aprovés l'esmentat projecte o bé, si més no, que contingues alguna mena de restricció per als cereals, farines i vins que poguessin perjudicar els productes espanyols.³⁰

El mals auguris que ja es podien suposar de bell

²⁸ DSC núm. 54, apèndix 4, 23.10.1903.

²⁹ DSC, núm. 56, 26.10.1903. N'eren president i secretari, respectivament, els conservadors J.A. Cavestany i el vizconde de Eza.

³⁰ Vid. DSC, núms. 87 (30.11.1903), 94 (10.12.1903), 95 (11.12.1903), 99 (16.12.1903) i 188 (5.7.1904).

antuvi, no faren res més que confirmar-se, malgrat que, com va escriure Josep Elias de Molins, senador que esdevingué vocal del Consell Superior de Foment, el projecte «estaba bien orientado, y con algunas modificaciones que se hubieran introducido para armonizar y tranquilizar intereses vivos nacionales, sobre todo agrícolas, hubiera resuelto satisfactoriamente el problema».³¹ No va ser així i, per tant, el projecte de Llei s'esllanguí en el marasme legislatiu, sense que ni tan sols fos presentat a la Cambra el dictamen.³² El Foment, en valorar temps després què havia passat amb aquest projecte, no se'n sabia avenir, sobretot perquè la comissió «había incluido cuantas restricciones, que no eran pocas, propuso el señor Vizconde de Eza en la ponencia que en el año 1903 se le confiara».³³ A falta d'arguments, segons el Foment, es va caure en l'obstrucció parlamentària, en el despretigi de la idea i dels seus defensors, cosa que revelava una mentalitat estreta des del punt de vista tant geogràfic com econòmic:

«[...] Se dió un espectáculo inesperado, que nos debe servir, como nos ha servido, de incentivo

³¹ ELIAS DE MOLINS, J., *Puertos y zonas francas*, Barcelona, Tip. El Anuario de la Exportación, s.d., p. 13.

³² El 1904, en iniciar-se la nova legislatura, el govern reproduir el Projecte de llei, encara pendent de dictamen, però això va ser tot. DSC, núm. 2, 4.10.1904.

³³ *Informe del Fomento del Trabajo Nacional a la Comisión parlamentaria*, de l'any 1911. Citat a AYUNTAMIENTO DE BARCELONA, *Informe que eleva...*, ob. cit., Doc. núm. 21

para una vez más procurar aclarara qué son en sí, y qué deben ser en España, los depósitos francos, su gran utilidad, y hasta su necesidad, para aumentar la exportación, mejorar la producción y, sobre todo, fomentar los negocios.».³⁴

Sigui o no una versió exagerada dels fets per part del Foment, a pesar d'aquest nou fracàs els sectors econòmics dirigents de Catalunya, tal com apunten les darreres frases que acabem de transcriure, insistiren en el seu propòsit d'assolir el port franc de Barcelona. Amb intermitències, com va escriure Amengual, i sense gaire soroll es va continuar la campanya en favor de la franquícia en publicacions i en assemblees i congressos.³⁵

Entre 1903 i 1911, anys en què foren presentats a les Corts sengles projectes de llei sobre dipòsits francs, s'establí una lluita sense treva que contraposava els interessos dels industrials catalans i els de l'agricultura cerealícola castellana. La gran por que tenien aquest darrers era que, a la fi, s'aprovés una llei d'admissions temporals com a fórmula substitutòria de la llei de dipòsits o bé de ports francs. La reacció castellana davant d'aquesta possibilitat fou abrupta. Els diaris més representatius del pensament agrarista, com ara *El Norte de Castilla* de Valladolid, *El Adelanto*

³⁴ Ibid.

³⁵ AMENGUAL, B., art. cit.

de Salamanca, *Noticiero de Soria* i altres, insertaven articles punyents contra els catalans, els quals, d'altra banda, a ulls dels articulistes es mostraven molt actius els dies previs a la visita del rei Alfons XIII a la ciutat comtal, que havia de tenir lloc aquell mes de març del 1904.³⁶

Del 1906 al 1908, període cabdal per al catalanisme, tornaren a reproduir-se, com ens fa notar Ricardo Robledo, aquelles escenes de reprovació, barrejant-hi una forta crítica a les aspiracions de descentralització o d'autonomia per a Catalunya, que eren titllades de pretensions vicioses.³⁷ De fet, a les Corts de 1906 la minoria nacionalista republicana plantejà com a reforma immediatament aplicable una llei d'admissions temporals i aquell any, també, la Junta d'Obres del Port trameté al govern presidit per Moret una nova sol·licitud de concessió

³⁶ Vid. «En defensa de Castilla. Conducta intolerable», *El Norte de Castilla*, 23.3.1904 o bé «Por Castilla. Imposición intolerable», *El Adelanto*, 23.3.1904, article en el qual es barreja irritació, queixa i denúncia: «Desde que por la pérdida de las Antillas se hallaron los fabricantes catalanes sin el mercado que poseían, amparados por un proteccionismo feroz, que fue una de las principales causas que determinaron la catástrofe nacional, no han cesado en sus trabajos para conseguir de todos los gobiernos que les concedan unos privilegios irritantes y absurdos, pero que ellos consideran indispensables para la vida de su industria harinera [...] Hay que abrir los ojos á todos y decirles que los fabricantes de Barcelona comerciando con su dignidad han puesto precio, gracias a la cobardía del Gobierno, a las ovaciones que el Rey ha de recibir en la ciudad condal y que han tasado tan alto su mentido entusiasmo que en pago del mismo piden la ruina de dos millones de españoles...»

³⁷ ROBLEDO, RICARDO, «L'actitud castellana enfront del catalanisme», *Barcelona, Recerques*, núm. 5, 1975, p. 237.

del port franc.³⁸ Espantats pel perill d'haver de tornar a barrar el pas als projectes catalans, la premsa castellana denunciava que l'agricultura havia contribuït més a sostenir les càrregues de l'estat que no pas aquella indústria que reclamava privilegis:

*«Por eso el pensar ahora en fomentar algunas industrias concediéndoles extrema protección y establecer en Cataluña depósitos francos y zonas neutrales, sería el último golpe que pudieran asestar nuestros gobernantes a la decaída agricultura nacional. Piensen en esto y vean si hay medio de evitar la ruina y la desesperación de Castilla, aunque sea mermando los dividendos de algunas de esas poderosas sociedades, que como autónomas, cuando no soberanas, conviven dentro del mecanismo burocrático de nuestro país.»*³⁹

L'aranzel de 1906 fou considerat a Castella un triomf de la indústria catalana, tal vegada «hi influí -dirà Ricardo Robledo- el fet que els drets del blat no quedaven prou assegurats amb l'escala mòbil dels preus efectius de diverses places castellanes».⁴⁰ Referint-se a les peticions de la indústria farinera catalana, des de

³⁸ DSC núm. 79 (5.2.1906). De la petició de la Junta d'Obres del Port només tenim la referència que en fa CONSORCIO DE LA ZONA FRANCA, *Memoria...*, ob. cit., p. 16.

³⁹ «La Agricultura y la Industria», *El Adelanto*, 26.4.1906.

⁴⁰ ROBLEDO RICARDO, «L'actitud...», art. cit., p. 238.

Salamanca s'alçaven les veus en contra del que, per a ells, era un greuge inacceptable:

*«El viaje que a Barcelona ha hecho el conde de Romanones, con objeto de enterarse sobre el terreno de las aspiraciones patrióticas y económicas de aquella región, vuelve á plantear problemas que parecían enterrados y que afectan esencialmente a la vida de Castilla. Como ha ocurrido siempre que los catalanes han formulado bases y programas de reconstitución económica [...] piden ahora otras concesiones que al beneficiarlos á ellos perjudicarían enormemente á otras comarcas y especialmente á Castilla. Nos referimos a los depósitos francos y zonas neutrales, que cada vez que se han solicitado han alarmado á los agricultores castellanos [...] Medite sobre esto el Gobierno, y no vaya á proceder de ligero creyendo que al acceder a las demandas de los catalanes ha de lograr la pacificación de los espíritus...».*⁴¹

El bladers castellans patien la tribulació que els causava l'empenta catalana per assolir, en l'àmbit econòmic, la regulació del mercat, alhora que en l'esfera política maldaven per assegurar-se la direcció de l'estat, mentre que ells només podien oposar-s'hi apel·lant, com diria l'abrandat Royo Villanova, a «la solidaridad

⁴¹ «Cataluña y Castilla», *El Adelantado*, 24.4.1906.

proteccionista».⁴²

Encara que amb molta ductilitat i sense fer esment explícit als dipòsit, les admissións temporals o els ports francs, els acords que s'adoptaren en l'important Congrés d'Economia, celebrat a la Universitat de Barcelona del 28 de juny al 5 de juliol de 1908, eren tot un programa de reorganització econòmica. Si bé és veritat, com diem, que no s'hi aprovà cap resolució concreta sobre la concessió del port franc, molts dels acords anaven encaminats a fer de l'economia catalana una economia potent en la línia que el Foment havia plantejat el 1899, sobretot en relació a la creació d'una Facultat d'Economia i d'una Banca d'exportació i, també, de les infraestructures bàsiques per fer de Catalunya un país plenament capitalista: aplicació del concert econòmic i de mesures fiscals adequades i la consideració de solucions per afavorir l'exportació.⁴³ Així doncs, malgrat la prudència de les resolucions, els congressistes sí que en recollien l'esperit que havia portat a demanar en el passat la zona neutral. A la pregunta si seria possible i convenient una concentració de fàbriques sense lesionar-ne la seva autonomia, s'aprovà una primera conclusió que deia:

⁴² ROYO VILLANOVA, ANTONIO, *El problema catalán. Impresiones de un viaje a Barcelona*, Madrid, Imp. Victoriano Suárez, 1908, ps. 41 i ss.

⁴³ CONGRESO DE ECONOMIA, *Acuerdos tomados por la Asamblea en contestación al cuestionario propuesto por la Sociedad de Estudios Económicos y proposiciones adicionales aprobadas*, Barcelona, Tip. Vd.^a de Domingo Casanovas, 1908.

«1.ª Para garantizar el sostenimiento de nuestras industrias y asegurar su prosperidad, se impone la "Concentración de fabricas" por los medios y formas que se crean más conducentes y fácilmente realizables, pues solo así podrán considerablemente disminuirse los gastos generales, facilitar las compras directas y colectivas de maquinaria y primeras materias, formar las entidades examinadas á promover la exportación de la sobreproducción y obtener otras ventajas anexas á la acumulación de capitales, todo lo cual ha de llevar indudablemente aparejada la reducción del precio de coste de la producción.».⁴⁴

Dos mesos abans de la celebració del congrés de Barcelona, des de Salamanca s'advertia, sense que aparentment vingués a tomb, que les zones neutrals comportarien que el mercat català, «el más importante de los que a Castilla le quedan en el interior, desaparecería y la competencia de los granos extranjeros y la miseria sería la consecuencia inmediata de tan desdichada concesión».⁴⁵

On sí que foren reivindicades obertament les zones neutral fou en el Primer Congreso Nacional de la Exportación, celebrat a Saragossa el novembre d'aquell any, també, de 1908. Guillem Graell, l'autor, com hem dit, de l'informe del Foment del 1899 en pro de les zones neutrals, hi va llegir una ponència que defensava la

⁴⁴ Ibid., p. 27.

⁴⁵ «La zonas neutrales», *El Adelanto*, 14.4.1908.

necessitat d'implantar-les. Els arguments que esgrimia aquest cop no divergien gaire dels que ja havia plantejat aleshores, només que ara començava per lamentar l'oposició al seu projecte que *«jamás pude imaginar que hubiera de ser objeto de ataques, sin miramientos y de temores y acusaciones que me asombran cada vez que las leo»*.⁴⁶ Graell, en un intent d'aclarir la paternitat de la idea, deia que la proposta era una proposició moderna, gairebé d'última moda, que aplicaven els estats protectors de la seva producció, com ho provava que la zona franca de Gènova, atorgada el 1877, les d'Hamburg i Bremen, atorgades el 1888 en compensació per la pèrdua de les seves llibertats seculars en incorporar-se a l'Imperi, i les de Copenhaguen, Trieste i Fiume, que foren aprovades el 1891, esdevingueren ports avançadíssims que tendien a tenir un tràfic comercial en expansió. Per contra, *«los dos principales puertos de España son como dirían los franceses dos culs de sac. La navegación no encuentra para uno de ellos suficiente carga de importación, y en el otro de retorno»*. Segons Graell, cada estat havia de tenir un o dos grans mercats on convergissin grans masses de productes i que els estats que no els tinguessin estaven condemnats a la dependència i a la inferioritat, ja que la riquesa *«está principalmente en el mar, y cuanto mayor sea el tráfico marítimo, más rica y poderosa será una nación, y tráfico grande sin grandes puertos que*

⁴⁶ AYUNTAMIENTO DE BARCELONA, *Informe que eleva...*, ob. cit., annex, Doc. núm. 19.

*sean emporios de industrias, de mercancías, de problemas, no los ha visto nadie...».*⁴⁷

La ponència de Graell acabava remarcant als congressistes que «si a la postre acabamos por no entendernos, juzgo que lo mejor es apelar al fallo de las Cortes». Curiosament, però, el Congrés aprovà per unanimitat acceptar l'aspiració de crear zones neutrals, per bé que advertia que calia harmonitzar-les amb els interessos agrícoles.⁴⁸ Una harmonització que, de no aplicar-se, amenaçaven alguns, podia empènyer-los a fer el boicot a les mercaderies catalanes.⁴⁹

L'acció propagandista catalana arreu tingué també els seus transmissors a Madrid. Per exemple el periodista Juan Barco, que publicà a la revista de Madrid *España Económica y Financiera* un seguit d'articles en els quals destacava la importància del port de Barcelona i la poca atenció que li prestaven els governs espanyols:

«El puerto de Barcelona representa el 25 por ciento del tráfico total de España, y más del 41 por 100 de la recaudación; y sin embargo, nuestros

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ RIUS Y CASAS, J., *El pleito...*, ob. cit., p. 24.

⁴⁹ En l'article que hem citat a la nota 38 sobre les zones franques, l'articulista d'*El Adelanto* així ho insinuava: «Ciertó que [amb l'establiment de la zona neutral] ganarian algunos millones unos cuantos frabricantes y que aunque esto no es tan cierto, las poblaciones del litoral catalán podrian comer el pan algo más barato; pero también es verdad que si los aranceles no lo impedirán, podriamos los castellanos vestir paños ingleses, mucho mejores que los catalanes, a precios más baratos que éstos nos cuestan.

*gobiernos no lo han atendido en la medida que su importancia requiere, ni le han prestado la necesaria ayuda en la lucha entablada con los de Marsella y Génova, que entre sí luchan también para predominar comercialmente en el Mediterráneo.»*⁵⁰

La desatenció del port barceloní, segons Barco, contrastava amb les subvencions atorgades als ports de Bilbao, Santander, La Corunya, Vigo, Huelva, Sevilla, Málaga, Almeria, Cartagena, Tarragona, Palma de Mallorca i València.

Josep Puigdollers, per la seva banda, director-propietari de *Mercurio. Revista comercial Ibero-Americana*, en una conferència celebrada a l'Institut Biscaí de Bilbao a instàncies de l'Acadèmia de Dret i Ciències Socials reclamava la necessitat de modernitzar els ports espanyols. Després de fer una sèrie de consideracions tècniques (recursos disponibles als molls, proximitat de les terminals fèrries, etc.), Puigdollers concloïa:

*«Siguiendo en la indicación de mejoras necesarias, añadido ahora que esos puertos y parte de ellos, según aconseje un reposado estudio, deben ser declarados puertos francos.»*⁵¹

Per a Puigdollers, d'aquesta manera s'aconseguiria que

⁵⁰ Aquests articles foren aplegats més tard a BARCO, JUAN, *Problemas catalanes. Artículos publicados en la revista de Madrid "España Económica y Financiera"*, Barcelona, Ed. Granada, 1907.

⁵¹ Conferència continguda a PUIGDOLLERS I MACIÀ, J., *Comunicaciones internacionales de España*, Madrid/-Barcelona, Mercurio, s.d., p. 16.

aquests ports esdevinguessin dipòsits de les mercaderies provinents d'ultramar que havia de consumir Europa, «*acabando para siempre con las irritantes anomalías de ahora, puesto que necesitamos ir al extranjero en demanda de productos de América, Asia y Oceanía que se detallan en los depósitos de Génova, de Hamburgo, de Amberes, etc., y no en ningún puerto español*». Al final, Puigdollers passava del lament a la reivindicació sense embuts del regionalisme econòmic, el qual havia de ser conseqüència de l'aplicació del regionalisme polític i, al mateix temps, era l'única via que assegurava una Espanya gran:

«*Si el regionalismo se impone en la vida política, mucho más indispensable es su imposición en el orden económico, sobre todo en un país como el nuestro, de tan múltiples y variados factores de la riqueza pública. Porque pretender igualar todas las comarcas de España, es matarlas todas. Mejor es dar á cada una los medios propios para desarrollar su peculiar riqueza. Así, con vida próspera, surgiría bien pronto la España grande que todos con patriótico espíritu anhelamos.*».⁵²

De la mateixa manera que la propaganda catalana s'encarregava de defensar la conveniència de l'establiment dels ports francs, els productors agrícoles castellans feien el possible per desprestigiar la idea, ben entès que, com hem dit a bastament, l'associaven a la ruïna

⁵² Ibid., p. 17.

bladera. Fins i tot el 1910 *La Revista Mercantil* de Valladolid encapçalà una campanya per convocar una assemblea amb l'objectiu de crear «en Barcelona un Centro Castellano para la venta de trigos á precios remuneradores y que los trigos extranjeros, ni Cataluña con sus ambiciones, hagan tan terrible daño á todos los agricultores de las Castillas...».⁵³ Tanmateix, la sang no arribà al riu.

No fou sinó durant l'estiu del 1911 que la reivindicació dels ports francs adquirí, de nou, rang legislatiu. Efectivament, Tirso Rodríguez, liberal-demòcrata i ministre d'Hisenda amb Canalejas, el 13 de juny de 1911 presentava un nou «Proyecto de Ley facultando al Gobierno para conceder el establecimiento de depósitos francos en los puertos que crea convenientes y con determinadas condiciones», idèntic, si fa no fa, al de González Besada del 1903, llevat que, del preàmbul, se n'havia suprimit tota referència a les zones neutrals o als ports francs per evitar, d'entrada, un més que probable escull lingüístic i que, a l'article sisè, s'hi afegia una mínima gràcia als que demanaven la facultat de poder fer operacions pròpiament industrials dins dels dipòsits.⁵⁴ Al Congrés

⁵³ «El Centro Castellano. ¡A defendernos todos!», *Noticiero de Soria*, 10.8.1910.

⁵⁴ «El Gobierno podrá ampliar las concesiones a que se refiere el párrafo anterior á las operaciones de transformación de mercancías que convenga, siempre que publicada la petición en la Gaceta de Madrid y el Boletín Oficial de la respectiva provincia, no se formule reclamación alguna dentro del plazo de un mes, á partir del día de la citada publicación». DSC, núm. 60, apèndix

de Diputats fou nomenada la comissió parlamentària que havia de dictaminar-lo, la composició de la qual aquesta vegada no era tan monolítica. En formaren part un diputat regionalista: Eusebi Bertrand i Serra (Puigcerdà); un republicà nacionalista: Felip Rodés (Balaguer); tres liberals: Baldomero Argente del Castillo (diputat per Alcaraz i més tard sots-secretari de la presidència del consell de ministres); Carles Cusi de Miquelet (Vilademuls, que després esdevingué regionalista) i Vicent Cantos Figuerola (Llucena). També eren liberals el president i el secretari de la comissió, encara que aquest darrer era de la fracció demòcrata: Federico Requejo Avedillo (diputat per Bermillo de Sayago i que havia estat i seria president del Tribunal de Comptes) i Emili Díaz Morey Irisarry (Alacant), respectivament.⁵⁵ La composició de la comissió, doncs, que comptava amb la presència de destacats liberals en el poder, feia preveure que aquest projecte tindria més possibilitats que no pas l'altre. No debades la conjuntura política era més favorable als postulats regionalistes. Només cal recordar, en aquest sentit, que durant l'any larg que durarien els tràmits parlamentaris per aprovar aquest projecte de llei, s'inicià també, el 28 de juny de 1912, la discussió del projecte de Llei de Mancomunitats provincials, que tingué una gran transcendència per concretar mínimament les

4, 16.6.1911.

⁵⁵ DSC núm. 60, 16.6.1911 i núm. 61, 17.6.1911.

aspiracions catalanistes.

Retornant al projecte de dipòsits francs, cal dir que l'oposició dels diputats castellans i de diverses entitats econòmiques aragoneses, com ens recorda el Foment, fou fortíssima.⁵⁶ La comissió va trigar gairebé un any a presentar el seu dictamen, fet que és prou significatiu en ell mateix.⁵⁷ Però és que, a més a més, tan bon punt fou presentat a la consideració del ple de la Cambra, Federico Requejo, president de la dita comissió, anuncià la retirada del dictamen per presentar-ne un nou redactat dotze dies després.⁵⁸ Les diferències entre l'un i l'altre, centrades, sobretot, en els articles cinquè (que determinava els productes que no podien entrar al dipòsit franc) i dotzè (que regulava la seguretat i tancament dels dipòsits), posen de manifest la pressió que devien exercir els representants bladers. Certament, quan per fi va arribar l'hora de discutir el dictamen en el ple de la Cambra, el coronel d'artilleria, aleshores en excedència, Francisco Martín Sánchez, diputat conservador per Santa María de Nieva (Segovia), féu l'únic discurs contra la totalitat en el qual no s'estava de dir que

⁵⁶ En l'informe que va presentar el Foment a la Comissió, *supra* nota 33, se n'esmenta un altre de l'Asociación de Labradores de Zaragoza y su provincia que deia, «sin suavidades de lenguaje», que el projecte de dipòsits francs era un artífici del Foment per bastir penyals de Gibraltar en els principals ports de la Península.

⁵⁷ DSC, núm. 136, 12.6.1912.

⁵⁸ DSC, núm. 146, apèndix 3, 24.6.1912.

*«hay y habido mucha vaguedad, falta de sinceridad en la presentación del proyecto, porque empieza con la frase "Autorización para el establecimiento de depósitos francos", y entendemos que más bien pudieran llamarse "puertos francos", aunque esos sean intervenidos».*⁵⁹

Al mateix temps, plantejava de viu en viu els recels castellans a l'aprovació d'una projecte d'aquesta mena:

«Desde el momento en que las provincias castellanas y todos aquellos que viven del cereal, de la agricultura, se enteraron de este proyecto de ley, protestaron con unanimidad de él y nos comisionaron á los representantes suyos para que, sin ciertas modificaciones, no consintiéramos su aprobación. Es verdad que ya en el dictamen de la Comisión se mejoraban algo las condiciones en que nosotros entendíamos que no podía pasar el proyecto; presentamos varias enmiendas que, para ser admitidas, obligaron á retirar el dictamen, trayéndole nuevamente redactado, con las enmiendas aceptadas.».

En el moment de l'aprovació definitiva, el diputats castellans i aragonesos encara presentaren esmenes d'addició als articles 4 i 5 del projecte, que foren admeses, per assegurar l'exclusió de les farines i mescles, el bestiar, les carns fresques i congelades i les leguminoses. Només no aconseguiren d'introduir

⁵⁹ DSC, núm. 178, 11.11.1912.

l'exclusió de les llanes.⁶⁰ L'excusa del possible contraban des del port franc anava força bé per dissimular un proteccionisme ferotge sobre l'agricultura de l'interior.

Sense més discussions, doncs, fou aprovat definitivament el projecte el mes de novembre de 1912, que a partir d'aleshores passava a la comissió del Senat que havia d'elaborar-ne un nou dictamen.⁶¹ La Comissió senatorial informà favorablement el Projecte el 7 de desembre de 1912. La batalla, doncs, restava oberta.

La pressió que exerciren defensors i detractors del

⁶⁰ A banda d'una esmena a l'article primer, més important del que sembla perquè aigualeix la proposta i que fou acceptada, presentada pels republicans Pedregal, J. Zulueta, Azcárate, Caballé, Salvatella i Nougués (amb l'afegitó del conservador Poggio, representant de Canàries) per suprimir la frase «*siempre que tengan Aduana de primera clase*» i de tres esmenes tècniques de Pedro Seoane als article segon, tercer i setè; les esmenes més significatives foren les presentades pel gruix de la representació, sobretot liberal i liberal-demòcrata, dels propietaris agrícoles: Andrés Alonso López (liberal), F. Martín Sánchez (conservador), vescomte d'Eza (conservador), Pascual Amat (conservador), Baltasar de la Macorra (demòcrata), Juan Barriobero (demòcrata), Clemente de Velasco (liberal), baró de Velasco (demòcrata), Carlos Sancho (liberal), Mario Baselga (liberal), Adolfo Merelles (demòcrata), Sergio Novales (demòcrata), Manuel de Taramona (demòcrata), Francisco De Federico (liberal), Antonio Royo Villanova (liberal), Fabriciano Cid (liberal), Benito de la Cuesta (conservador), José García (liberal), Alberto Requejo (liberal), Ramón Castillo y García Soriano (demòcrata). Aquestes esmenes, com hem vist, anaven encaminades a protegir l'agricultura de l'interior, cosa que aconseguiren. Vegeu DSC núm. 140, apèndix 9, 17.6.1912; núm. 143, apèndix 8, 20.6.1912; núm. 147, apèndix 9, 25.6.1912 i núm. 168, apèndixs 8 i 9, 28.10.1912.

⁶¹ Amb la incorporació de les esmenes esmentades fou publicat a DSC núm. 181, apèndix 3, 19.11.1912, llest per passar al Senat.

projecte continuava, bona prova de la qual va ser la convocatòria del II Congrés de Geografia Colonial i Mercantil, celebrat a Barcelona del 10 al 15 de novembre de 1913, que en la secció econòmica acordà diverses conclusions a partir de les ponències de Frederic Rahola, Ignasi Ribera i Rovira i Guillem Graell referides a l'exportació.⁶² La ponència de Graell versava concreta-

⁶² La comissió organitzadora d'aquest congrés era presidida per Francesc d'Assís Mas i n'eren vice-presidents Francesc Carreras i Candi i Alfred Gummà i Martí. La resta d'integrants de la comissió eren: Rossend Serra i Pagès (secretari general), Josep Armenteras (tresorer), Lluís Torres (secretari), Lluís Marià Vidal, Mariano de Foronda (diputat), Josep Ricard Giralt, Gustau Peyra (diputat i director-propietari de la revista *Africa*), Joan Ferrer i Puig, Ramon Roig i Armengol, Josep Sitjas, Raimon Julià, Manel Jacas, Manuel Ribé (delegat de la Societat d'Atracció de Foresters), Cèsar A. Torras (delegat del Centre Excursionista de Catalunya) i Esteve Tarradas (delegat de l'Institut d'Estudis Catalans). Tenia, a més, un comitè d'honor del qual formaven part destacades personalitats polítiques i culturals espanyoles i catalanes. El Congrés fou dividit en tres seccions: 1.ª Secció científica (ensenyament, normes i nomenclatura, geografia física i biològica i geografia històrica); 2.ª Secció econòmica (geografia de la producció i del comerç - transports terrestres i marítims - i de l'emigració i 3.ª Secció colonial (territoris d'ocupació de l'Àfrica del nord, possessions de l'Àfrica occidental i colònies lliures). La llista de participants seria molt llarga, per això només destacarem que comptà amb la presència de personatges com ara Ricardo Beltrán (professor de l'Escola Superior de Magisteri de Madrid), Alfred Durand (professor de l'Escola d'Estudis Comercials Superiors de París), Antoni Rubió i Lluch (president de l'IEC), Jaime Algarra (secretari del Círculo de la Unión Mercantil de Zaragoza), Simeón Muguerza (director de *Diario del Comercio*), Luís Paloma (vice-president del Centre de Cultura Hispano-Americà i senador), Antonio Suqué (cònsul d'Espanya a Salònica) o bé Claudi Ametlla (secretari de la «Casa de America»). SEGUNDO CONGRESO ESPAÑOL DE GEOGRAFIA COLONIAL Y MERCANTIL, *Suplemento del programa general*, Barcelona, Imp. de Bayer hnos. y C.ª, 1913. Vegeu, també, SEGUNDO CONGRESO ESPAÑOL DE GEOGRAFIA COLONIAL Y MERCANTIL, *Programa general*, Barcelona, R. Tobella imp., 1913.

ment sobre els dipòsits francs i en ella argumentava de nou els beneficis que comportaria a l'economia espanyola la seva aplicació. El paràgraf final de la conclusió aprovada és tot un símbol de l'estancament de la iniciativa legislativa:

«La necesidad de la concentración de mercancías y en consecuencia del establecimiento de depósitos donde concentrarlas, es tan urgente que, toda vez que el proyecto de ley pendiente de aprobación en las Cortes ha sido ya aprobado por el Congreso se inste al Gobierno para que procure su aprobación inmediata por el Senado.»⁶³

Però el fet que les Corts fossin clausurades, no va permetre al Senat l'aprovació que reclamava Graell. I així, d'aquesta manera tan eixorca, sense resoldre res, s'acabava un any llarg de debats, de concessions i d'esperances. A pesar, doncs, dels esforços, calia esperar una nova oportunitat per tornar-hi.

6. LA GRAN GUERRA: L'OPORTUNITAT ESPERADA

L'esclat de la primera guerra mundial no és que fos una sorpresa difícil de preveure, sinó que va sorprendre

⁶³ Graell argumentava la necessitat dels dipòsits tot dient: «Para el desarrollo de nuestro tráfico con la América hispano-latina, y del naciente comercio Mediterráneo con motivo de nuestro protectorado en el N. O. de Africa, es cada vez más necesario disponer de vastos locales, en los centros de contratación y de consumo más importantes de España, donde se depositen sin pago alguno de derechos las mercancías de estas procedencias.». *Supra*, ps. 16-19.

La incidència de la guerra sobre l'economia espanyola es traduí en una menor oferta de productes estrangers i, per contra, en l'augment de la demanda de certs productes espanyols. El primer factor va servir per impulsar determinades indústries substitutives de les importacions, mentre que el segon va actuar com a prima per a certs productes anomenats estratègics i per a altres que eren simplement de consum. Els sectors energètic i químic van ser, tal vegada, els més protegits per la rigidesa de l'oferta estrangera. Sens dubte, però, de totes les indústries tradicionals, fou el sector tèxtil el més afavorit per la demanda exterior. Entre aquests dos extrems, la siderometal·lúrgia va beneficiar-se de la demanda externa quan va minvar la competència forana.⁶⁵

Segons el professor Jordi Nadal, que recull dades proporcionades per J. A. Vandellós, al 1914 la renda nacional de l'Estat espanyol estava repartida en el 38,4% que aportaven l'agricultura i la ramaderia, el 25,9% que corresponia a la contribució de la mineria, la indústria i l'artesania, i, finalment, en el 35,6% restant que era la contribució del comerç, les professions liberals, els empleats, els criats, les cases i els interessos del capital, llevat de l'invertit en la

l·ligaires: LLIGA REGIONALISTA, *El Pensament Català davant del conflicte europeu. Conferències dels parlamentaris regionalistes*, Barcelona, Fidel Giró, 1915.

⁶⁵ FONTANA, J. I NADAL, J., ob. cit., p. 96.

indústria i el comerç.⁶⁶ Si a això hi afegim que el cens de la població activa de 1910 demostrava clarament el predomini de la població ocupada en feines agrícoles, silvícoles, de caça i pesca, amb 4.220.326 empleats, mentre que els treballadors a les mines, la indústria tèxtil i la construcció eren poc menys d'1.034.885, n'hi ha prou «para concluir que, en los albores del siglo XX, España seguía siendo un país de base eminentemente agraria».

No es tracta ara de donar explicacions, ni causes ni conseqüències del que acabem d'exposar. Aquest no és pas el nostre objectiu. Si en fem esment és perquè el lector s'adoni del marc en què s'encetà de nou la polèmica sobre l'establiment dels ports francs que s'arrossegava des de feia temps. La guerra europea esdevingué una bona ocasió, atès que els principals estat que tenien ports francs estaven en lluita, per donar una nova empenta a aquesta vella aspiració.⁶⁷

⁶⁶ NADAL, JORDI, *El fracaso de la revolución industrial en España, 1814-1913*, Barcelona, Ariel, 1975, ps. 226 i ss.

⁶⁷ Així ho reivindicava el Foment en un fullet de propaganda editat a Madrid: «La más vulgar prudencia y previsión nos aconseja dotar á los Poderes públicos de los elementos indispensables para proveer oportunamente, á su tiempo, á las necesidades y conveniencias de la economía nacional. De ahí la necesidad de que las actuales Cortes, en esta misma legislatura, autoricen al Gobierno á poder sustraer una parte del territorio nacional á las leyes fiscales del reino y á autorizar la exportación previa de los terrenos necesarios para implantar las zonas neutrales, porque sin esta autorización no habría gobierno que se atreviese á implantar por Real decreto tan importante reforma...» [FOMENT DEL TREBALL NACIONAL], *España ante el conflicto económico*.

El 10 de setembre d'aquell primer any de guerra, Emeterio Zorilla i R. de Egaña, president i secretari, respectivament, de la Cámara de Comercio Española de La Habana adreçaren al ministre d'Estat, Antonio López Muñoz, un escrit en el qual alertaven alarmats el govern espanyol de la política acaparadora dels EUA, dirigida a ocupar, fins on fos possible, els mercats de l'Amèrica llatina, «excluyendo por modo definitivo, hasta donde sea factible, al comercio europeo de las naciones beligerantes que con motivo de la actual conflagración han suspendido temporalmente buena parte de su tráfico».⁶⁸ Diuen que les oportunitats són calbes i que, quan passen, cal agafar-les pels pèls. Doncs bé, això és el intentaven de fer els EUA, emparant-se en la Unió Pan-Americana. A continuació, la Cambra de L'Havana descrivia les característiques comercials cubano-espanyoles, això és: que les primeres matèries cubanes destinades a l'Estat espanyol, hi havien d'entrar, després d'haver estat classificades i lleugerament manufacturades, pel port d'Hamburg; de la mateixa manera que era a través d'aquest port d'on sortien els teixits —i altres articles de fabricació espanyola— que els alemanys, els francesos i els anglesos completaven. Per citar només un d'aquests

Las zonas francas o neutrales. Objetivo, oportunidad, beneficios, Madrid, Est. tip. Fortanet, 1914, ps. 12-13.

⁶⁸ Cablegrama de la Cámara Española de Comercio de La Habana al Excmo. Sr. Ministro de Estado, Cf. AJUNTAMENT DE BARCELONA, Informe que eleva..., Doc. núm. 23.

aspectes que assenyalava la Cambra, l'exposició indicava que el port d'Hamburg rebia uns 56.000.000 de marcs de tabac en rama, dels quals en tornava a reexportar uns 29 milions, i que, ateses les circumstàncies, «importaria mucho a España y Cuba en estos momentos poder realizar la captación de ese mercado de tabaco que Hamburgo se ha visto obligado a abandonar». L'única solució, segons la Cambra de Comerç, era «el establecimiento y la organización de zonas neutrales, al menos una de ellas, que por su situación geográfica pudiera ser el puerto de Cádiz». Elías de Molins, així mateix, es preguntava si és que no eren cecs aquells que no s'adonaven de la situació que exposava la Cambra espanyola de L'Havana, car «Desde que nos arrebataron nuestras preciadas provincias de Ultramar y perdimos nuestra secular influencia en America, va mermando nuestra exportación, sobre todo de productos agrícolas.».⁶⁹

Així doncs, rebrotava l'argument de la pèrdua de les colònies i de l'aïllament a què havia estat abocada Espanya a l'hora de sol·licitar una franquícia que el govern espanyol no atorgava. Però la guerra europea aportava més dramatisme a la situació que s'havia pintat des de Catalunya d'ençà el 1900, ja que, segons un setmanari de Madrid, la conjuntura que anava perfilant-se amb la guerra era cada vegada pitjor: el tràfic mercantil disminuïa, la vida financera estava pràcticament anul·lada

⁶⁹ ELIAS DE MOLINS, JOSEP, *Puertos y zonas francas*, ob. cit., p. 15.

i dia a dia augmentava la gent sense feina per les retallades pressupostàries de les empreses.⁷⁰

Aquesta vegada, doncs, el govern s'apressà a enllestir un decret, que fou publicat a la *Gaceta* el 22 de setembre de 1914, concedint la instal·lació d'una dipòsit franc a Cádiz, seguint més o menys les indicacions de l'informe de la Comissió del Senat de 1912. Aquest decret, però, no va ser gaire ben rebut a Barcelona, car les entitats econòmiques barcelonines feia catorze anys que maldaven per aconseguir, sense reeixir-hi, el que ara es concedia a Cádiz amb tanta facilitat. La reacció catalana fou immediata. El 31 d'octubre es reuniren a la casa consistorial, convocats per l'Ajuntament, regidors i diputats provincials; el 2 de novembre ja hi intervingueren els senadors i diputats a Corts, i, l'endemà, una Comissió Municipal «Pro Zona Neutral» donà a conèixer els treballs fets per preparar un avantprojecte de llei en aquest sentit. El 19 de novembre l'esmentada comissió telegrafiava demanant la presentació d'un projecte de llei, i el 23, amb diputats provincials i representants de les entitats econòmiques, prenia el camí de Madrid per emprendre les gestions, mentre a Barcelona s'engegava una campanya de telegrams en suport a les gestions dels comissionats. Entretant, el 25 de febrer, els senadors

⁷⁰ «...la crisis obrera amenaza con constituir un grave problema: hace días, y según estadísticas oficiales, había en Barcelona 13.000 obreros en huelga forzosa, correspondiendo 7.000 al ramo de la construcción y el resto á la industria fabril y á los cargadores y descargadores del muelle». *El Economista*, 3.10.1914.

i diputats de la Lliga publicaren un manifest protestant pel tancament de les Corts i demanant-ne la reobertura.⁷¹ A Madrid visitaren al govern, als caps de les minories parlamentàries, al president de la Junta d'Iniciatives (Juan de la Cierva) i celebraren nombroses reunions.⁷² El dia 26 de novembre el ministre d'Hisenda, Gabino Bugallal, els va prometre que en el proper consell de ministres llegiria el projecte. No es podia donar més activitat, com va escriure Amengual, ni més entusiasme, ni èxit més sincer.⁷³

El Congrés de Diputats fou aleshores escenari de l'atac frontal dels diputats catalans regionalistes i republicans (Cambó, Coromines, Zulueta, Lerroux, Verdaguer i Callís, entre altres) per assolir una llei general de zones neutrals. Les preguntes, els precs i les interpel·lacions

⁷¹ En realació a la qüestió de la zona neutral barcelonina, els regionalistes indicaven: «Junt amb totes les altres representacions parlamentàries de Catalunya, plantejarem a les Corts el problema de les Zones neutrals, la vella aspiració catalana, per a dotar el comerç, l'agricultura i les indústries d'Espanya d'una arma indispensable per a provocar una forta corrent d'exportació, en l'ocasió precisa que li era oferta pel conflicte europeu i que fóra inadvertència suïcida deixar perdre.». «Els Senadors i Diputats regionalistes al país», dins LLIGA REGIONALISTA, *El pensament català davant del conflicte europeu. Conferències dels parlamentaris regionalistes*, ob. cit.

⁷² La Junta d'Iniciatives, presidida pel conservador Juan de la Cierva, fou constituïda el 19 de setembre de 1914 per canalitzar les propostes tendents a adaptar la situació espanyola a les noves circumstàncies que imposava la guerra. La Junta, tanmateix, fou dissolta per R. D. el 31 de gener de 1915, un mes abans d'acabar-se la legislatura.

⁷³ AMENGUAL, B., «I el dipòsit franc?», art. cit.

se succeïren. Contràriament al que es diu sovint, els diputats de la Lliga tingueren menys protagonisme que els nacionalistes republicans, per bé que la Lliga va intentar rendabilitzar al màxim el moviment, fins i tot organitzant l'anomenat «Apat del Tibidabo», que fou una festa d'homenatge als parlamentaris regionalistes que havien participat en un cicle de conferències destinades a fixar la posició de la Lliga davant del conflicte bèl·lic.⁷⁴

Els diputats agraristes castellans i aragonesos també s'esmerçaren de valent. Així, per exemple, el diputat

⁷⁴ En el *Diari de Sessions* es pot resseguir força bé com durant els darrers mesos de 1914, els diputats catalans, sobretot els republicans, provocaren diferents discussions entorn dels projectes econòmics: Interpel·lació de Josep Zulueta sobre la crisi econòmica, en la qual també intervingué Joan Ventosa, núm 78 (6.11.1914); pregunta de Pere Coromines sobre els propòsits dels govern en relació amb el debat econòmic, núm 100 (2.12.1914); proposició no de llei de J. Nougués, J. Sánchez de Robledo, M. Domingo, E. Barriobero, E. Santa Cruz i R. Castrovido, que un cop discutiva van retirar, sobre la urgència i prioritat de la discussió dels problemes econòmics, núm 130 (1.2.1915). Pabón esmenta, també, intervencions de Rahola sobre el problema de les subsistències, de Sedó sobre política industrial i de Ventosa sobre el comerç i la banca que no es van produir mai. PABÓN, JESUS, *Cambó*, 3 vols., Barcelona, Alpha, 1952, vol. I: p. 430. El que passa és que segurament Pabón va confondre l'esmentat cicle de conferències que organitzà la Lliga del 20 de març a l'11 de maig de 1915 amb el lema «El pensament català davant del conflicte europeu», amb intervencions parlamentàries. En aquest cicle Sedó sí que va parlar de la industrialització i l'exportació, com Lluís Ferrer-Vidal ho féu sobre l'organització industrial i comercial, Ventosa i Calvell sobre el crèdit, Garriga i Massó sobre els transports terrestres i marítims, Pere Rahola sobre les subsistències i matèries per a la indústria, el marquès de Camps sobre política agrària i Francesc Cambó sobre la banca. Vid. LLIGA REGIONALISTA, ob. cit. Com hem dit, el regionalisme organitzà aquest cicle per exposar de manera detallada el seu programa econòmic per a una època de crisi mundial.

fer (o que va haver de fer) encara van encendre més la discòrdia. Retrets, escomeses verbals d'una banda a l'altre de l'hemicicle interromperen el breu parlament de Dato, que tampoc no va aclarir res.

Dinou dies més tard, fou Pere Coromines qui plantejà un cop més la discussió sobre les zones neutrals al Congrés de Diputats. Coromines, que interrogava el govern sobre quina seria la seva actuació en relació al projecte de zones franques i altres encara pendants (per exemple, els pressupostos prorrogats des de feia dos anys), va començar a explicar la seva pregunta amb l'afirmació que la reivindicació de les zones neutrals no era tan sols una dèria dels catalans, esmentà els esforços de Santander, Cádiz, Bilbao, La Corunya i Sevilla en aquest sentit i les iniciatives legislatives que ja havien estat aprovades; però, al seu entendre, *«la cuestión que hemos traído aquí no deriva su urgencia, ni su necesidad, ni su importancia, de esos precedentes legislativos, sino de la situación que ha creado la guerra.»*⁷⁸ El bloqueig dels ports alemanys, el debilitament, pert tant, dels seu comerç marítim feia pensar que *«casi seguro que, con motivo de la guerra, queden abiertos á una intensidad de relaciones mercantiles los puertos de Asia menor; es fácil que afluayan á las corrientes de la vida comercial en el Mediterráneo todos los negocios comerciales de Basora á Bagdad por el ferrocarril que ha de unir estas*

⁷⁸ DSC, núm. 104, 9.12.1914.

plazas con Constantinobla; es casi seguro, por lo menos es muy probable, que lleguen á una mayor actividad comercial los puertos y los pueblos que ocupan todo el Norte de Africa». Davant de tot això, doncs, segons Coromines, calia adoptar les mesures de política comercial «para que nos encontremos preparados á ocupar, dentro de esta situación, el puesto que nos corresponde». Sobretot, advertia, quan França, Itàlia, Àustria i Grècia ja havien adoptat des de feia temps mesures especials per als seus ports de Marsella, Alger, Gènova, Trieste i Salònica. La petició del port franc per a Barcelona, continuava Coromines, era una conseqüència lògica de la vigoroïtat de la capital catalana i del proteccionisme que aplicaven tots els països, incloent-hi l'Estat espanyol. I precisament per això mateix, «al plantear nosotros esta cuestión de la zona neutral, deseamos que se presente con todos aquellos procedimientos con que se han planteado las zonas neutrales en otros países donde ha existido el mismo problema que aquí; el de una agricultura que defender, el de unas industrias interiores á las que no se quería arruinar [...] porque hemos de recordar que en nuestra región existe la masa de producción industrial más potente de España, y también existe la mayor producción agrícola de la Península, y nosotros somos los primeros interesados en defender esta agricultura y esta producción industrial de nuestro país». Per a Coromines estava clar que el govern havia de comprometre's a definir una política econòmica que dotés d'instruments protreccio-

nistes l'exportació espanyola, comprometent-hi fins i tot la continuïtat del gabinet.

La resposta de Dato als interrogants de Coromines demostra la lluita que devia plantejar-se entre la voluntat del govern de fer aprovar abans que res els pressupostos generals sense adquirir cap mena de compromís en realació a les zones neutrals ni sobre cap altre projecte econòmic:

«¿Cuál es el pensamiento del Gobierno? Se lo voy á decir á S. S. en dos palabras. Después de aprobados los presupuestos traer al Parlamento distintos proyectos de ley que afectan á la economía nacional; pedir que se nombren las Comisiones parlamentarias que hayan de conocer en el estudio, examen y discusión de esos proyectos. Las Comisiones, una vez nombradas, podrán abrir informaciones, que éste, Sr. Corominas, es asunto de amplísima información. (Muy bien, en la mayoría.) Y durante este tiempo, y mientras la información se practica podrán descansar las Cámaras, si coincide esa fecha con las próximas vacaciones de Navidad, y mientras las Cámaras descansen podrá practicarse la información, y no se perderá el tiempo; pero si la discusión del presupuesto continúa hasta el día 31 de Diciembre, de ahí no puede pasar; ¡ah!, entonces se habra retrasado ese proyecto de ley de carácter económico, y ¿quén lo habrá retrasado? No será ciertamente el culpable el Gobierno de S. M. (Aplau-

sos en la majoria.)».⁷⁹

Aquest anar tirant pilotes fora no satisfieia, és clar, els diputants catalans que creien veure en la guerra l'oportunitat de redreçar l'endarreriment econòmic català, i espanyol, respecte als estats més avançats d'Europa. La precipitació dels esdeveniments, i en certa mesura el fet que els diputats catalans obstruïen la discussió dels pressupostos com a rèplica a l'obstrucció que volien engegar els diputats castellans i aragonesos i, alhora, per contrarestar la inhibició governamental obligar-lo a definir-se, va fer que abans no s'acabés l'any passés a discutir-se en el ple una interpel·lació de Cambó, que havia anunciat que presentaria durant el debat entorn de la neutralitat, sobre les relacions entre el govern i el parlament davant dels problemes econòmics derivats de la guerra europea.⁸⁰ Foren, també, tres dies de discussions intenses, de la millor esgrima dialèctica, en què intervingueren, a més de Cambó, Eduardo Dato, Alejandro Lerroux, Tomàs Pelayo, el marquès d'Arlanza

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ L'obstrucció dels diputats catalans va planar permanentment durant tot el debat. Si més no, Eduardo Dato hi féu esment sovint. Els diputats castellans i aragonesos intentaren obstaculitzar la presentació del projecte en tot moment, fins i tot quan no venia a tomb. Una exemple d'això és l'actitud de Luís Higuera y Bellido, marquès d'Arlanza, conservador i un diputat molt actiu en contra de les zones franques, que aprofità una pregunta dirigida al ministre de la Governació, Sánchez Guerra, sobre la suspensió d'uns regidors per demanar que el govern no iniciés cap tràmit parlamentari si abans no es posava en marxa una informació. DSC, núm. 94, 25.12.1914.

i el ministre d'Hisenda, Bugallal.

Quan el president del consell de ministres deia que «el discurso que acaba de pronunciar mi digno amigo el Sr. Cambó, tan cortés y elocuente en la forma como duro y brioso en el fondo [...] no ha sido otra cosa que una hábil maniobra política, por medio de la cual S. S., que censuraba al comenzar su elocuente discurso las omisiones del Parlamento y del Gobierno, por no preocuparse de cuestiones económicas, se ha desviado completamente de tales asuntos, fijándose tan sólo en aquello que podría utilizar como argumento contra el Gobierno»; de fet no anava gaire errat. La idea que presidia el pensament de Cambó era que la guerra tindria unes grans repercussions en l'ordre econòmic internacional que el govern era incapaç de comprendre⁸¹. Per a Cambó, doncs, calia preparar des d'aquell mateix moment la pau, perquè un cop acabada la conflagració, l'Estat espanyol hauria de fer front a la fam, la manca de crèdit, la desocupació «y más en lontananza un problema, el más grave de todos, que requiere preparación de Gobiernos muy anticipada, que son las derivaciones de la guerra, y que, si para ellas no nos preparamos, ocurrirá el hecho inaudito, Sres. Diputados, de que España se vea vencida sin haber luchado, de que pagemos las consecuencias de la guerra en proporción mayor que los que hayan sido beligerantes; que España, en la liquidación de la guerra pague, si

⁸¹ DSC, núm. 107, 12.121.1914.

no en territorios, en algo que forma parte igualmente de la integridad nacional, en riqueza y en brazos que se marchen de España, por no haberles sabido dar empleo, para ir al extranjero á reparar los estragos de la guerra.»⁸² Prevenir aquests mals era el que volien un bon nombre de diputats, primer els catalans, però després altres, com els de Santander, quan demanaven al govern que presentés a la Cambra un projecte de zones neutrals.

¿En què consistia, segons Cambó, la petició de les zones neutrals? Doncs en què després d'esclatar la guerra s'observà que entre les característiques especials d'aquell conflicte, n'hi havia una de nova, «la de que los países beligerantes se atacaran con más furia en su economía respectiva que en los campos de batalla; cuando nos enteramos nosotros de que los ejércitos de un país, al invadir otro país, destruían, arrasaban sus industrias; que los que han sido invadidos hasta hoy dicen que el día que puedan ser invasores salvarán los monumentos de arte, pero no respetarán ni una sola fábrica; en el momento en que nosotros vimos lo que significaba esta guerra y las consecuencias de esta guerra, pensamos que la Providencia, generosísima con España, la deparaba una segunda ocasión, ya que perdió la primera [després del 1898], de adquirir una posición decorosa en el mercado internacional, de conseguir el acrecentamiento de su comercio exterior, estancado para España, de modo que

⁸² Ibid.

causa pena y vergüenza».⁸³

No és que l'argument fos gaire novedós, però s'emmarcava en una iniciativa més àmplia del catalanisme que era conseqüència de la tesi que si bé la neutralitat era ineludible, calia donar-li un contingut econòmic i preparar l'Estat espanyol per a la nova situació que s'albirava. Fou a resultes d'aquesta convicció, que compartien tant regionalistes com republicans nacionalistes, que els pesos pesants d'ambdues formacions (vegeu nota 74) encetaren una forta pressió sobre el govern per aconseguir els resultats que anhelaven. És clar que Eduardo Dato no compartia les tesis dels nacionalistes i acusà Cambó d'empetitir les gran qüestions de política econòmica, «y es que S. S. pone la vista generalmente en los intereses regionales en vez de colocarla en el alto y supremo interés de la Nación. (Rumores en la minoría regionalista.- Varios señores Duputados de la mayoría: sí, sí.-Aplausos.) Sí, Sr. Cambó, y por eso cree S. S. que resulta una cosa que no es la realidad nacional, y no siendo la realidad nacional no puede ser la realidad del Congreso que á la Nación entera representa [...] Lo que sucede es que no podemos menos de lamentar todos los Diputados españoles, como tal Diputado español hablo ahora, que no se oiga generalmente en el Parlamento la voz de SS. SS. sino cuando apunta algún interés que puede favorecer á la región que tan dignamente represen-

⁸³ Ibidem.

tan, y eso es sensible, porque nos priva para los grandes problemas nacionales, por regla general, del concurso de SS. SS. (Rumores en la minoría regionalista.- El Sr. Maciá: *Acudimos á ellos lo mismo. Continúan los rumores.- Hemos acudido siempre á los grandes problemas nacionales*».

L'envestida de Dato, que no va fer cap gràcia a Cambó, amagava, però, una filosofia que estava incapacitada per entendre que la defensa d'una organització econòmica regional, conseqüència d'un model d'estat, no podia ser mai resultat d'una etèria «*realidad nacional*», com deia Dato, sinó que havia de ser la conseqüència del fet mateix de tenir in mente un projecte global que prenguéss en consideració les necessitats reals i els interessos particulars.⁸⁴

Arribats en aquest punt, aquell dissabte 12 de desembre demanà la paraula Alejandro Lerroux, el qual, això no obstant, no intervingué fins el dilluns següent. Cal pensar que el cap de setmana fou prolix en negociacions perquè a partir de la intervenció de Lerroux, prudent i concisa com mai, els signes d'acord proliferaren. En el moment que a la pregunta del president del govern sobre si Cambó i Coromines estaven disposats a assumir

⁸⁴ Així ho devia entendre Cambó en dir: «*es la representación entera de Cataluña, Sr. Presidente del Consejo, la que viene de muchos años interviniendo en todos los asuntos de capital interés para el país, en esos asuntos, si quiere S. S., que no dan lugar á grandes debates, pero que al discutirse y resolverse pueden influir para hacer una patria nueva, mucho mejor que otros pomposos debates que contribuyen á hacer una patria chica y desmedrada.*» DSC, núm. 108, 14.12.1914.

el que havia dit Lerroux, i que Coromines va respondre amb un contundent «*completamente de acuerdo*», la situació va desbloquejar-se: el govern aconseguia la ràpida aprovació dels pressupostos i els diputats catalans el compromís del govern de presentar immediatament el projecte de zones franques. El 21 de desembre de 1914, Gabino Bugallal, ministre d'Hisenda, va llegir el projecte de llei que autoritzava el govern a concedir «*el establecimiento de zonas francas en los puertos espanyoles que reúnan condiciones apropiadas al efecto*».⁸⁵ L'allau de telegrams i exposicions de les entitats econòmiques i de les corporacions polítiques castellanes i aragoneses i d'algun altre indret demanant que no s'aprovés el projecte, feia evident que amb aquell acord no s'acabaven els conflictes.⁸⁶

⁸⁵ DSC, núm. 115, apèndix 6, 21.12.1914.

⁸⁶ La llista és llarga, però paga la pena de reproduir-la per fer-nos una idea sociogeogràfica d'aquesta evident campanya de propaganda: Círculo agrícola católico de Alacalá de Moncayo; Junta local de labradores de Mozalbarba; Junta local de la Unión Vitícola Aragonesa de Almonacid de la Sierra; Federación Agraria Aragonesa; Casino de Aguarón; Sociedad Cántaro y Hierbas de Aguarón; Sociedad de cosecheros de Daroca; Sindicatos agrícolas de Añón, Báguena, Plenas, Belchite, El Pozuelo, Belbuende, Pastriz, Tarazona, Puebla de Alfínden i Remolinos; Sindicato central de Asociaciones agrícolas católicas de Zaragoza; Sindicato de Riego de Pina; Sindicatos agrícolas de Tarazona, Ateca, Ayerbe, Boquiñeni, Ibde, Cadrete, Tosos, Callén, Bicién, Fuendejalón, Pédrola, Gallur, Caspe, Ijaulín, Almonacid de la Sierra, Codeñera, Alcubiarre, El Buste, Alfajarín, Casvantino, Uncastillo, Egea de los Caballeros, Hecho i Mayén; Junta local de la Unión Vitícola de Calatorao; Comunidad de regantes de Pina de Ebro; Casino agrícola é industrial de Alcalá de Gurra; Círculo Mercantil Industrial y Agrícola de Hueso; Unión labradora del barrio de Peñaflor (Saragossa); Caja rural de crédito y préstamos de Maluenda; Centro

¿Per què va haver-hi tanta oposició al projecte de zones franques? Resulta difícil trobar una única raó per explicar-ho. La revista madrilenya *El Economista*, que dirigia Juan J. García Gómez, esbossà una teoria, que després seria utilitzada per altres comentaristes, al nostre entendre massa conjuntural, però que, en part, ens pot servir com a primera hipòtesi. L'argument que s'esgrimia per explicar l'oposició a les zones neutrals fou exposat en un editorial titulat «La verdad sobre

de labradores de San Orencio; Sociedad de artesanos de Mores; cámaras agrícolas de Tauste i de Estadilla; Sociedad de artesanos de Brea; Comisión de agricultores de Zuera; La Agrícola de Petusa; Círculo agrícola é industrial de San Esteban de Litera; Junta de Labradores de Selgua; Asociación de Labradores de San Isidro (Barbastro); Sociedad de Labradores de Encinacorva; Caja de Ahorros de Colunga; Asociación Casa de Ganaderos de Zaragoza; Centro de Labradores y Ganaderos de Boltaña; Sindicato Agrícola é Industrial Católico de Candanos i de Almudévar; Sindicato de riegos de la Puebla de Híjar; Caja Rural Católica de Cabolafuente; Sindicato agrícola católico de San José (Bureta); Cámara de Comercio de Ciudad Real; Asociación de tejedores de Priego; Comité del Centro de la Casa del Pueblo de València; Ayuntamiento de Salillas del Jalón i els alcaldes de Jarque, Almonacid de la Sierra, Nombrevilla, Tabernas, Villalba de los Morales, Orena, Villalengua, Vilafranca de Ebro, Siétamo, Cutanda, Villalba Alta, Alcalá de Moncayo, El Fresno, El Buste, Litruénigo, Malanquilla, Aniñón, Brea, Egea de los Caballeros, Alfamén, Puebla de Alfindén, Teruel, Purroy, Bardallu, Alcolea de Cinca, Torrijo, Salillas del Jalón, Puebla de Híjar, Híjar, Pozuelo, Ainzón, Tosos, Fondares, Fuendejalón, Loarre, Borja, Ricla, Cinco Olivas, Villanueva de Gállego, Pinto, Alpartir, Alerre, Cervera de la Cañada, María, Maluenda, Alforque, Blancas, Moros, Litago, Burbáguena, Beceite, Badules, Encinacorva, Lagueruela, Forlete, Burbuente, Plenas, Castelseras, Las Casas, Tiermas, Santa Cruz de Nogueras, Undues, Pintano, Malpica, Pozuel del Campo, Nuévalos, Nuévalos, Munébrega, Sadaba, Aquilón, Luesia, Utebo, Uncastillo i Torres Arcas. Deixant de banda les entitats catalanes, només la Cámara de Comercio de Málaga va presentar una exposició demanant l'aprovació del projecte. Vid. DSC, núms. 117 (15.1.1915), 118 (16.1.1915), 119 (18.1.1915), 122 (21.1.1915), 123 (22.1.1915) i 127 (28.1.1915).

zonas neutrales».⁸⁷ L'editorialista culpava a la política, «la maldita política, tal como se siente y se practica», del fracàs que fins aleshores havia estat la campanya a favor del port franc barceloní. Com a explicació és més aviat tronada, però no l'erra quan a continuació deia que «...por haber sido llevado al Parlamento por los diputados catalanes, y por haber iniciado el debate Cambó, á quien se suponía en tratos y conjuras con La Cierva y Maura, ha dado ocasión á un debate político acalorado, insidioso, de pasiones, en vez de estudiarse fríamente en una discusión documentada y serena [...] Los catalanes, que están en condiciones mejores de aprovecharlas, que están más preparados, que tienen iniciativas, han pedido las zonas francas. Y han surgido reclamaciones de otras provincias que se creen en condiciones de utilizarlas, pidiéndolas también, por considerarlas un favor, un privilegio, y han surgido protestas de provincias del interior, que no se consideran por su alejamiento del litoral en condiciones de poderlas utilizar.»⁸⁸ No es tractava, en tot cas, d'un problema d'enveges «regionals», sinó, com veurem, d'una aferriçada

⁸⁷ «La verdad sobre las zonas neutrales», *El Economista*, 19.12.1914. Vegeu, també, «El embrollo de las zonas neutrales, Draw-back, bonos de exportación, etc.», *El Economista*, 4.12.1915.

⁸⁸ La connivència entre mauristes i catalanistes no fou tan clara, només cal observar que molts mauristes castellans s'oposaren frontalment al projecte de zones franques. Vid. GONZALEZ HERNANDEZ, M.ª JESUS, *Ciudadanía y acción. El conservadurismo maurista, 1907-1923*, Madrid, siglo XXI, 1990, ps. 165 i ss.

controvèrsia entre dos projectes divergents d'organització político-econòmica de l'Estat espanyol contemporani.

7. L'OPOSICIÓ CASTELLANA I ARAGONESA AL PROJECTE DE PORTS FRANCS DE 1914

7.1. L'oposició castellana i la prohibició de l'Assemblea de Valladolid

Durant els mesos de desembre de 1914 i de gener de 1915 la discussió sobre la conveniència o no de les zones neutrals va colpir l'escena política espanyola. Només cal llegir els diaris i revistes de l'època per adonar-se'n. A Barcelona, per exemple, es reunien amb una certa freqüència els regidors, els diputats a Corts i els representants de les entitats econòmiques, que emprengueren una campanya de propaganda en pro de la franquícia dirigida a la resta d'ajuntaments de Catalunya i a la classe obrera.⁸⁹ Entretant, les diputacions castellanes iniciaren les accions per convocar una assemblea a Valladolid, que s'havia de celebrar l'11 de gener de 1915. A les Corts, així mateix, era nomenada la comissió que havia d'emetre dictamen del projecte Bugallal. La composició de la dita comissió reflecteix dues coses. En primer lloc, malgrat tot el que es deia, la importància del projecte, ja que la presidència fou atorgada a Francisco Aparicio y Ruíz, que ocupava el càrrec de vice-

⁸⁹ AMENGUAL, BERTOMEU, «I el dipòsit franc?», art. cit.

president del Congrés i que, segurament no per atzar, ja havia estat president de la comissió encarregada de dictaminar la llei de Mancomunitats provincials; i, en segon lloc, l'existència d'alguna mena de pacte entre el govern i la representació castellana a les Corts que féu possible que la majoria dels integrants de la comissió fossin diputats per les zones agràries espanyoles.⁹⁰ A les premses dels catalans, era evident que el govern oposava una comissió més aviat contrària al projecte. N'eren membres, a més d'Aparicio (que era diputat conservador per Burgos), Tomás Castellano (diputat conservador per Saragossa), el vescomte d'Eza (diputat conservador per Soria), el vescomte d'Amaya (diputat conservador per Trujillo), José Luís Castillejo (diputat conservador per Agreda i que actuà de secretari), el comte de Mansilla (diputat conservador per Santander) i Pere Coromines

⁹⁰ D'això mateix va queixar-se Joan Ventosa el mes de gener següent, un cop prohibida una assemblea de Diputacions provincial que havia de celebrar-se a Valladolid: «...Nosotros, los Diputados regionalistas, lamentamos además que esa intervención enérgica del Gobierno se haya producido precisamente para prohibir la Asamblea de Diputaciones castellanas, y que en cambio en este mismo asunto haya habido por parte del Gobierno una inhibición tal que pudo llegar á que sus representantes en la Comisión parlamentaria sean hostiles al proyecto de ley; y esto tiene una importancia singular, porque en el Parlamento español no son las Comisiones algo independiente del Gobierno, representación viva del Parlamento encargado de fiscalizar los proyectos del Gobierno que por medio de la mayoría las designa y constituye con personas de su confianza.» DSC, núm. 120, 19.1.1915.

(diputat nacionalista per Barcelona).⁹¹

Per entendre l'ambient que predominava entre els diputats castellans, podem recórrer a una selecció de textos -molt breus- del vescomte d'Eza que va publicar un diari de Soria el 16 de desembre de 1914. El polític castellà, capdavanter de l'oposició al projecte com a president que era de l'Asociación Nacional de Agricultores Españoles, hi enumerava els motius que el portaven a oposar-s'hi. Entre altres, esmentava el cost de la instal·lació i que, al seu entendre, reflectia un privilegi per a Catalunya. Cal pensar que aquest no eren els motius reals per rebutjar el projecte, perquè són ben poca cosa com a arguments. De fet, les raons que exposava

⁹¹ Francisco Aparicio, a banda dels càrrecs que ja hem esmentat, havia estat diputat provincial i president de la Diputació de Burgos, governador civil d'Oviedo, director general d'Administració local, sots-secretari d'Hisenda i, partir del novembre de 1915, renuncià a l'acta de diputat per ocupar una fiscalia al Tribunal Suprem; Tomás Castellano Echenique, com s'ha dit més amunt, era un propietari aragonès; Luís Marichalar San Clemente y Ortiz de Zárate, vescomte d'Eza, tenia una biografia política força llarga, entre els càrrecs que ocupà, destaca la presidència de l'Asociación Nacional de Agricultores Españoles, una vocalia en els consells d'Agricultura i de Protecció a la infantesa i dels instituts de Reformes Socials i Nacional de Previsió, fou, a més, alcalde de Madrid, director general d'Agricultura i secretari del Congrés de Diputats; Antonio Orellana y Pérez Aloe, vescomte d'Amaya, era un propietari rural que havia estat diputat provincial de Badajoz i diputat al Congrés des del 1896; José Luís Castillejo y Guitiérrez fou secretari del Col·legi d'Advocats de Madrid i redactor de l'*Heraldo de Madrid*, on utilitzà el pseudònim de «Licenciado Vidriera»; Luiz Campuzano y Avilés, comte de Mansilla, era advocat, propietari i industrial i havia estat regidor i diputat provincial de Santander. Així doncs, ultra Pere Coromines que, òbviament, era partidari de la instal·lació de les zones neutrals, només el diputat santanderí n'era favorable, tot i que la seva filiació conservadora ho matisava. DSC, núm. 115, 21.12.1914.

el vescomte d'Eza eren una cortina de fum que amagava un rerafons més pregon. És a dir, la voluntat dels propietaris rurals de l'interior peninsular de sotmetre el creixement econòmic de Catalunya al ritme que imposaven els bladers castellans. Quan el diputat sorià recomanava que Barcelona, *«teniendo gran desarrollo y deseando todos lo acreciente cada día más para bien suyo y de España, debe vivir en la realidad, y no concebir delirios de grandeza, que más sirven para fascinar que para imprimir el sello de realidad que toda obra económica debe ostentar»*, volia dir que, per a ell, Barcelona no tenia una bona situació geogràfica per atraure al seu port un comerç de trànsit, *«debiendo ser, por tanto, todo el anhelo de Barcelona el de contribuir con cuantas fuerzas posea á vigorizar y acrecer el caudal de las energías económicas que en el interior de España se procrean; pues que sólo de este modo podrá ser el canal que los vierta en el común acervo del intercambio mundial»*.⁹² Aquest sí que era un argument de pes: la subordinació de Catalunya al compàs agrarista castellà.

Des de Barcelona, tanmateix, atrafegada com estava a definir un model industrial, no es veia de la mateixa

⁹² «Las Zonas neutrales y el Vizconde de Eza», *Noticiero de Soria*, 16.12.1914. El diari acabava la selecció de textos amb un comentari d'elogi al vescomte una mica pervers: *«El golpe no puede ser más mortal, asestado tan dignamente y acertadamente por nuestro Diputado soriano á la zona neutral catalana en ciernes. Que esta vez entendemos que no se realizará tampoco, felicitándonos de ello, y felicitando sorianamente por sus cuartillas tan bien escritas, razonadoras y contundentes al autor señor Vizconde de Eza.»*.

manera. Així, per exemple, l'informe que presentà la Cambra Oficial d'Indústria de Barcelona a la comissió parlamentària apel·lava al sentit patriòtic, de solidaritat interregional, de la reclamació catalana que, al seu entendre afectava l'orientació general de l'economia espanyola i, per això mateix, a l'existència d'Espanya com a nació:

«El problema que trata de resolver el gobierno por medio del Proyecto de ley sometido a la soberana deliberación de las Cortes, es un problema esencialmente nacional, porque afecta por modo muy directo á la navegación, al comercio de tránsito, al comercio de exportación, al incremento de las industrias, y son éstos asuntos que por su misma magnitud interesan a todas las regiones españolas, lo mismo las del litoral que las del interior; lo contrario nos haría caer en el absurdo de negar la solidaridad económica entre las distintas comarcas españolas, lo que equivaldría a negar la existencia misma de España como nación. [...] Y á reforzar estos vínculos, á afirmar esta unidad nacional, ha contribuido especialmente Cataluña.»⁹³

⁹³ Pel que fa al potencial econòmic de Catalunya, la Cambra recordava que «El patrimonio industrial de la región catalana, á pesar de ser extraordinariamente modesto comparado con el de determinadas naciones de Europa, representa algo más que todas las industrias del interior, y este modesto capital ha sido amasado por los hijos de Cataluña, por españoles, tan españoles como los más, con una tenacidad, con un constante trabajo y con un espíritu de ahora, de qué quizás no hay ejemplo en la historia; y este pequeño patrimonio ha sido salvado

Per a la Cambra, aquest mateix esperit era el fonament de la petició del Foment del 1900, ja que aleshores, com ara, el que interessava als industrials catalans era fomentar la navegació i el comerç d'exportació i fer créixer la capacitat consumidora d'un mercat espanyol certament agrícola. Però havien passat quinze anys sense gaires resultats profitosos. *«¡Quince años perdidos lastimosamente en discusiones apasionadas y luchas bizantinas!»*, proferia en alta veu la Cambra, durant els quals havien naufragat totes les propostes que un dia fins i tot havien obtingut el consens de tots els grups: des de la reforma de les universitats i l'ensenyament fins a la racionalització del sistema tributari i de l'administració de justícia. Adhuc l'arrabassament del caciquisme i la depuració del sufragi *«y tantas otras que llegaron a constituir el tema obligado de toda una literatura, del que se ha llamado proceso de nuestra regeneración»*, no fructificaren:

«¡Todas yacen en el olvido, junto con aquellas

para España, á pesar de las guerras civiles, de los pronunciamientos, de los mil obstáculos de todo género y de los tremendos errores en que todos hemos incurrido. Por eso es tan ardientemente amado de todos nosotros; por eso lo hemos defendido y lo hemos de defender como lo más querido, porque es lo que más cuesta; y es tacharnos injustamente de locos y es acusación falsa e injusta, el suponer que Cataluña sacrificaría inconscientemente todo su haber industrial, en un proyecto sin sentido.». CAMARA OFICIAL DE INDUSTRIA DE BARCELONA, Informe sobre el Proyecto de Ley de Zonas Francas, Barcelona, Seix-Barral Hermanos, 1915. Aquest informe fou presentat a les Corts el 5 de gener de 1915 i el signaven Lluís Ferrer-Vidal i J. Aguilera, president i secretari, respectivament, de la Cambra.

patrióticas iniciativas de las Entidades Económicas de Cataluña! ¡Todas víctimas también de la falta de patriotismo, de las campañas de los intereses localistas, de los partidos, de lo pequeño, ruin, vulgar y deleznable!».

Allò que havia canviat en aquells quinze any era que a principis de segle el motiu per demanar el port franc havia estat la pèrdua del mercat colonial a conseqüència de la guerra amb els EUA i, en canvi, al 1915, la guerra europea feia albirar una època de prosperitat per al comerç espanyol que no s'havia de desaprofitar perquè «*apartado el territorio nacional del teatro de la guerra, disfrutando los beneficios de la paz y conservando íntegro nuestro utilaje, tendremos ocasión de emplear nuestras actividades en beneficio de la riqueza nacional, si contamos con los elementos necesarios para ello; y sería cerrarnos nuestro porvenir, si no diéramos un gran margen de elasticidad, de libertad de movimientos á todas las iniciativas, sobre todo en momentos en que la acción, para ser eficaz, habrá de ser rápida.*» Si deixaven passar l'oportunitat i es mantenia la mateixa passivitat que havia regit l'acció econòmica governamental; si en uns moments en què Europa estava trasbalsada i era prou clar que repercutiria en la configuració de l'ordre mundial; si no «*encontamos en nosotros mismos fuerzas para centradas en una única aspiración hacia una España grande y fuerte, es que estamos irremediabilmente perdidos como colectividad.*».

Per superar l'escull, segons la Cambra, s'havien d'autoritzar les zones neutrals i, dins d'aquestes, autoritzar la instal·lació d'indústries de tota mena, sense que això hagués de comportar perjudici per a les indústries de l'interior. No tenien instins suïcides, afirmaven a la fi, *«porque no sabemos, no podemos siquiera concebir que pueda atentarse á la vida de una fábrica situada en cualquier región española, que no se hieran de muerte otras muchas industrias catalanas»*. Malgrat que era molt més escèptic en relació a les oportunitats que oferia la guerra, Elías de Molins coincidí amb la Cambra en què la guerra havia alterat els principals factors socials i econòmics predominants durant la pau i que, per tant, ateses les circumstàncies del cas, calia aprofitar el conflicte bèl·lic per preparar l'Estat espanyol amb vista a l'avenir.⁹⁴

A Barcelona, mentrestant, es cercaven arguments de tota mena per defensar la conveniència d'installar-hi un port franc. Els periòdics de la ciutat en feren campanya a favor i es buscaven declaracions còmplices, com les que va insertar *La Veu de Catalunya* de Colom y Godoy, vice-cònsul de la República Argentina, el qual

⁹⁴ ELÍAS DE MOLINS, J., *Puertos y zonas francas*, ob. cit., ps. 52-55. De la mateixa opinió era l'editorial d'*El Economista* del 4.12.1915, art. cit.: *«...que todo esto es urgente urgentísimo, no para lucranos de esta época difícil de guerra, que ya poco durará, y que nos ha cogido desprevenidos para aprovecharnos, sino porque al hacerse la paz, y luego y siempre, es el único camino de impedir la emigración de brazos y capitales y de salvación para la riqueza nacional.»*

declarà taxativament que Barcelona era l'única població espanyola que aleshores estava en condicions de tenir una zona franca, i que, de tenir-la, estaria en condicions de competir amb les de Liverpool i Gènova, les dues úniques zones en actiu des que havia esclatat la guerra.⁹⁵

La pressió que s'exergia des de Castella era, de tota manera, potentíssima. Arreu es llançaven manifestos i aquí i allà se celebraven reunions i conferències i tota mena d'actes. Per acotxar encara més el moviment opositor a les zones franques, la Diputació provincial de Valladolid impulsà la idea d'organitzar una assemblea de diputacions a la capital castellana, que el govern Dato finalment va prohibir, però que va provocar un debat al Congrés de Diputats esquitxat de vehemències, rancúnies i retrets.

L'assemblea de Valladolid fou convocada mitjançant una carta del president de la Diputació d'aquella província, Luís Antonio Conde. La primera de les dues cartes que Conde va tramete a les altres corporacions és prou explícita quant al motiu de la reunió:

«Mi distinguido compañero: Presentado á las Cortes el proyecto de zonas neutrales, á propuesta de una región determinada, surge un problema nacional de extraordinaria importancia que he sometido al juicio de mis compañeros de Diputación.

»Reunidos hoy por mi llamamiento han aceptado

⁹⁵ La Veu de Catalunya, 2.1.1915.

la proposición de convocar á una reunión íntima de todas las diputaciones interesadas en dicho problema para que, previo estudio de los asuntos cuya relación acompaño, acordemos acudir al gobierno con las conclusiones prácticas más en armonía para las regiones en ello interesadas, dando así el impulso más conveniente á la producción nacional.

»Y en cumplimiento de tal acuerdo, tengo el honor de dirigirme á esa corporación, rogando que usted ó alguno de sus compañeros acudan á la reunión que deberá celebrarse en ésta el día 11 de Enero próximo para que pueda acordarse en definitiva, con la opinión de todos, lo más acertado para el interés general.

»Con este motivo le reitera su consideración personal y queda de usted afectísimo seguro servidor q. l. b. l. m., Luis Antonio Conde.»⁹⁶

L'endemà va trametre una nova carta en la qual s'especificava el caràcter «íntim» de la reunió, ja que el govern s'emparava en la legislació, que prohibia aquesta mena de reunions amb caràcter oficial, per desautoritzar la convocatòria. Legal o no, l'important aquí són els punts que havien de discutir-s'hi. Breument exposats, els temes a debatre havien de ser els següents: 1r. Quina havia de ser l'actitud de les corporacions provincials

⁹⁶ Tenim coneixement d'aquesta carta i de la següent perquè César Silió les va llegir íntegrament durant la seva interpel·lació sobre la prohibició de l'assemblea. DSC, núm. 119, 18.1.1915.

en relació al projecte de zones franques. 2n. En el cas que l'actitud dels reunits no fos de total rebuig, acordar les modificacions que convindria introduir en el projecte de llei presentat pel govern. 3r. Posar-se d'acord sobre la conducta a seguir respecte a la Reial Ordre referida a l'aranzel mòbil del blat i, en general, respecte a totes les disposicions aranzelàries que havia dictat en els últims temps el govern i que regulaven els comerç dels productes de la terra. El darrer aspecte de què havien de parlar les diputacions a la vora del Pisuerga, posa en relleu tant la pretensió d'afavorir una descarada obstrucció parlamentària, com una ansietat que els ansiolòtics governamentals no aconseguien de tranquil·litzar:

«Proyectos de ley á demandar del Gobierno y de las Cortes para que sean simultáneamente discutidos con el de zonas neutrales á fin de que el Parlamento no aparezca ocupado exclusivamente en dar satisfacción á demandas de una sola región española.»⁹⁷

⁹⁷ En relació a aquest darrer punt, Silió especificava: «... esto de demandar del Gobierno la simultaneidad de otros proyectos de ley con el de las zonas neutrales, creo que fué un requerimiento que hicieron y al parecer obtuvo éxito, aun cuando los hechos no han dejado que se traduzca ese éxito de conferencias en realidad y sustancias de proyectos de ley; eso creo que se lo pidieron al Sr. Presidente del Consejo de Ministros el Sr. Alba, el Sr. Aparico y el Sr. Vizconde de Eza, y eso el Sr. Presidente del Consejo de Ministros, según las noticias que á mi han llegado, no fui testigo presencial de aquellas entrevistas, lo ofreció. Eso no está cumplido.». DSC, núm. 119, 18.1.1915. En la intervenció de Santiago Alba en aquest mateix debat feia esment de la reunió amb els termes següents: «El 28 de Niviembre, como consecuencia de otra reunión de Diputados castella-

Com hem dit fa una estona, en la interpel·lació de César Silió sobre la prohibició de l'assemblea de Valladolid va haver-hi uns certs tocs de dramatisme.⁹⁸ Caldria reproduir senceres les seves intervencions en aquest debat perquè són d'una franquesa i brutalitat avui insospitada a les Corts. En un passatge de la seva primera composició oratòria, Silió apuntava directament quin era el fonament del que s'estava discutint, encara que matisava que el que deia era més del passat que del present:

«...Castilla ha tenido durante muchos años, durante un período muy largo de su vida, casi todo

nos, á que antes me referí (una reunió de diputats i senadors agraris a la secció segona de les Corts), tuve el honor, en compañía del Sr. Vizconde de Eza y del Sr. Aparicio, de visitar á S. S. en el despacho de Ministros de esta Cámara. Prefiero que la referencia de aquella conversación, siempre grata con S. S., no salga de mis labios improvisada ahora; prefiero leer la nota que con el asentimiento de todos se publicó en la prensa: "Los diputados Sres. Alba, Aparicio y Vizconde de Eza visitaron ayer tarde en el Congreso al Sr. Dato para exponerle el deseo de los representantes castellanos con relación al proyecto de zonas neutrales. El presidente contestó que el Gobierno se propone continuar con las Cortes abiertas después de la aprobación de los presupuestos, y que para entonces presentará á las Cortes un proyecto solicitando la autorización del Parlamento para llevar á la práctica diferentes proyectos de carácter económico que comprendan un plan general, cuya ejecución exigen las presentes circunstancias extraordinarias.» DSC, núm. 121, 20.1.1915. No tenim per què dubtar dels relats de Silió i Alba. Ara bé, el que sorprèn és que un dels polítics que negociés la simultaneïtat de projectes de llei fos Francisco Aparicio, president de la Comissió de Zones Franques.

⁹⁸ Cesar Silió y Cortés era un advocat nascut a Ríoseco el 18 d'abril de 1865. Era diputat conservador per Valladolid des del 1903 i del 1907 al 1909 fou sots-secretari del ministeri d'Instrucció Pública. Dirigia el diari propietat de Santiago Alba, *El Norte de Castilla*.

el que alcancé yo, ciertos recelos, cierta rivalidad, cierto resquemor con Cataluña. ¿A qué no proclamarlo? ¿A qué no decirlo con franqueza? Después de todo, ¿eso es algo pecaminoso, algo que deba ocultarse? Después de todo, ¿no es este un fenómeno que se da en todos los países de rivalidades entre regiones, principalmente entre regiones agrícolas y regiones industriales? En Castilla, por lo mismo que Castilla es tierra pobre; por lo mismo que Castilla apenas tiene otra riqueza que esos pobres trigales, la mitad convertidos en rastrojeras y en barbechos; por lo mismo que no tiene otra cosa, ¡ah!, á esa la ama, á esa la quiere, á esa se aferra, porque es todo su bien, porque es su pan, porque es su vida, porque es su existencia entera; y cuando ha oído hablar Castilla de zonas neutrales ó de puertos francos ó de bonos de exportación ó de admisiones temporales, de las mil facetas con que se ha vestido este problema que afecta de un lado á la riqueza industrial de España, principalmente, y de otro lado á la agrícola cerealista, Castilla se ha alarmado y ha protestado en seguida...»

La discussió, a mesura que se succeïen els parlaments, de Silió mateix, de Ruano de la Sota (diputat per Santader), d'Eduardo Dato (president del consell de ministres), però, sobretot de Juan de la Cierva criticant l'actitud del govern Dato, anava adquirint un to evident

de disputa familiar en el si de la majoria conservadora. Les zones neutrals o bé la prohibició de l'Assemblea de Valladolid, perderen protagonisme amb l'arravatament dels diputats de la majoria. Els regionalistes catalans i els nacionalistes republicans, després d'una intervenció de Joan Ventosa lamentant la prohibició i reclamant que, en compensació, els diputats castellans demanessin al govern i a la comissió parlamentària que es passés ràpidament a discutir el projecte de llei, s'inibiren per allò de la no-ingerència. El mateix van fer les altres minories parlamentàries. Així doncs, el que havia començat com una queixa dels representants castellans va prendre el caire de censura dels conservadors al govern que presidia el cap d'una de les faccions del seu partit. Censura que el vescomte d'Eza va voler pal·liar amb la presentació d'una proposició incidental que reclamava un vot de confiança en suport del govern.⁹⁹ Al capdavant, aquesta disputa entre conservadors reflectia els diversos punts de vista en relació a l'acció parlamentària i de govern del conservadorisme espanyol que, ara pactant

⁹⁹ La proposició fou signada pel vescomte d'Eza, José Luis del Prado Palacio (director general d'Agricultura), Fernando Sartorius i Chacón, comte de San Luís (comissari general d'Assegurances), Carlos Cañal y Migolla (sots-secretari del ministeri de Gràcia i Justícia), Luís Espada Guntín (vice-president del Congrés), Justino Bernad Valenzuela (diputat per Teruel) i Pascual Amat Esteve (vice-president primer del Congrés), tots ells conservadors. Hi votaren a favor 149 diputats. Liberals, liberals-demòcrates, jaumins, republicans reformistes, republicans radicals, regionalistes, republicans nacionalistes i la conjunció republicano-socialista s'abstingueren. DSC, núm. 121, 20.1.1915.

amb uns, ara pactant amb els altres, actuava d'una manera que, a la fi, no contentava ningú.¹⁰⁰

7.2. L'oposició aragonesa

L'oposició aragonesa al projecte de zones neutrals tingué un altre aire. De tota manera, tan bon punt fou llegit a les Corts els projecte de llei, les forces polítiques aragoneses s'hi mobilitzaren en contra.

El 28 de novembre de 1914, Alejandro Palomar de la Torre, alcalde de Saragossa, va dimitir el càrrec, actitud que, segons Josep Rius, l'esmentat president del Centre Català de Saragossa, s'havia d'interpretar com una conse-

¹⁰⁰ A més del que ja hem explicat a la nota 97 quant a la reunió dels diputats castellans amb Dato i l'acord de simultanejar la discussió de les zones franques amb altres projectes de llei, sembla ser que Juan de la Cierva havia arribat a un acord amb els diputats catalans com a president de la Junta d'Iniciatives, per la qual cosa va ser molt criticat, que tampoc quallà per la forta oposició del càrtel de Valladolid. La Cierva, que fou el causant d'aquesta mini-crisi, acusà el govern de comportar-se pusil·lanimement: «Las peticiones de la región catalana, tan respetables para todos, y hablo de lo que nosotros des de la Junta de Iniciativas hemos hecho atendiendo á las reclamaciones de Cataluña, ahí están; si no tuviera títulos, muy pocos tengo, esos me bastarían para la consideración de vosotros. Si no tenía el Gobierno de S. M. criterio fijo respecto de que eso fuera conveniente, las peticiones vuestras, las peticiones que vinieran de cualquiera otras regiones no debieron ser atendidas por el Gobierno ó cuando hubiera visto que era tal el movimiento de opinión pública, el Gobierno tenía otro camino que tomar, pero todo menos traer un proyecto aquí para que, inmediatamente después, se vea claramente que muchos Sres. Diputados y hasta funcionarios públicos manifiestan su opinión contraria al proyecto, dando lugar en estas circunstancias sobre todo, Sr. Presidente del Consejo de Ministros, á una posible contienda, encono (quiero emplear la palabra más tenue), discrepancia entre regiones españolas, deplorable siempre, pero mucho más ahora.». DSC, núm. 121, 20.1.1915.

qüència del moviment opositor a les zones franques, «poque entre el cambio de Alcalde y las primeras manifestaciones externas de la oposición hecha en Zaragoza al proyecto mediaron apenas cuarenta y ocho horas, siendo desde el primer momento dichas manifestaciones de oposición formidable, de obstrucción manifiesta».¹⁰¹ El nou batlle, Octavio García Burriel, el mateix dia que accedí al càrrec convocà un ple extraordinari de l'ajuntament, a petició dels regidors liberals, per tractar sobre el tema de les zones neutrals.¹⁰² Certament, el dimarts 1 de desembre d'aquell any tingué lloc el ple, la primera part del qual fou a porta tancada. Durant la primera part del ple, s'hi aprovaren, amb la unanimitat de tots els presents, dues proposicions d'oposició frontal al projecte, que la premsa ressenyà com segueix:

*«1.ª El Ayuntamiento considera lesivo a los intereses que representa la concesión de zonas neutrales, y pide al Gobierno no establezca dichas zonas. 2.ª Que los representates en Cortes de Zaragoza y su provincia se opongan tenazmente y con todo empeño a esa concesión.»*¹⁰³

Paral·lelament al ple municipal, va celebrar-se una altra reunió, a petició de Basilio Paraíso, a la seu de la Diputació provincial, que fou presidida pel seu

¹⁰¹ RIUS I CASAS, J. I TRILLA I ROSTOLL, M., *El pleito...*, ob. cit., ps. 25 i ss.

¹⁰² *El Noticiero*, 30.11.1914.

¹⁰³ *El Noticiero*, 2.12.1914.

president Emerenciano García i a la qual assistiren la Cambra de Comerç que encapçalava el mateix Paraíso, l'Econòmica Aragonesa, les cambres Agrícola i de la Propietat urbana, l'Asociación de Labradores i el Sindicat de Comerciants.¹⁰⁴ Les accions aragoneses en contra de les zones neutrals foren, com les castellanes, molt ràpides, *«después de aquellas dos sesiones siguió, inmediatamente, la labor de telegramas y visitas en busca de adhesiones que permitieran decir, como se ha dicho, que Aragón entera se oponía al proyecto de zonas neutrales.»*¹⁰⁵ El dia abans de Nadal de 1914, es reuniren una altra vegada a Saragossa, a requeriment de la Diputació, representants de les entitats econòmiques d'Aragón per discutir sobre l'estratègia a seguir en contra de l'aprovació del projecte de llei.¹⁰⁶ Les objeccions que feien les enti-

¹⁰⁴ Ibid.

¹⁰⁵ Sembla ser que durant la discussió del projecte de llei de grans regs de l'Alto Aragón, que aleshores també s'estava discutint en comissió, el prec de Francesc Macià demanant dades al govern sobre la política hidràulica va ser interpretat com una agressió dels diputats catalans a les aspiracions aragoneses, fet que va propiciar un major recel aragonès cap als catalans. RIUS I CASES, J. I TRILLA I ROSTOLL, M., ob. cit., p. 28.

¹⁰⁶ A més dels representants de la Diputació, hi assistiren delegats de l'Ajuntament, de la Real Sociedad Económica de Amigos del País, de la Cámara Oficial de Comercio e Industria, de la Cámara Agrícola Oficial, de la Cámara de la Propiedad Urbana, del Centro Mercantil, Industrial y Agrícola de Zaragoza, de la Federación Agraria Aragonesa, de la Casa de Ganaderos de Zaragoza, de l'Asociación de Labradores de Zaragoza y Provincia, de la Federación Patronal, del Sindicato de Comerciantes e Industriales, de la Unión Gremial, de l'Agrupación Mercantil, de l'Agrupación de Harineros, del Sindicato de Empleados y Dependientes del Comercio y de la Industria, del Banco de Crédito de Zaragoza, del Banco de

tats econòmiques aragoneses al projecte de zones neutrals poden resumir-se en cinc punts: 1r. Una suposada contradicció del Foment entre l'oposició el 1873 a la petició d'alguns diputats andalusos i gallecs de transformar en ports francs els dels seus respectius districtes i la defensa que en feia des del 1900 ençà. 2n. Que segons alguns tractadistes -esmentaven Elias de Molins- la gran zona neutral que es demanava era impossible de concedir-la atès l'estat del port barceloní. 3r. Perquè era una greu

Aragón, del Banco Zaragozano, del Banco Aragonés de Seguros y Crédito, de la Unión Labradora, de la Unión de Sindicatos Obreros Católicos i de la Unión Vitícola Aragonesa. El fullet s'encetava amb un títol ben significatiu, «En propia defensa», i explanava consideracions con les següents: «Una nueva y persistente campaña en pro de la concesión de las Zonas neutrales, obliga a los intereses por ella amenazados a colocarse en actitud de legítima y natural defensa. La Diputación provincial de Saragossa inició la convocatoria de una reunión en la que estuvieran representados los organismos económicos de la región aragonesa. Celebróse dicha reunión y fué uno de sus acuerdos publicar un folleto en el que definiera la naturaleza, alcance y efectos de las discutidas Zonas neutrales a fin de que pudiera ser generalmente apreciada la transcendencia de esa medida que solicitan con tan urgentes apremios determinados elementos industriales de Cataluña. [...] Si en nuestras manifestaciones tenemos que aludir más de una vez a Barcelona, es porque allí se ha iniciado, más amenazadora que en ninguna otra parte, la campaña que consideramos ruinosa para la industria del interior; es porque allí se lleva la dirección de un movimiento que consideramos grandemente lesivo a la general prosperidad de la nación. La Zona neutral de Barcelona ha sido el grito de guerra de todo un sistema, a nuestro entender absurdo, que viene a herir de muerte la consoladora esperanza que alienta en muchas comarcas de contribuir al fomento de la riqueza pública. [...] Si no lo hiciéramos así contraeríamos una enorme responsabilidad ante los que han de sucedernos en el áspero camino que hemos comenzado a recorrer, en el mayor desamparo, con tanta desventura y pesadumbre.». CAMARA OFICIAL DEL COMERCIO Y DE LA INDUSTRIA DE ZARAGOZA, *La zonas neutrales*, Saragossa, Tip. del Hospicio, 1914, ps. 5-6.

perjudici per a les indústries de l'interior peninsular. 4t. Perquè, atesa la grandària de la zona projectada i la impossibilitat de controlar-la tota, afavoriria el contraban. I 5è. Perquè la presentació d'aquest projecte de llei era inoportuna.¹⁰⁷ Servint més arguments en contra del projecte, Andrés Giménez Soler, ex-rector de la Universitat de Saragossa, va fer una conferència a l'Ateneu d'aquella ciutat el 12 de gener de 1915, que després l'Asociación de Labradores va presentar a la comissió parlamentària com a al·legat de l'entitat contra les zones neutrals.¹⁰⁸

En aquella conferència Giménez Soler argüia quatre tesis més per oposar-se al projecte. La primera consistia a denunciar que la instal·lació de les zones neutrals

¹⁰⁷ Ibid. D'aquests cinc arguments, el que fa referència a les opinions de Josep Elías de Molins, ell mateix s'encarregà de desmentir-les en el llibret, manta vegades citat aquí, *Puertos y Zonas francas*, ob. cit., p. 18: «Padecen error los que por haber leído mi libro sobre las zonas francas, o haberlo hecho con apasionamiento, digan que soy contrario a su establecimiento en los principales puertos de España. Así lo reconoce con justicia y lo pone de relieve en varios párrafos de una luminosa conferencia dada en enero de 1915, en el Centro Industrial y Mercantil de Zaragoza, el ilustrado catedrático de la Facultad de Ciencias de la Universidad y presidente del Centre Catalá de Zaragoza.». Per que fa a la inoportunitat del projecte, les raons exposades per les entitats econòmiques aragoneses en el fullet que acabem de citar tiren al sofisme: «No son estos los instantes más adecuados para discutir un pleito de esta naturaleza. Agobiados gobernantes y simples ciudadanos por la catástrofe que se registra en Europa, no queda tranquilidad de ánimo suficiente para afrontar un problema que se plantea, no circunstancialmente, sino con vistas a una permanencia inconvencible.», p. 10.

¹⁰⁸ GIMÉNEZ SOLER, A., *Las zonas francas*, Saragossa, Pub. de la Asociación de Labradores de Zaragoza, 1915.

afavoria el despoblament del camp i el creixement excessiu de les ciutats marítimes, especialment de les industrials, resultat de «la industrialización y el mercantilismo de la costa». Segons l'autor, doncs, les zones franques, tal com eren plantejades en el projecte de llei, esdevindrien una greu contingència per a l'Estat espanyol, perquè l'encaminaven cap a la decadència, sobretot tenint en compte que «...nuestro sistema económico, inspirado en particularismos, le ha dado [a l'emigració interior] extensión que en ningún otro país tiene; no se trata de una población rural que se concentra en ciudades; se trata de la población de toda la península que huye del interior a la costa; el movimiento emigratorio lo producen idénticas causas, mayores salarios y más ventajas, pero como éstas y aquellos únicamente pueden obtenerse en la costa, a la costa se van los obreros, de donde el desequilibrio no es entre ciudades y sus campos respectivos, sino entre la parte marítima de la península industrializada o del comercio floreciente y las tierras interiores.» Com es pot veure, el discurs del catedràtic aragonès estava prenyat d'idees pre-industrials, molt tòpiques en la discussió sobre la incidència social del creixement desigual, que els defensors de les zones neutrals rebatien al·legant que el fenomen de l'emigració interior no era nou a Espanya:

«La zona franca hará correr la gente del interior hacia la costa, se dice. Los que tal afirman no recuerdan el continuo despoblamiento

de los pueblos castellanos y andaluces. Y lo peor de este azote emigratorio es que los que se van no para en el litoral español, no. [...] América es para ellos la tierra de promisión. [...] ¿No tenemos presente casos en que pueblos enteros perdidos en la llanura castellana o entre campos andaluces emigran en masa con las autoridades a la cabeza. [...] El temor, pues, de que la zona franca influya en la despoblación del interior y cause perjuicios a la masa obrera hay que desecharlo. En último término, la acción de aquélla en la cuestión social sería antes bien favorable que perjudicial.»¹⁰⁹

L'emigració interior, segons Marcial Trilla, i tal vegada cal donar-li la raó, era més el resultat de la incapacitat de les classes dominants agràries de dissenyar una estratègia per a la creació de riquesa, que no pas conseqüència del fet que Barcelona, o qualsevol altra ciutat, demanés el port franc.

La segona tesi de Giménez Soler, que, efectivament, era conseqüència de la primera premissa, donava per fet que l'endarreriment econòmic aragonès havia estat per culpa de la tradicional política econòmica proteccionista de Barcelona:

«Aragón, por su geografía, por su suelo y por las fuerzas naturales de que está dotado, debería

¹⁰⁹ RIUS I CASAS, J. I. TRILLA I ROSTOLL, M., *El pleito...*, ob. cit., ps. 84-87.

*ser la región más poblada de España, [però] nuestra actividad no se desarrolla con igual energía [que Milà, per exemple] debido principalmente a los directores de la política económica barcelonesa, al Fomento del Trabajo Nacional, [que] quieren que nos dediquemos a cultivar el suelo para que les compremos todo al precio que quieran y ellos no comprarnos nada, si no es perdiendo nosotros.»*¹¹⁰

Era un argumentació absurda, que es basava en una il·lusòria competència «regional», sobretot, en la pretesa oposició catalana al projecte de regs de l'Alto Aragón i en què les indústries de Saragossa estaven bloquejades pels arancels que havien aconseguit d'imposar els catalans i que, en conseqüència, Aragón quedaria incomunicada, «tendremos un Gibraltar en Barcelona, otro en Santander, frontera en Canfranc; todas nuestras salidas al exterior se cerraran».

Els arancels i l'encariment de les comunicacions terrestres a l'interior, exposava Giménez Soler com a tercera tesi, eren els principals obstacles que entorpien la iniciativa dels aragonesos:

«los primeros, a ellos [als catalans] los debemos; las segundas, también, porque interesándoles como a nosotros, más que a nosotros, no han iniciado una campaña para mejorarlas ni al iniciarla nosotros no han ayudado...»

¹¹⁰ GIMÉNEZ SOLER, A., ob. cit., ps. 14-18.

El que hom oblidava és que, en relació a les comunicacions terrestres, les principals companyies ferroviàries havien caigut a mans estrangeres i que, per tant, la responsabilitat catalana en aquest sentit s'havia de matisar i, també, que la competència de les comunicacions fluvials a les terrestres en les comarques litorals provocava l'abaratiment de les tarifes, cosa que no passava a l'interior.

La quarta i última tesi dels llauradors aragonesos era una defensa abrindada de la pagesia catalana i aragonesa com a font de riquesa que la industrialització anorreava. Quan l'orador s'exclamava que *«el pueblo catalán se aniquila; el pueblo catalán desaparece engullido por el monstruo barcelonés»*, en el fons plantejava un problema de gran abast: la necessitat de donar solució als problemes econòmics del nou món capitalista més enllà del debat proteccionisme/lliurecanvisme, però sense aportar-hi cap proposta, llevat, és clar, de la defensa de l'agricultura i el sorprenent retret al Foment perquè no havia intentat la catalanització econòmica de les terres aragoneses.¹¹¹

¹¹¹ Són curioses les manifestacions de l'Asociación de Labradores en relació a la necessària relació entre Catalunya i Aragó: *«Esa conducta del Fomento contraria a los intereses comunes de Cataluña y Aragón es consecuencia de olvidar siempre, salvo en casos como éste [dels arancels], que Aragón y Cataluña están en la misma dependencia natural que un río y su desembocadura: en la relación que Amberes y la región del Escalda, Hamburgo y la del Elba, el Havre y la del Sena, Génova y la del Po: de empeñarse en no comprender que un puerto no puede vivir de sí mismo y que una región industrial necesita otra de fuerte y potente agricultura que la mantenga.*

L'oposició aragonesa a les zones neutrals tenia molt d'aquell idealisme màgic que impregnava les societats deprimides que, tot i voler encalçar el pas del nou temps, només oferia com a estimulants un passat rural no gens abellidor.

8. LA CREACIÓ DEL DIPÒSIT FRANC DE BARCELONA (1916)

El 13 de febrer de 1915 es va llegir el dictamen de la comissió parlamentària, a resultes del qual les zones neutrals quedaven altre cop convertides en dipòsits francs, com en els projectes de 1903 i 1911.¹¹² Tot seguit es varen tancar les Corts i, és clar, el dictamen no es va poder ni discutir ni aprovar pel ple de la Cambra.¹¹³

[...] Por olvidar esto, ayudados por sus historiadores que siempre han visto su pasado, como exclusivamente catalán y por su lado épico, que Barcelona en todas sus empresas, así guerreras como políticas, como industriales y mercantiles y de cultura, ha tenido Aragón a su espalda; que la llanura del Ebro medio fué para ella lo que Lombardía para Génova; que las tierras hoy francesas del Bearn y la Gascuña eran para Barcelona lo que las trasalpinas para Génova: nuestros pasos pirinaicos lo que los de los Alpes y nuestras ciudades de Jaca, Huesca, Ainsa, Barbastro y Zaragoza, lo que las saboyanas y lombardas para Génova, siguen esa política tan contraria a su verdadero interés y al porvenir de Barcelona. [...] No han conocido jamás que la base de una riqueza permanente de Cataluña está en la cuenca del Ebro medio; catalanizar ese territorio debía de haber sido el fin económico del Fomento; la realidad actual lo confirma.». Ibid., ps. 16-19.

¹¹² DSC, núm. 141, 13.2.1915

¹¹³ L'11 de febrer havia estat concedit a la Societat Crèdit & Docks el cobert número 1 del port barceloní, amb l'objectiu que pogués emmagatzemar-hi en règim de dipòsit comercial les mercaderies que ja feia anys que administrava. *Economia i Finances*, núm. 14, 25.7.1918.

Passava el temps, i considerant que el govern mantenia tancades les Corts indefinidament, s'inicià un doble moviment. Per una banda de les entitats econòmiques castellanes i aragoneses, tenint en compte els rumors que es pensava concedir el dipòsit comercial a Barcelona per la via del reial decret, i, per l'altra, de Catalunya, per pressionar i aconseguir del govern alguna mena de norma.

Des del mes de març en endavant, a Barcelona se celebraren reunions de tota mena, on, per norma general, s'hi acordà que si passat l'estiu no s'havia aconseguit res, es convocarien noves reunions i es prepararia una gran manifestació. El 22 de setembre, doncs, tingué lloc al Palau de Belles Arts de la ciutat comtal una assemblea de societats obreres i cooperatives com a preludi a l'assemblea i la manifestació projectades per al dia 10 d'octubre. Certament, aquell dia desfilaren pels carrers de Barcelona representants de gairebé vuit-centes entitats econòmico-socials de Catalunya i els principals líders dels partits catalans, tant dinàstic com republicans i nacionalistes (Josep M.ª de Caralt, Roig i Bergadà, Lerroux, Coromines, Cambó, etc.). Tothom demanava, exigia, la zona neutral, però també que el govern atenguera els principals problemes econòmics que colpien l'Estat espanyol i que, per fer-ho, reobris les Corts. No es va avançar gens.

L'any 1916 es va produir un gir radical. Eduardo Dato havia dimitit com a president del consell de ministres

a principis de desembre de l'any sobre i, un cop fetes les consultes de rigor, fou nomenat cap de govern el liberal Alvaro de Figueroa, comte de Romanones. En el nou gabinet ocupaven les principals carteres destacats liberals de totes les faccions, algun dels quals, com Santiago Alba (Governació) havia manifestat obertament la seva oposició a les zones neutrals. La cartera d'Hisenda, però, fou ocupada per l'andalús Angel Uzáiz, que, de tota manera, va durar poc, ja que va cessar en el càrrec el 25 de febrer i fou substituït per Miguel Villanueva, que en principi havia estat nomenat ministre d'Estat. Tot estava tranquil, si més no aparentment, quan va saltar a l'aire la notícia que el govern estava disposat a concedir per reial decret el dipòsit franc a Barcelona. Urzáiz, però, només anuncià la futura presentació d'un projecte en aquest sentit i es van establir els mecanismes per encetar una nova informació. En aquesta manera d'actuar, que donava gust a les pretensions manifestades pels diputats castellans i aragonesos en els debats de l'any 1914, s'hi notava la mà d'Alba.¹¹⁴

¹¹⁴ L'oposició castellana al projecte de zones franques persistia. A Valladolid, el vice-president de la Diputació provincial, Izquierdo, va convocar als representants de les societats econòmiques i socials de la província per discutir sobre la futura concessió del dipòsit franc barceloní: «En el acto á que nos referimos lo presidió el de la Diputación don Eusebio Cacho Rubio que dió amplia cuenta del asunto é hicieron uso de la palabra los señores don Basilio Jiménez Benito, don Felipe las Heras, don Alfonso Velasco, don Sotero Llorente, don Camilo Sainz, don Luis Posada, don Enrique Arciega y algunos otros [...] Los acuerdos tomados cencrètement, fueron, que ña la concesión de los tales Puertos francos, Zonas neutrales, etc., lo que para bien

Aleshores es produïren noves protestes a Catalunya, encara que de caràcter més pragmàtic. Així, les societats econòmiques catalanes, pressionades pel Governador civil, el liberal Félix Suárez Inclán, que actuava d'acord amb el govern, formularen una petició formal demanant per a Barcelona un dipòsit franc igual al concedit a Càdiz.¹¹⁵ Entretant es va produir el canvi d'Urzáiz per Villanueva, mentre que Alba es dedicava a preparar les eleccions generals que havien de celebrar-se el 9 d'abril.

Santiago Alba havia manifestat des de sempre una clara aversió cap al regionalisme, *«que se le aparece como representante de la economía industrial catalana, y cuya existencia y actividad impiden y perturban el juego de los grandes partidos nacionales»*, i per això va intentar fer un front per derrotar el regionalisme català.¹¹⁶ L'anomenat «Pacte de la Castellana» va ser-ne el resultat;

de la riqueza nacional debe preceder á todo trance son las reformas arancelarias de Aduanas con toda equidad y buen régimen, y fundamentando esta moralidad en la más patriótica consecuencia ante las provincias castellanas...». «En la Diputación. Nada de Depósitos Francos», Noticiero de Soria, 29.2.1916.

¹¹⁵ Félix Suárez Inclán, advocat, va néixer a Avilés el 23 de juny de 1854. Havia estat diputat liberal per Lueca entre el 1887 i el 1890 i per Cangas de Tineo des del 1893, llevat que el 1896 ho fou per Cuba. El 1902 ocupà el ministeri d'Agricultura i el 1913 el d'Hisenda i fou, així mateix, conseller d'Estat. El 13 de desembre de 1915 fou nomenat Governador civil de Barcelona, càrrec que ja havia ocupat el 1909. A més a més, havia estat vice-president del Congrés de Diputats (del 1901 al 1903) i aleshores era vocal de la Junta de Aranceles y Valoraciones i membre del Consell Superior de Foment i de la Junta Central de Colonització.

¹¹⁶ PABÓN, J., *Cambó*, ob. cit., vol I: ps. 446 i ss.

és a dir, que el govern es comprometia a sostenir amb amplis recursos del poder, a més del candidats liberals, tots els altres que, als districtes catalans, s'oposessin a la Lliga, fossin lerrouxistes, nacionalistes de la UFNR, reformistes o conservadors. La resposta del regionalisme a aquesta estratègia governamental va ser el conegut manifest de març de 1916, redactat per Prat de la Riba i signat pels diputats i senadors regionalistes, *Per Catalunya i l'Espanya gran*, que esdevingué una de les propostes cabdals de la Lliga en el camí de la regeneració d'Espanya i un intent de rendabilitzar el moviment català que els darrers temps havia intentat configurar un nou model econòmic espanyol.

Les eleccions donaren el triomf als candidats de la Lliga (marquès de Camps, Lluís Ferrer-Vidal, Magí Morera i Galícia, Antoni Albafull i Albert Rusiñol) a Barcelona, que representaven una síntesi acurada de burgesia industrial, burgesia agrària i classes mitjanes professionals, mentre que els radicals Hermenigildo Giner i Alejandro Lerroux obtingueren les minories.¹¹⁷ Va perdre l'acta de diputat Pere Coromines, el qual pagava d'aquesta manera

¹¹⁷ «Breument, doncs -diuen Barcells, Culla i Mir-, el plantejament global de la contesa a nivell català es pot caracteritzar per aquest trets: gran ofensiva ministerial contra el regionalisme, amb la consegüent revifalla caciquil, aliança més o menys confessada entre el govern i la coalició republicana (PRR-UFNR), i defensiva ordenada de la Lliga, la qual comença a desplegar l'estratègia intervencionista que culminarà en els esdeveniments de 1917-18». BALCELL, A., CULLA, J. B. I MIR, C., *Les eleccions generals a Catalunya de 1901 a 1923*, Barcelona, Fund. Jaume Bofill, 1982, ps. 214-267.

els pactes amb els lerrouxistes, la divisió del republicanisme nacionalista (sobretot per la irrupció del Bloc Republicà Autonomista com a tercera força barcelonina situada a l'esquerra de la Coalició Republicana) i la poca habilitat que havia tingut, a diferència de la Lliga, a l'hora de treure profit polític de les reivindicacions econòmiques que el seu grup havia plantejat a les Corts durant la passada legislatura.

Un cop passades les eleccions i a la vista del fracàs de l'estratègia albista, es va produir una altra minicrisi en el gabinet Romanones, de la qual, malgrat tot, en va sortir reforçat Santiago Alba, que va passar del ministeri de la Governació al d'Hisenda, mentre Villanueva passava a ocupar la presidència del Congrés, el senador Ruíz Jiménez s'incorporava al govern com a ministre d'Estat i Amós Salvador renunciava a la cartera de Foment, de la qual es féu càrrec Rafael Gasset.¹¹⁸

El pla econòmic i financer d'Alba contenia dos postulats bàsics: el nivellament pressupostari i la reconstitució interior, mitjançant la presentació d'uns pressupostos amb superàvit, *«volviendo a los tiempos verdaderamente gloriosos y fecundos para la patria del inolvidable Villaverde»*, i la promulgació d'una sèrie de lleis econòmiques que constituïrien *«el primer estímulo, el*

¹¹⁸ ROS, ANTONIO, *Los gobiernos españoles. Desde la pérdida de las colonias hasta la caída de Alfonso XIII*, Barcelona, Grijalbo, 1981, ps. 167-171.

primer empujón vigoroso, para que España se reaga». ¹¹⁹ És prou coneguda l'oposició del regionalisme català a la Llei de beneficis extraordinaris obtinguts per les societats econòmiques i els particulars a conseqüència de la guerra. Com va escriure Pabón, en aquesta polèmica, la minoria regionalista obtingué el seu màxim prestigi, ja que preparada, organitzada i eficaz com era, aconseguí que la vida parlamentària fos, fonamentalment, un diàleg entre el govern i aquella. ¹²⁰

A banda del grans debats econòmics al Congrés dels Diputats i de l'important ofensiva de la Lliga a Madrid perquè les directrius de la política econòmica espanyola se cenyissin als seus desitjos, a Barcelona continuava la campanya en pro de les zones neutrals. Una mica abans d'aquest reajustament ministerial del mes d'abril, el 12 de març de 1916, el liberal terrassenc Alfons Sala i Argemí havia dimitit com a director general de Comerç per la indefinició governamental en relació a la controvertida qüestió de les zones neutrals. ¹²¹ El govern,

¹¹⁹ ALBA, SANTIAGO, *Un programa económico y financiero*, Madrid, Sobrinos de la Sucra. de M. Minuesa, 1916, p. 38. Vegeu, també, GARCIA DELGADO, J. L. (DIR.), *Santiago Alba. Un programa de reforma económica en la España del primer tercio del siglo XX*, Madrid, IEF, 1989; especialment el Capítol IV: «Análisis del programa económico y financiero de Santiago Alba». Delgado, però, quan analitza l'acció econòmica d'Alba, no sap veure que l'agrarisme d'aquest era gairebé anímic i, per tant, poc sensible a l'industrialisme català.

¹²⁰ PABÓN, J., *Cambó*, ob. cit., vol. I: 459 i ss.

¹²¹ PUY, JOSEP, *Alfons Sala i Argemí, industrial i polític*, Terrassa, Arxiu Tobella, 1983.

tement les repercussions d'aquest gest a Catalunya, el mateix dia que publicava el cessament de Sala a la *Gaceta* (18 de març) va dictar un reial decret autoritzant el govern a concedir en termes generals els dipòsits comercials. No era l'autorització definitiva, però s'hi encaminava. La comissió consistorial pro zona neutral va examinar el contingut de l'esmentat decret en una reunió que tingué lloc el 21 de març, durant la qual Duran i Ventosa, en nom de la Lliga, va censurar que el decret no permetés el Consorci. Duran, aleshores, va proposar trencar tota mena de relació amb el govern i dissoldre la comissió municipal. Rocha, Vega i Grañé, representants de les altres minories, s'hi oposaren i defensaren la continuïtat de les negociacions. La Lliga, atesa la proximitat de les eleccions, volia que el conflicte de la zona neutral s'encrespés, cosa que no va aconseguir perquè les entitats econòmiques, a instàncies del president la Cambra de Comerç, Joan Perpiñà, no secundaren la iniciativa. Un cop passades les eleccions, el 10 de juliol l'alcalde va tornar a reunir la comissió per procedir a una nova redacció del polèmic article segon (referit a la personalitat concessionària) del decret Villanueva. Ni Duran ni Prat de la Riba eren presents en aquesta reunió, però Lluís Ferrer-Vidal va proposar, se suposa que en nom de la Lliga, que una ponència especial examinés tot l'articulat. Així, l'11 de setembre de 1916 la comissió municipal i els presidents del Foment, de la Cambra de Comerç, de la d'Indústria

i de l'IACSI va aprovar el document que havien redactat Ferrer-Vidal, Girona, Perpiñà i el comte de Caralt. El document proposava la modificació de l'article segon del decret per concretar que un Consorci, integrat per l'ajuntament, les entitats econòmiques, la Junta d'Obres i representants de les associacions obreres dedicades als serveis marítims, havia de regir el dipòsit comercial barceloní i que, a més, hauria de tenir la facultat d'emetre warrants¹²² i tota mena de títols de crèdit, així com també podria traspassar la totalitat de la concessió a una entitat mercantil:

*«La modificaciones introducidas en la redacción propuesta del artículo 2.º, se encaminan á ponerlo en concordancia con el carácter general, y no de mera concesión á Barcelona, que tiene el Real Decreto. Por esto, el primer párrafo se refiere á todas las concesiones posibles, y en el segundo párrafo, por vía de excepción, se consigna la que hace a Barcelona. Las demás modificaciones tienen por exclusivo objeto puntualizar mejor las facultades de la entidad concesionaria.»*¹²³

El document feia altres consideracions entorn a les activitats que s'havien de permetre dins del dipòsit

¹²² Els warrants són certificats de garantia dels dipòsits comercials, els quals, malgrat que poden ser pignorat i, en conseqüència, donen dret a percebre uns interessos a l'expedidor, no són de cap manera una forma de crèdit.

¹²³ DSC, núm. 86, 10.11.1916. El document s'insertà en el diari de sessions a petició de Ferrer-Vidal.

comercial, a més d'aportar les inevitables observacions tècniques. Les negociacions entre el Governador civil Suárez Inclán, el president del Foment, comte de Caralt i l'alcalde de Barcelona, marquès d'Olèrdola conduïren a què el 14 de setembre aquests darrers trametessin al nou ministre d'Hisenda, Alba, un document que contenia la proposta de les entitats econòmiques en relació al futur dipòsit comercial.¹²⁴ La proposició d'Olèrdola i Caralt, desglossada en quatre articles, va servir de base perquè el 24 d'octubre de 1916 es publiqués finalment a la *Gaceta de Madrid* el Reial Decret autoritzant la concessió d'un dipòsit comercial a Barcelona.

El decret, segons que sembla, no va satisfer del tot a la Lliga, ja que, al seu entendre, era deficient, raquític i poc clar. A les Corts, s'inicià aleshores un debat sobre el dipòsit comercial arran d'una pregunta de Cambó, que, a proposta del president del govern, es convertí en interpel·lació, sobre el contingut del decret.¹²⁵ Només la Lliga i els aragonesos marquès d'Arlanza i Gascón y Marín tenien ganes de discutir,

¹²⁴ En la missiva a Romanones, el marquès d'Olèrdola i el comte de Caralt insistien en què la concessió s'havia de fer a un Consorci: «Con ello se conseguirá, no solo un régimen de explotación más adecuado á las necesidades económicas que con el depósito se van á tutelar, sino además que los beneficios que reporte irradian á la ciudad en su representación más genuína y á los organismos cuya función social es el acrecentamiento y defensa de la industria y comercio patrios.». DSC, núm. 77, 28.10.1916.

¹²⁵ Per seguir el debat a les Corts sobre el dipòsit comercial, vegeu DSC, núms. 76 (27.10. 1916), 77 (28.10.1916), 86 (10.11.1916), 87 (11. 11.1916) i 99 (25.11.1916).

Nougués, Castrovido, Rodés i Giner de los Rios, tal vegada cremats pel baix rendiment electoral de la seva tasca parlamentària anterior, acusaven els regionalistes de manipulació i d'encetar una discussió sense sentit per als republicans, car *«aplaudimos -deia Rodés- la concesión y el momento en que se otorga, porque precisamente de los señores de la Lliga regionalista hemos aprendido á ser oportunistas: en estas cuestiones de interés material, como en todas aquellas otras de interés político para Cataluña, somos oportunistas, somos pragmatistas.»*. Fins i tot el Foment ja en tenia prou, de discussions.¹²⁶

Sense gaire més soroll, doncs, el 6 de novembre de 1916 es reuniren a Barcelona els representants de les entitats econòmiques i de l'ajuntament per constituir, en primer lloc, el Consorci que havia de regir el dipòsit i, en segon lloc, per sol·licitar que dins del dipòsit comercial es permetessin les mateixes operacions autoritzades a Càdiz pel Reial Decret de 22 de setembre de 1914 i en les disposicions complementàries dictades

¹²⁶ DSC, núm. 77, 28.10.1916. En aquesta mateixa sessió, Santiago Alba va llegir un telegrama, signat pel comte de Caralt, Frederic Bernaldez i Guillem Graell, president, secretari i secretari general, respectivament, del Foment que deia: *«Reunido hoy el Consejo superior de esta Corporación oficial, ha ordenado: 1.º Haber visto con satisfacción y agradecimiento el concesión de un depósito comercial á Barcelona. 2.º Haber oído con sumo gusto las explicaciones del presidente, y agradecer al Gobierno los términos laudatorios en que está redactado el decreto. 3.º Autorizar al presidente para que, en unión del Ayuntamiento y de las Corporaciones económicas, pueda constituirse definitivamente el Consorcio, al cual incumbirá ponerse de acuerdo con el Gobierno para la más rápida implantación del depósito comercial, objeto de nuestras aspiraciones.»*.

posteriorment.

El 27 d'octubre de 1917 fou dictada una Reial Ordre aprovant l'estatut del Consorci, en la qual, a més, s'hi feia constar que la denominació del dipòsit barceloní, com que havia de tenir unes funcions anàlogues al de Cádiz, passés a anomenar-se dipòsit franc. D'aquesta manera és com les entitats financeres tornaren a sol·licitar que el govern dictés una nova reial ordre que indiqués ben clarament el caràcter del dipòsit franc i, també, que hi seria permesa l'entrada de tota mena de mercaderies, així com manipular-les, tal com s'havia autoritzat a Cádiz. El resultat fou que el 7 de desembre de 1917 el govern dictà una altra Reial Ordre que concedia el que es demanava des de Barcelona. El 28 del mateix mes es va reunir per primera vegada el plenari del Consorci, del qual n'eren membres en representació de l'Ajuntament de Barcelona, l'alcalde, membre del Partit Radical, Juan José Rocha García i els regidors Josep Grañé i Artigas, Santiago de la Riba i d'Espanya, Enric Vila Marieges, Lluís de Llanza i de Bobadilla, Enric Ribalta i Gustau Gili i Roig. Per part de les entitats econòmiques, hi assistiren el comte de Caralt (Foment), Joan Perpiñà (Cambra de Comerç i Navegació), Lluís Ferrer-Vidal (Cambra de la Indústria), Ignasi Girona i Vilanova (IACSI) i Ròmul Bosch i Alsina (Junta d'Obres del Port, encara que fou substituït molt aviat per Rafael Roig i Tor-

res).¹²⁷

El resultat de tants anys de lluita no era ben bé el que hom havia somiat, però, malgrat tot, a la fi el moviment econòmic català assolí vèncer parcialment la resistència de secular agrarisme espanyol.

9. *BALANÇ FINAL*

Tot i que les dues reials ordres de 1917 autoritzaven la creació del dipòsit franc a Barcelona, el camí a recórrer per fer-lo realment efectiu havia de ser encara llarg. Del 1899 al 1917 va tenir lloc, com dèiem en començar el capítol, una fort combat entre dues maneres diferents de concebre, diguem-ho així, «la creació del mercat nacional», que la polèmica sobre les zones neutrals reflecteix prou bé. No és que amb la concessió del dipòsit franc s'acabés la polèmica. No, el que passa és que la nova conjuntura econòmica que s'escampà arreu després de la primera guerra mundial, va situar les discussions en un altre pla.¹²⁸ I això resultà més evident en la

¹²⁷ CONSORCIO DEL PUERTO FRANCO DE BARCELONA, *Memoria de los trabajos realizados...*, ob. cit., p. 20-22.

¹²⁸ B. Amengual, el 1918 deixava anar una petita autocrítica a la manca de possibilisme dels defensors de les zones neutrals: «Si quan va esclatar la guerra haguéssim tingut un dipòsit franc a on poder fer mesclades, tries, canvis d'envàs, etc., o tan sols un dipòsit comercial dels que permeten les Ordenances de Duanes en situació més aventatjosa que el que posseïem, n'hauria aprofitat no poc el port de Barcelona; si una vegada esclatada la guerra, en lloc de perseguir una franquícia de gran volada, haguéssim dirigit tots els esforços a eixamplar i millorar el que ja teníem i a afavorir el comerç de trànsit, també haurien afluït al nostre port mercaderies que se'n desviaren o varen ésser retingudes

qüestió de les franquícies i l'organització econòmica catalana. A partir d'aleshores, per tant, l'estratègia per ampliar el dipòsit franc va canviar notablement, fins arribar a l'acceptació del Reial Decret-Llei de José Calvo Sotelo d'11 de juny de 1929 que creava les Zones franques de Cádiz i Barcelona.

Dit això, és hora, doncs, de fer una síntesi dels arguments en pro i en contra dels ports francs al llarg del primers disset anys del segle. Si més no, el fet de fer una mena de casuística ens permetrà de fer-nos una idea més enraonada de la naturalesa d'aquesta contro-
versia econòmica entre Catalunya i la resta de l'Estat espanyol.

El discurs del elements contraris a les zones neutrals pot resumir-se en set objeccions. Són les següents:

1.ª Les zones neutrals fomentarien el contraban i les falsificacions de les marques espanyoles, atès que la llei hi permetia tota mena d'operacions productives i la manipulació de mercaderies.

2.ª Les zones neutrals no eren una necessitat nacional, sinó una vindicació local, perquè, malgrat que els que les defensaven deien que volien compensar els efectes del proteccionisme, de fet l'agreujarien per la diferència

en els països productors; si en la constitució del Consorci s'hagués partit d'un criteri ben harmònic i apoiat principalment en l'interès comercial, ja que es tracta d'una institució eminentment mercantil, i si quan es va plantejar el problema s'hagués estudiat concretament, midant les necessitats reals i positives, ja funcionaria probablement el dipòsit». Economia i Finances, núm. 14, 25.7.1918

en el tracte que rebrien els ports privilegiats i els de la resta de la península, el tràfic marítim dels quals disminuiria per culpa de la concentració.

3.ª Que per aconseguir el foment de l'exportació existien altres procediments més lògics; entre altres, la reforma de la llei de comunicacions, la millora de les tarifes dels transports i el perfeccionament de les admissions temporals. Mesures que sí eren de caràcter general.

4.ª Que les zones neutrals, en comptes de fer augmentar la producció, només provocarien la concentració industrial.

5.ª Des d'una perspectiva industrial, les zones franques perjudicarien les indústries de l'interior peninsular.

6.ª Que la ccessió de les zones neutrals provocarien danys irreparables als productors agrícoles, sobretot als dels sectors vitícola, silvícola i blader.

7.ª Les zones franques no tindrien èxit a l'Estat espanyol perquè els seus ports no havien assolit encara les condicions que van determinar l'existència de les zones neutrals als ports estrangers.

Les raons que adduïren els que defensaren el sistema de ports francs són aquestes:

1.ª Les zones neutrals havien de ser un mitjà per compensar les conseqüències del proteccionisme en l'exportació, que, així mateix, patia els efectes dels arancels que gravaven l'entrada de primeres matèries.

2.ª El règim de zones neutrals seria un mitjà per afavorir l'exportació -ja que estaria exempt de l'excessiva intervenció fiscal- notablement superior a les admissions temporals, tot i que, com en el cas d'Alemanya, podien coexistir ambdós sistemes.

3.ª La creació de grans ports no seria mai un obstacle ni un privilegi, sinó que amb l'abaratiment dels nòlits, en sortiria beneficiat tot el comerç.

4.ª La instal·lació d'indústries dins les zones neutrals afavoriria, sobretot, l'agricultura, ja que facilitaria l'exportació de vins, olis i conserves de fruites.

5.ª Cap indústria de l'interior de la península no havia de témer els efectes del desenvolupament de les indústries instal·lades dins de les zones neutrals, ja que el règim aranzelari situaria els productes sortits de les zones en igualtat de condicions amb els d'origen estranger.

6.ª Les zones neutrals afavoririen l'acumulació de primeres matèries exòtiques, amb la qual cosa s'aconseguiria rebaixar-ne el preu i es fomentarien les relacions hispano-americanes.

7.ª Les zones neutrals no esdevindrien una càrrega per a l'estat en la mesura que la gestió i el control de les zones podria ésser assumit pels ajuntaments, societats específiques o bé per les juntes d'obres.

8.ª Precisament perquè les zones neutrals havien de ser espais tancats i vigilats, seria més fàcil evitar

el contraban, les falsificacions i les substitucions d'unes mercaderies per unes altres.

9.ª El bon resultat obtingut per aquells estats que ja tenien concedides zones neutrals en algun dels seus ports, era una prova evident de la seva conveniència.

CONCLUSIONS

És un lloc comú que les conclusions són sempre l'aparat més difícil de redactar. Si més no, perquè cal ser sintètic. I per això mateix, perquè la síntesi sempre costa, hom creu que, arribats en aquest punt, es deixarà de dir aquest o aquell argument que li semblava imprescindible. Sigui com sigui, intentem-ho.

La primera conclusió de la present investigació és que l'evolució del catalanisme no es pot estudiar seguint l'esquema de l'historiografia espanyola, que el redueix a una política local i, per tant, n'ignora el caràcter d'alternativa reformista espanyola.

La segona conclusió és que la mena i la forma que va prendre aquest reformisme -o regeneracionisme- català no fou rectilínia, sinó que hom hi observa variacions substancials entre un estadi inicial que només es fonamentava en la crítica i rebuig dels sistema restauracionista i un altre, a partir del 1899, en què el catalanisme s'abocà a la lluita parlamentària com a estratègia per assolir l'autonomia de Catalunya, que era el seu objectiu final.

La tercera conclusió és que el catalanisme s'ha d'entendre com un moviment polític-social en defensa de la identitat catalana, que en uns moments fou encapçalat pel conservadorisme i en uns altres per l'esquerra, però que com a tal moviment tenia una clara vocació interclassista.

La quarta conclusió és que en la reforma de l'administració local, el catalanisme incorporà amb més o menys

èxit la proposta de la regionalització d'Espanya, en un intent tant de restaurar la personalitat política catalana com, al mateix temps, d'allunyar-se, de combatre el sistema caciquista de la Restauració.

La cinquena i última conclusió és que entre 1898 i 1917 el catalanisme predominant de la Lliga maldà per formar i encapçalar una nova hegemonia a Espanya que, aparentment, va fracassar després de la dissolució de Solidaritat Catalana i del fracàs del nonat estatut d'autonomia del 1918, però que, de fet, reprengué de nou, amb un canvi d'actors i directors, amb l'ascens de l'esquerra catalana el 1931 i no s'acabà sinó d'una manera violenta el 1939 amb la derrota de la democràcia i de la República.

En fi, en les discussions entorn de la reforma del règim local i en les reiterades peticions perquè fos creat el port franc barceloní, que són el tronc d'aquesta investigació, hem pogut observar com el moviment catalanista recollí l'esperit de modernitat, de reformisme, que l'eixorc sistema ideat per Cánovas no era capaç de posar en marxa. Un catalanisme, que, com va dir molt encertadament el catedràtic Adolfo Posada el 1909, es caracteritzava per ser l'expressió de les necessitats reals d'un territori espanyol amb molta vida, amb voluntat de refermar la seva personalitat político-cultural i que no va trobar en el sistema legislatiu de l'època les condicions adequades per desenvolupar-se com a moviment nacionalista: «...lo que más importa

—concloïa Posada— es la explosión de sentimiento colectivo, de vida, de acción renovadora, y el factor de sinceridad política que, en ciertos momentos, tal movimiento trajo á las luchas de los partidos. Catalunya sintetiza un modestísimo avance hacia la europeización política de España [...] sabiendo emplear las armas que, por el momento, emplean los pueblos cultos: el sufragio, la agitación política, el apasionamiento por los intereses colectivos».

L'opinió del Posada, que fem nostra, és un colofó que resumeix amb molta claredat que el catalanisme era, dins els marc de la política espanyola, un corrent polític autònom, certament regionalista, però amb un propòsit reformista definit per a tot l'Estat molt lluny, per cert, d'allò que els sociòlegs i politòlegs anomenen, impròpiament, «nacionalisme desintegrador».

En el fons, el catalanisme topà amb un nacionalisme espanyol d'arrel historicista que, fent una lectura unilateral i distorsionada, inventada, de la història, cercava les arrels de la unitat política d'Espanya en una tradició inexistent. Però és que, a més, el nacionalisme de liberals i conservadors (però també de molts republicans) recolzava en un supòsit fals: que la unitat política comporta immediatament i inevitablement la unitat nacional. El fonamentalisme nacionalista espanyol, que reflectia prou bé aquella exclamació llançada per Maura durant el debat del projecte d'Estatut d'Autonomia per a Catalunya del 1918 i que resava: «¡Bendita, siempre

bendita, nunca bastante bendita la unidad nacional!», no va permetre el desenvolupament d'un model d'Estat integrador, respectuós amb les diferents personalitats nacionals que el formaven, seguint un patró -ja fos federal, ja fos regional- que aboqués a la reconstrucció de l'Estat espanyol contemporani en un sentit obert, plural i autonòmic. La insistència del catalanisme a demandar un sistema autonòmic (o si més no l'autonomia de Catalunya) fou, certament, l'eix de la seva intervenció en les Corts espanyoles i, per això mateix, va haver de suportar les escomeses del centralisme.

ARXIU CONSULTATS

ACD : Archivo Congreso de los Diputados (Madrid)
AHC : Arxiu Històric de la Ciutat (Barcelona)
AHN : Archivo Histórico Nacional (Madrid)
AM : Archivo Maura (Madrid)
APCC: Arxiu Provincial dels Caputxins de Catalunya
(Barcelona)
BAB : Biblioteca Ateneu Barcelonès (Barcelona)
BAM : Biblioteca Ateneo de Madrid (Madrid)
BCD : Biblioteca Congreso de los Diputados (Madrid)
BHC : Biblioteca Hispano-Caputxina (Barcelona)
HM : Hemeroteca Nacional (Madrid)

BIBLIOGRAFIA

1. DISCURSOS, ANTOLOGIES I TESTIMONIS

AA.DD., *Hasta qué punto es compatible en España el regionalismo con la unidad necesaria del Estado*, Madrid, Imp. Asilo de huérfanos del Sagrado Corazón de Jesús, Discusiones en la Real Academia de Ciencias Morales y Políticas, 1899.

AJUNTAMENT DE BARCELONA, *Exposición que el Ayuntamiento de Barcelona eleva á los Poderes públicos como protesta contra las invasiones del Gobierno en la esfera de acción de los Municipios, redactada por la Comisión de señores concejales compuesta de los Iltres. Sres. D. Eusebio Corominas Cornell, D. Julio Marial Tey y D. Francisco de A. Cambó Batllé*, Barcelona, Est. Tip. de Mariano Galve, 1905

Reforma de la Administración Local. Informe de los señores D Francisco Layret y Foix, D Jesús Pinilla y Fornell y D Luis Duran y Ventosa, Barcelona, Imp. Henrich i Cia, 1907.

Informe que eleva a las Cortes sobre el proyecto de ley autorizando al Gobierno para conceder el establecimiento de zonas francas, Barcelona, Imp. Elzeviriana, 1915.

ALBA, Santiago, *Castilla ante el problema de la vida local*, Valladolid, Imp. Castellana, 1908.

Problemas de España, Madrid, Imp. Sobrinos de la sucesora de M. Muniesa de los Ríos, 1916.

Un programa económico y financiero Enunciación ante el Senado [5.6.1916] Lectura y exposición ante el Congreso [30.9. 1916] por el Ministro de Hacienda, Madrid, Sobrinos de la sucesora de M. Minuesa de los Ríos, 1916.

Visperas parlamentarias. Hablemos al País. El Ministro de Hacienda expone a los lectores de «El Liberal» la situación del país en el momento de abrirse las Cortes y ratifica su programa económico, Barcelona, Imp. Gisbert y Vives, 1917.

La izquierda liberal: campañas políticas de Don Santiago Alba, Valladolid, Imp. Castellana, 1919.

ALBAREDA Y HERRERA, José M^a., *Biología Política*, Zaragoza, Ed. El Noticiero, 1923.

ALBORNOZ, Alvaro de, *La tragedia del Estado español*, Madrid, Ed Caro Raggio, 1925.

ALCALÁ-ZAMORA, Niceto, *El regionalismo y los problemas de Cataluña Discurso pronunciado en el Congreso de los Diputados el 14.6.1916*, Madrid, Tip. Mora-Zaballos, 1916

Discursos, Madrid, Tecnos, 1979.

ALCOVER, Antoni Ma., *Conducta política que s'imposa avuy a n'els catòlics*, Barcelona, Tip. L'Anuari de la Exportació, 1907.

ALOMAR, Gabriel, *Negacions i afirmacions del catalanisme*, Barcelona, Imp. A. López, 1910,

ALSINA Y BOVÉ, J., *España regionalista y el movimiento catalán*, Barcelona, F. Altés, 1908.

ALTAMIRA, Rafael, *Psicología del pueblo español*, Madrid, Ed Fdo Fe, 1902.

ÁLVAREZ, Melquíades, *Discursos de Melquíades Álvarez. Documentos parlamentarios Recopilados por Antonio Díaz de Maseda*, València, Prometeo, 1949.

Mensaje de la Corona. Discursos pronunciado en el Congreso de los Diputados el día 1 de Junio de 1916, Madrid, 1916.

AMENGUAL, Bartolomé, *Zonas neutrales. Estudio sobre un proyecto de zona franca en el delta del Llobregat*, Barcelona, Gustavo Gili, 1903.

«I el dipòsit franc?», Barcelona, *Economia i Finances*, núm. 14 (25.7.1918).

ANDRADE, Benito Mariano, *Castilla ante el separatismo catalán*, Madrid, Editorial Reus, 1921.

ANTÓN DEL OLMET, Luís, *Su señoría Libro parlamentario*, Madrid, Alrededor del Mundo, 1911.

Al correr de la política, 1914, Madrid, Imp. Juan Pueyo, 1915.

ANUARI DE CATALUNYA, 1917, Barcelona, Editorial Minerva, 1918.

ASOCIACIÓN DE FABRICANTES DE HARINA, *Admisiones temporales de los trigos*, Barcelona, Tip. El Anuario de la Exportación, 1906.

AZCÁRATE, Gumersindo de, «Regionalismo y descentralización», *Revista Nacional*, 14, (Madrid, 16.10.-1899).

«El programa de Manresa», *La Lectura*, 1, Any II: 22-32, (Madrid, 1902).

Municipalismo y regionalismo, Madrid, IEAL, 1979.

AZORÍN, *El alma castellana (1600/1800)*, Madrid, Ricardo Fe, 1900.

Parlamentarismo español (1904/1916), Madrid, Casa Editorial Calleja, 1916.

BALANZÓ I PONY, J, *Cartas catalanistes al meu bon amic don Albert Rusiñol*. Maig de 1904, Barcelona, Tip. Fidel Giró, 1904.

BON JAN [Domènec MARTÍ JULIÀ], «Renaixensa, no regeneració», *La Renaixensa*, (Barcelona, 15.2.1899)

BARCELÓ, G. i BERENGUER, E., *Canalejas Gobernante. Discursos parlamentarios*, València, s.d.

BARCO, Juan, *Problemas catalanes. Artículos publicados en la revista de Madrid «España Económica y Financiera»*, Barcelona, Ed. Granada, 1907.

BOFARULL I ROMANÀ, Manuel de, *La Reforma de la administración Local y las Mancomunidades provinciales. Memoria discutida por la Real Academia de Jurisprudencia y Legislación durante los cursos 1914-15 y 1915-16*, Madrid, Est. Tip. Jaime Ratés, 1916.

BOFILL, Jaume, *L'altra concòrdia i altres textos sobre el catalanisme*, Barcelona, Edicions de La Magrana, 1983.

BUGALLAL, Gabino, *Labor económica del Gobierno durante la anormalidad actual*, Madrid, Imp. de Minuesa de los Ríos, 1915.

BUGALLAL, Isidoro, *Notas políticas. Antes y después del desastre*, Madrid, Hijos de MG González, 1908.

BURGOS, M de, *Páginas históricas de 1917*, Madrid, M Nuñez Samper, 1918.

CABALLÉ GOYENECHÉ, J, *Inferioridad de la raza catalana*, Madrid, Casa Editorial de la Vd. de Pueyo, 1918.

CÁMARA DE COMERCIO Y NAVEGACIÓN DE BARCELONA, *Zonas neutrales*, Barcelona, Henrich y C^a, 1914.

CÁMARA OFICIAL DE INDUSTRIA DE BARCELONA, *Informe sobre el Proyecto de Ley de Zonas Francas*, Barcelona, Seix-Barral Hermanos, 1915.

Memoria reglamentaria 1913-1914, Barcelona, Henrich y C^a, 1915.

CÁMARA OFICIAL DEL COMERCIO Y DE LA INDUSTRIA DE ZARAGOZA, *Las zonas neutrales*, Zaragoza, Tip. del Hospicio, 1914.

CAMBÓ, Francesc, *Autonomia*, Barcelona, Il·lustració catalana, s.d.

Catalunya y la Solidaritat. Conferencia donada al Teatre Principal el dia 26 de Maig de 1910, Barcelona, Fills de D. Casanovas, 1910.

Actuación Regionalista, Barcelona, Publicacions Lliga Regionalista, 1915.

L'acció privada i el reforçament de l'economia catalana. Conferència del Diputat a Corts (...) en el Teatre Principal de Terrassa el dia 1er. d'abril de 1917, Terrassa, La Industria, s.d.

La solución autonomista al problema catalán. Conferencia pronunciada en la Real Academia de Jurisprudencia y Legislación 28.11.1918, Madrid, Imp. Jaime Ratés, 1918.

Davant dels problemes actuals, Barcelona, Editorial catalana,

Conferencia (...) sobre Política Económica Nacional, Madrid, Sociedad Económica Nacional, 1918.

Discursos parlamentaris, Barcelona, Biblioteca de la Lliga, 1935.

Discursos parlamentaris (1907-1935), Barcelona, Alpha, 1991.

Memòries, Barcelona, Ed. Alpha, 1981.

El catalanisme regeneracionista, a cura de Jordi Casassas, Barcelona, Edicions de la Magrana, 1990.

CANALEJAS, José, *La política liberal en España*, Madrid, C.I.-A.P., s.d.

CANALS, Salvador, *La cuestión catalana desde el punto de vista español. Antecedentes*, Madrid, Imp.Vd. Pérez de Velasco, 1919.

«La cuestión catalana. Consideraciones sobre el pasado», *Nuestro Tiempo*, 241 (XIX), (Madrid, 1919).

«Ideario del nacionalismo catalán», *Nuestro Tiempo*, 243 (XIX), (Madrid, 1919).

Los sucesos de España en 1909, Madrid, Imp. Alemana, 2 vols, 1910-1911.

CÁNOVAS DEL CASTILLO, A, *Discursos parlamentarios*, Madrid, 1897.

CARRETERO Y NIEVA, L., *La cuestión regional de Castilla la Vieja (El regionalismo castellano)*, Segovia, Antonio San Martín Imp., 1918.

CASAS-CARBÓ, J, *Catalònia (Assaigs nacionalistes)*, Barcelona, L'Avenç, 1908.

CASTRO, Cristóbal de, *Antología de las Cortes de 1901*, Madrid, Imp. de los sucesores de J.A. García, 1914.

CHARLES-BRUN, J., *El Regionalismo*, Madrid, F. Beltrán, s/d.

CLOSA, Cándido (comp.), *Abyecciones políticas. Cambó contra Maura y Gamazo*, Barcelona, s.i., s.d.

CLUB AUTONOMISTA CATALÀ [Valentí ALMIRALL], *Propaganda catalanista*, Barcelona, F. Fiol, 1901.

CONANGLA FONTANILLES, J., *Cataluña y su voluntad*, L'Havana, El Siglo XX, 1919.

CONGRESO DE LOS DIPUTADOS, *Apuntes para el estudio del Proyecto de Ley sobre Régimen de la Administración Local presentado á las Cortes por el Sr. Ministro de la Gobernación el día 7 de junio de 1907*, 2 vols., Madrid, Imp. Hijos de J.A. García, 1907.

CONGRESO DE ECONOMÍA, *Acuerdos tomados por la Asamblea en contestación al cuestionario propuesto por la Sociedad de Estudios Económicos y proposiciones adicionales aprobadas*, Barcelona, Tip. Vd^a de Domingo Casanovas, 1908.

CONSORCIO DEL PUERTO FRANCO DE BARCELONA, *Memoria de los trabajos realizados durante los años 1926-1927. Síntesis de la actuación anterior del Consorcio*, Barcelona, Imp. de la Casa Provincial de Caridad, 1928.

Recopilación de disposiciones oficiales, Barcelona, Sarrià A.G., 1930

COROMINES I MONTANYA, Pere, *Las Zonas Neutrales como instrumento de la economía nacional*, Madrid, Imp. Clásica Española, 1915.

CORTÓN, Antonio, *El Fantasma del separatismo*, València, F. Sempere, s.d.

COSTA, Joaquín, *Reconstitución y europeización de España. Programa para un partido nacional*, Madrid, Imp. de San Francisco de Sales, 1900.

Ideario, Madrid, Afrodisio Aguado, 1964.

Oligarquía y caciquismo como forma actual de gobierno en España, Madrid, Ediciones de la Revista del Trabajo, 1975, 2 vols.

«Más Sobre regionalismo», *Revista Nacional*, 20, (Madrid, 15.1.1900).

CRIADO CERVERA, Rafael, *Regionalismo y descentralización*, València, 1906.

CULÍ Y VERDAGUER, F., *Las Mancomunidades provinciales*, Barcelona, Casa provincial de Caridad, 1915.

DEDÉU, Martín, *El catalanismo en acción*, Buenos Aires, Librería La Facultad de J. Roldán, 1919.

DÍAZ CANEJA, J., *Castilla y las zonas neutrales*, Madrid, Imp. Ibérica E. Mestre, 1915.

DILLON, E.J., «Foreign Affairs», *The Contemporary Review*, LXXXII, (Londres, 1902).

DOMÉNECH I MONTANER, L., «La política tradicional d'Espanya. Com pot salvarsen Catalunya. Discurs llegit en l'Ateneu Barcelonès lo dia 16 de desembre de 1898» a *Lectura popular*, vol. XIX, núm. 325., Barcelona, Il·lustració Catalana, s.d.

Estudis polítics, Barcelona, Tip. L'Avenç, 1905.

Conservació de la personalitat de Catalunya, Barcelona, 1912.

- «La cuestión catalana», *La Lectura*, 1, Any II: 33-57, (Madrid, 1902).
- DOMINGO, M., *¿Renovación o revolución? Historia documentada de un período (de Junio a Octubre de 1917)*, Barcelona, 1917.
- DÒRIA BONAPLATA, E., *Lo nostre plet*, Barcelona, l'Avenç, 1900.
- DOSFUENTES, Marqués de [F. ANTÓN DEL OLMET], *El alma nacional, sus vicios y sus causas*, Madrid, Imp. Cervantina, 1915.
- DURAN I BAS, Manuel, *La acción del Estado según la ciencia contemporánea*, Barcelona, Imp. Barcelonesa, Escritos, 2a.sèrie, 1895.
- DURAN I VENTOSA, Lluís, *Regionalisme i federalisme*, Barcelona, Puig ed., 1905.
- EL partido Liberal *Conversaciones con D José Canalejas*, Madrid, 1912.
- «EL que som», *La Nació Catalana*, 1, (Barcelona, 1899).
- ELEMENTOS para el estudio del problema de Cataluña. *Soluciones autonomistas y federalistas*, Madrid, Artes Gráficas Mateu, 1918.
- ELIAS DE MOLINS, J., *Puertos francos. Puertos de Marsella, Génova y Barcelona*, Barcelona, Imp. Barcelonesa, 1901.
- Cataluña. La Solidaridad. La Monarquía. El Regionalismo. Impresiones*, Barcelona, A. López, 1907.
- Puertos y zonas francas*, Barcelona, Tip. El Anuario de la Exportación, s/d [1915].
- ESPAÑA, Josep M., *Las corrientes autonomistas en el mundo. El pleito de Cataluña*, Lleida, Sol y Benet, 1919.
- ESTADÍSTICA del personal y vicisitudes de las Cortes y de los ministerios de España, Ap.II, Madrid, Congreso de los Diputados, 1907.
- ESTASÉN, Pere, *Regionalisme econòmic. Discurs sobre'ls fins del Foment de la riquesa de Catalunya. Versió catalana de D. Joaquim Casas y Carbó*. Barcelona, Est. Lito-tipogràfic dels successors de Ramírez i Cia, 1887,

Proyecto económico para España. Conferencias pronunciadas sobre este importante tema en el Instituto Agrícola Catalán de San Isidro, Barcelona, Imp. Francisco Altés y Alabart, 1899

Cataluña. Estudio acerca de sus condiciones de engrandecimiento y riqueza, Barcelona, F. Seix, ed., 1900.

Economía política regional. Discurs llegit per... el dia 21 de Novembre de 1907 en la reunió de la Societat d'Estudis Econòmics tinguda en el Foment del Treball Nacional, Barcelona, Imp. L'Anuari de l'Exportació, 1907.

FERNÁNDEZ FABUEL, José M^a, *El nuevo régimen de la Administración Local*, Madrid, Imp. de Peslado, Páez y Cía, 1908.

Las mancomunidades provinciales, Madrid, Est. Tip. Sucesores de Rivadeneyra, 1913.

FOMENTO DEL TRABAJO NACIONAL, *Memoria leída en la Junta ordinaria de socios celebrada el día 27 de Enero de 1901*, Barcelona, Tip. Domingo Casanovas, 1901.

La cuestión de las zonas francas, Barcelona, Tip. Domingo Casanovas, 1903.

Informe del... sobre el proyecto de ley de Administración local, Barcelona, D. Casanovas, 1907.

Informe que eleva la Junta de ésta Sociedad á la Comisión parlamentaria nombrada para dictaminar sobre el proyecto de ley autorizando el establecimiento de depósitos francos, Barcelona, Tip. Domingo Casanovas, 1911.

Informe del proponiendo el establecimiento de zonas francas, Barcelona, Imp. Elzeviriana, 1915.

Memorandum que dirige al público el Consejo Superior del Fomento del Trabajo Nacional, Barcelona, 1915.

[FOMENTO DEL TRABAJO NACIONAL], *España ante el conflicto económico. Las zonas francas o neutrales. Objeto, oportunidad, beneficios*, Madrid, Est. Tip. Fortanet, 1914.

FOREMAN, John, «The situation in Spain», *The Contemporary Review*, LXXXI, (Londres, 1902).

- FRANCH, J., *La tasca del catalanisme. Lo moviment dels gremis. Lo concert econòmic y l'Catalanisme*, Barcelona, 1900.
- [FRANQUESA I GOMIS, Josep], *Los conflictos d'Espanya y lo catalanisme*, Barcelona, La Veu de Catalunya, s/a [1898].
- FROLLO, C. [Ernesto LÓPEZ RODRÍGUEZ], *En Cataluña. El peor enemigo. Deseos de Barcelona Cataluña ante España*, Madrid, Publicaciones de España Futura, 1909.
- FUENTES ESPLUGA, D., *Valor histórico del Regionalismo. Memoria leída en la sección de Ciencias Históricas del Ateneo de Madrid (Noviembre de 1893)*, Madrid, Miguel Romero Imp. 1893.
- GANIVET, Ángel, *Idearium español*, edició a cura d'E. Inman Fox, Madrid, Espasa-Calpe. col. Austral, A-125, 1990.
- GARCÍA CARRAFFA, Alberto i Arturo, *Prat de la Riba*, Barcelona, Imp. A. Marzo, 1917.
- GARCÍA, Telesforo, «Hay materia para crear una nación», *Revista Nacional*, 20, (Madrid, 15.1.1900).
- GARRIGA I MASSÓ, J., *Conferencia sobre la cuestión catalana*, Barcelona, Tip. Pedro Tol, 1908.
- GASCÓN Y MARÍN, J., *Mancomunidades provinciales*, Madrid, hijos de Reus 1914.
- «La réforme du Régime local en Espagne», *extracte de la Revue de Droit Public et de la Science Politique en France et à l'étranger*, núm 2, abril-maig-juny, (París, 1909).
- Informe ante la Comisión dictaminadora del proyecto de zonas francas*, Saragossa, Imp. del Herald, 1915
- GENER, P., *Cosas de España. Herejías nacionales. El renacimiento de Cataluña*, Barcelona, Llordachs, ed., 1903.
- GIMÉNEZ SOLER, Andrés, *Las zonas francas*, Zaragoza, Publicaciones de la Asociación de Labradores de Zaragoza, Tip. Blasco, 1915.
- GIMÉNEZ VALDIVIESO, T., *El atraso de España (1909)*, Madrid, Fundación Banco Exterior, 1989.

GINER DE LOS RÍOS, H., *El idioma español*, Barcelona, Est. A. Virgili, 1916.

El idioma español. Discurso pronunciado por la Patria y por la lengua, Barcelona, Edit. de las Juventudes Republicanas Radicales, 1916.

GOICOECHEA, A., *Hacia la democracia conservadora (artículos y discursos)*, Madrid, Imp. de El Mentidero, 1914.

Problemas del día. Mosaico de conferencias, discursos y artículos, Madrid, Imp. de El Mentidero, 1916.

Política de derechas (orientaciones y juicios), Madrid, Blass tipografía, 1922.

GOLPE, S., *Regionalismo y lenguaje*, La Coruña, Escuela Tipográfica de la Casa de Misericordia, 1902.

GÓMEZ BARDAJÍ, Julio i Joaquín i ORTÍZ DE BURGOS, J., *Anales parlamentarios Cortes 1910: Segunda Legislatura 1911 a 1914*, Madrid, Imp. Valentín Tordesillas, 1915.

Anales Parlamentarios Cortes 1907: Legislatura 1907-08, Madrid, Imp. V. Tordesillas, 1910.

Anales Parlamentarios Cortes 1907: Legislatura 1908-09 y 1909-10, Madrid, Imp. V. Tordesillas, 1911.

Anales Parlamentarios Cortes 1910: Legislatura 1910-11, Madrid, Imp. V. Tordesillas, 1912.

Anales Parlamentarios Cortes 1914: Legislatura 1914-15 y 1915-16, Madrid, Est. Tip. Tordesillas, 1918.

GÓMEZ DE LA SERNA, J., *España y sus problemas*, Madrid, Est. Tip. de El Liberal, 1916.

GOMIS, J., *El porvenir de España y los partidos políticos*, Madrid, Sucesores de E. Lacau, 1900.

GRAELL, Guillem, *La cuestión catalana*, Barcelona, Imp. A. López Robert, 1902.

Historia del Fomento del Trabajo Nacional, Barcelona, Imp. V^a de Luís Tasso, s/d.

GRAELL, Marcelino, *Las zonas neutrales. Su importancia para Barcelona. Notas publicadas en "El Trabajo Nacional", órgano del Fomento del Trabajo Nacional*, Barcelona, Hijos de Domingo Casanovas, 1914.

Resumen de la situación económica de España. Surgimiento de la clase media por..., Barcelona, Imp. Hijo de D. Casanovas, 1923.

GUIMERÀ, A., *Cants a la Pàtria*, Barcelona, La Renaixença, 1906.

GUIXÉ, Juan, *Problemas de España*, Madrid, El Liberal, 1912.

Idea de España (Exégesis española: ideales españoles), Madrid, El Liberal, 1915

La nación sin alma, Madrid, El Liberal, 1917.

G.J., *Ensayo sobre las causas y significación del Regionalismo*, San Sebastián, La Voz de Guipúzcoa, 1906.

GUTIÉRREZ RAVE, J., *Habla el Rey (Discursos de Su Majestad el rey Don Alfonso XIII)*, Madrid, Iruña, 1955.

HERNÁNDEZ VILLAESCUSA, M., *La revolución de julio en Barcelona*, Barcelona, Juan Gili, 1910 (2a. edició corregida i augmentada).

HISTÒRIA d'una política (Actuacions i documents de la Lliga Regionalista), Barcelona, Biblioteca Lliga Catalana, 1933.

HURTADO, A., «La intervenció de l'Estat en el nostre règim autònom», a DD.AA., *Conferències sobre l'Estatut de Catalunya*, Barcelona, Acadèmia de Jurisprudència i Legislació, 1933.

IGLESIAS POSSE, P., *Escritos y discursos*, Santiago de Compostela, Sálvora, 1984.

INFORME de las entidades económicas aragonesa contra la concesión de Puertos Francos, Zaragoza, Imp. del Herald, 1916.

JAUME, Francisco, *El separatismo en Cataluña*, Barcelona, 1907.

JUDERÍAS, J., *La Leyenda Negra Estudio acerca del concepto de España en el extranjero*, Barcelona, Araluce, 1914.

La reconstrucción de la historia de España desde el punto de vista nacional, Madrid, Imp. Clásica Española, 1918.

LABRA, R. de, *Problemas del día. Discursos y conferencias, 1898-1902*, Madrid, Tip. d'Alfredo Alonsa, 1902.

LARCEGUÍ, Francisco de P., *La cuestión catalana*, Madrid, Tip. del Sindicato de Obreros Tipógrafos del Círculo Obrero de San José, 1907.

LERROUX, A., *De la lucha*, Madrid/Barcelona, F. Granada y Cía, 1909.

LEZÓN FERNÁNDEZ, M., *El Regionalismo. Conferencia pronunciada en la Real Academia de Jurisprudencia y Legislación*, Madrid, Est. Tip. Jaime Ratés, 1918.

LYNCH, Hannah, «Rebel Catalonia», *The Contemporary Review*, LXXXII, (Londres, 1902).

LLANGORT MAJORAL, P. i CUADRAS FARGAS, A., *El catalanismo y la democracia. Controversia entre...*, próleg de J. M. Folch i Torres, Barcelona, Joaquim Horta, 1907.

LLIGA REGIONALISTA, *Llista de socis*, Barcelona, Fills D. Casanovas, 1911.

Les Mancomunitats. Antecedents. La Mancomunitat catalana. Lley de Mancomunitats, Barcelona, Imp. Casa de la Caritat, 1912.

A les Corts Espanyoles. Informe al Projecte de Lley sobre'l Regim d'administració Local, Barcelona, s.i., 1907.

El pensament català davant del conflicte europeu. Conferències dels parlamentaris regionalistes, Barcelona, Fidel Giró, 1915.

LLOPIS Y PÉREZ, A., *Historia política y parlamentaria de D. Nicolás Salmerón y Alonso*, Madrid, Congreso de los Diputados, 1915.

MACÍAS PICAVEA, R., *El problema nacional: hechos, causas y remedios*, Madrid, Seminarios y Ediciones, 1972.

MADRAZO, E., *¿El pueblo español ha muerto? Impresiones sobre el estado actual de la sociedad española*, Santander, Blanchard y Arce, 1903.

MAEZTU, R. de, *Hacia otra España*, Madrid, F. Fe, 1899.

Artículos desconocidos, 1897-1904, Madrid, Castalia, 1977.

Liberalismo y socialismo: Textos fabianos de 1909-1911, Madrid, Centro de Estudios Constitucionales, 1984.

MAÑÉ I FLAQUER, J., *El Regionalismo*, Barcelona, Imp. Barcelonesa, 1887.

Un ensayo de regionalismo. Cartas a don José Pella y Forgas, Barcelona, L'Avenç, 1887.

MANCOMUNITAT DE CATALUNYA, *L'obra realitzada. Anys 1914-1919*, Barcelona, Imp. Casa de la Caritat, 1919.

Breu notícia de l'organització i l'obra, Barcelona, casa de la Caritat, 1922.

MANIFIESTO de la Liga Nacional de Productores, Madrid, *Revista Nacional*, 1, 1899.

MARAGALL, J., *El sentimiento catalanista. Trágico conflicto. La Patria nueva*, Madrid, B. Rodríguez Serra editor, 1902.

«El sentimiento catalanista», *La Lectura*, 1, Any II: 1, (Madrid, 1902).

MARINEL·LO, Manuel, *La verdad del catalanismo*, Barcelona, Est. Tip. de Felipe Fiol, 1901

MARTÍNEZ, Graciano, *Regionalismo y patriotismo*, Madrid, Voluntad, 1923.

MARTOS, Cristino, *Concepto de Patria en los pueblos antiguos*, Madrid, Est. Tip. Sucesores de Rivadeneira, 1888.

MARTOS, J. i AMADO Y R. DE VILLEBARDET, J., *Peligro nacional. Estudios é impresiones sobre el catalanismo*, Madrid, Establecimiento Tiográfico, 1901.

MASPONS Y ANGLASELL, F., *Charlas sobre nuestra situación*, Barcelona, Llibreria d'A. Verdaguer, 1902.

L'idea de patria segons les autoritats castellanes, Barcelona, J. Cunill, 1905.

MAURA, A., *Transformación de las ideas políticas que han dirigido la vida de España en el presente siglo La organización del Poder Público bajo el aspecto geográfico para los fines del Gobierno*, Madrid, Conferencia a l'Ateneo de Madrid del 29.5.1876.

«La reforma de la Administración Local», *La Lectura*, Any II: 1, (Madrid, 1902).

Discurso pronunciado por el Ministro de la Gobernación en el Senado el día 27 de Mayo de 1903 al presentar el proyecto de Ley de bases para la reforma de la Administración Local, Madrid, Est. Tip. Hijos de J.A. García, 1903.

Proyecto de Ley y Bases para la Reforma de las de Administración Local (Mayo 1903), Madrid, Imp. Sucesora de M. Minuesa de los Ríos, 1903.

Debate en ambas Cámaras sobre el proyecto de Administración Local, s/l. Imp. Fontanet, s.d.

Debate en el Congreso sobre la derogación de la Ley de Jurisdicciones. Junio de 1908, s/l, Imp. Fontanet, s.d.

"*Por la Patria*". *Discurso pronunciado por Antonio Maura en el Congreso de los Diputados el 11.12.-1918*, Barcelona, Imp. Ed. Barcelonesa, 1918.

MESA DE LA PEÑA, R., *Antología de las Cortes de 1903 á 1907*, Madrid, Imp. Valentín Tordesillas, 1913.

MILEGO, J., *El problema catalán (¿Separatismo o regionalismo?)*, Madrid, Biblioteca Nueva, 1916.

MONEVA Y PUJOL, J., *La posición aragonesa en el problema regionalista. Conferencia en la Real Academia de Jurisprudencia y Legislación*, Madrid, Est. Tip. Jaime Ratés, 1911.

MORALES SAN MARTÍN, B., *El regionalismo ante el derecho político moderno Personalidad regionalista de Valencia Conferencia ponunciada el 31.1.1917 en la Real Academia de Jurisprudencia y Legislación*, Madrid, Est. Tip. Jaime Ratés, 1917.

MORET, S. i SILVELA, L., *La familia foral y la familia castellana*, Madrid, Vd. Hijos José Cuesta, 1863.

MORET, S., *Centralización, descentralización y regionalismo*, Madrid, Eduardo Arias, 1900.

MOROTE, L., *La moral de la derrota*, Madrid, Yuste, 1900.

El pulso de España, Madrid, 1903.

«MOVIMENT regional», *L'Avenç*, (Barcelona, 20.3.1889 i 25.5.1889).

NADAL I FERRER, Joaquim Ma. de, *El maurismo ante el problema catalán*, Barcelona, Editorial Barcelonesa, 1915.

NAVARRO MONZÓ, J., *Catalunha e as nacionalidades ibéricas*, Lisboa, Carvalho, 1908.

NAVARRO, Emiliano [Juan DE LA PURRIA], *Separatismo solidario. La política en Cataluña*, Barcelona, Imp. José Ortega, 1907.

NAVARRO, Emiliano [Juan DE LA PURRIA], *Historia crítica de los hombres del republicanismo catalán en la última década (1905-1914)*, Barcelona, Imp. José Ortega, 1915.

NEGÓN, Carlos M., *Vindicaciones regionalistas*, València, 1904.

NIDO Y SEGALERVA, J. del, *Historia política y parlamentaria del Excmo. Sr. D. Práxedes Mateo Sagasta*, Madrid, Imp. de Ramona Velasco, 1915.

NORMANDY, Georges, *La question catalane*, París, Blond et Cie, 1908.

OLIVART, Marquès de, «La cuestión catalana ante el Derecho Internacional. Dos cartas abiertas 1892-1909», *Revista de Derecho Internacional y Política Exterior*, IV, (Madrid, 1908).

OLIVER, M. dels S., *La literatura del desastre*, Barcelona, Península, 1974.

Entre dos Españas (crónicas y artículos), Barcelona, Gustavo Gili ed., 1906.

Hojas del Sábado IV. Comentarios de política y patriotismo, Barcelona, Gustavo Gili, 1919.

ORS, Eugeni d', *Genealogia ideal del Imperialismo*, Barcelona, Imp. Henrich, 1905.

«Lo del Marroc i l'actitud catalanista», *La Veu de Catalunya*, (Barcelona, 20/7/1909).

ORS, Joan, *La crisi de la democràcia catalana*, Barcelona, Imp. Arnóbas, 1912.

España y Cataluña, Madrid, Historia Nueva, 1930

ORTEGA Y GASSET, J., *La redención de las provincias*, Madrid, Alianza Editorial, 1967.

OSSORIO Y BERNARD, A., *Ensayo de un catálogo de periodistas españoles del siglo XIX*, Madrid, Imp. J. Palacios, 1903-1904.

OSSORIO Y GALLARDO, A., *Barcelona Julio de 1909 (Declaración de un testigo)*, Madrid, Ricardo Rojas, 1910.

Conversación sobre el catalanismo, Madrid, Jaime Ratés, 1912.

PADILLA, R., *España actual*, Madrid, Imp. artística José Blass y Cía, 1908.

PARDO BAZÁN, E., «La España de ayer y la España de hoy: muerte de una leyenda.» Conferencia pronunciada a la Société des Conférences de Paris [18.4.1899], *Revue Politique et Littéraire*, (París, 1899).

La vida contemporánea (1896-1915), Madrid, Ed. Magisterio Español, 1972.

PAZOS Y GARCÍA, D., «La política española ante la acción nacionalista en algunas regiones», *Nuestro Tiempo*, 207 (XVI), (Madrid, 1916).

PELLA I FORGAS, J., *La crisi del catalanisme*, Barcelona, Imp. Heinrich, s.d.

«El problema del Regionalismo», *La Lectura*, Any II: 1, (Madrid, 1902).

PÉREZ DÍAZ, P., *La cuestión regional y la autonomía*, Madrid, Hijos de J.A. García, 1908.

PÉREZ R. MÍNGUEZ, F., *El Catalanismo*, Madrid, Tipo-litografía Miñón, 1900.

PÉREZ-PRENDES Y MUÑOZ DE ARRACO, J.M., «Continuidad y discontinuidad en la Constitución de 1876», *Revista de Derecho Político*, 8, (Madrid, 1981).

PI I MARGALL, F., *La qüestió de Catalunya*, Barcelona, Societat Catalana d'Edicions, 1913.

PI I SUÑER, F., *El problema catalán*, València, Biblioteca de «El Federal», Torrijos y Cía, 1906.

PIRRETAS, M. J., *El Tancament de Caixes. Descripció del moviment gremial de 1899*, Barcelona, Cunill, s.d.

PONS Y UMBERT, A., *Del Regionalismo en Cataluña*, Madrid, Imp. Revista de Legislación, 1902.

Organización y funcionamiento de las Cortes según las constituciones españolas y reglamentación de dicho cuerpo colesgislador, Madrid, Hijos de G. Hernández, 1906.

Resumen crítico del curso 1915 a 1916 de la Real Academia de Jurisprudencia y Legislación, Madrid, Est. Tip. Jaime Ratés, 1916.

Historia política y parlamentaria de Romero Robledo, Madrid, Valentín Tordesillas, 1916.

Resumen crítico del curso 1916 a 1917 de la Real Academia de Jurisprudencia y Legislación, Madrid, Est. Tip. Jaime Ratés, 1917.

Las propagandas Regionalista y Maurista, Madrid, Jaime Ratés, 1917.

Resumen crítico del curso 1917 á 1918 de la Real Academia de Jurisprudencia y Legislación, Madrid, Est. Tip. Jaime Ratés, 1918.

POSADA, Adolfo, *Estudios sobre el régimen parlamentario en España*, Madrid, José Rodríguez, 1891.

Tratado de Derecho Administrativo según las teorías filosóficas y la legislación positiva, Madrid, V. Suárez, 1897-98, 2 vols.

Evolución legislativa del régimen local en España (1812-1909), Madrid, Librería general de Victoriano Suárez, 1910. Reedició: Madrid, IEAL, 1982.

Escritos municipalistas y de vida local, Madrid, IEAL, 1979

PRADERA, V., MAURA, A., CAMBÓ, F., «Regionalismo y nacionalismo. Discursos parlamentarios del 16, 17 y 18 de Abril de 1918», *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, 74/11, (Madrid, 1918).

- [PRAT DE LA RIBA, E.], «Manifest dels senadors i diputats regionalistes», *La Veu de Catalunya*, (Barcelona, 1.8.1909).
- PRAT DE LA RIBA, E., *La nacionalitat catalana*, Barcelona, Biblioteca Popular, 1906.
- «Com va generarse la idea de Mancomunitat», *La Veu de Catalunya*, (Barcelona, 2,4,5.4.1913).
- La nació i l'Estat Escrits de joventut*, a cura d'Enric Jardí, Barcelona, La Magrana, 1987.
- PROYECTO de ley y bases para la reforma Administración local, Madrid, Imp. de la Sucesora de M Minuesa de los Ríos, 1903.
- PUIG I CADAFALCH, J., *Catalunya i l'autonomia*, Barcelona, La novel·la nova, vol VI: núm. 88, s.d.
- PUIGDOLLERS Y MACIÀ, Joseph, *Comunicaciones internacionales de España*, Madrid/Barcelona, Mercurio, s.d.
- P.J., *Les fondements de la nationalité catalane*, Laussane, Annales des Nationalités, 1916.
- P.M., *El Parlamento y la Solidaridad. Estudio de política contemporánea*, Madrid, Imp. Fernando Fe, 1907.
- RAHOLA, Frederic, «Cataluña y el regionalismo», *La Cataluña*, (Barcelona, 20.3.1909).
- RIBALTA, Aurelio, *El catalanismo militante*, Madrid, Imp. Romero, 1901.
- La afirmación regionalista. Memoria de la Sección de Ciencias Morales y Políticas del Ateneo de Madrid*, mecanografiat, 1918-1919.
- RIBERA Y ROVIRA, J.S., *La integridad de la Patria Cataluña ante el espíritu de Castilla*, Barcelona, José Agustí Lib./Francisco Altes, s.d.
- RIUS Y CASAS, J. i TRILLA Y ROSTOLL, M., *El pleito de las zonas francas*, Zaragoza, Pub. del Centre Català, Tip. La Academia, 1915.
- ROBERT SURIS, A., *A las clases directoras de Barcelona*, Barcelona, Imp. López Robert, 1904.
- ROBERT, B., *Discursos Legislatura de 1901*, Barcelona, Henrich y Cía, 1902.

«El Catalanismo en el concepto naturalista», *La Lectura*, Any II: 1, (Madrid, 1902).

ROVIRA I VIRGILI, A., *La crisi del règim*, Barcelona, Editorial Catalana, 1918.

ROYO Y VILLANOVA, A., «Descentralización y regionalismo», *Revista Nacional*, (Madrid, 15.1.1900).

El problema catalán. Impresiones de un viaje a Barcelona, Madrid, Librería de Victoriano Suárez, 1908.

La nueva descentralización. Discuso leído en la Universidad de Valladolid en el acto de inauguración del curso 1914-15, Valladolid, Imp. castellana, 1914.

Las bases doctrinales del nacionalismo. Conferencia en la Real Academia de Jurisprudencia y Legislación, Madrid, Est. Tip. Jaime Ratés, 1917.

El nacionalismo regionalista y la política internacional de España Conferencia del 17.11.1918, Madrid, Imp. Justo Martínez, 1918

La autonomía y la municipalización Conferencia pronunciada el 10.4.1919, Madrid, Imp. municipal, 1919.

Treinta años de política antiespañola, Valladolid, Librería Santarén, 1940.

RUCABADO, Ramon, *De Catalanisme*, Palafrugell, P. Ribas, 1911.

RUSIÑOL, A. i ALBÓ, F., *La cuestión catalana. Informe acerca del proyecto de ley sobre delitos contra la patria y el ejército dirigido al Senado por los diputados regionalistas*, Barcelona, 1906.

R. J., *Catalanistas y carlistas*, Barcelona, 1903.

SAINZ RODRÍGUEZ, P., *Las polémicas sobre la cultura española*, Madrid, Fortanet, 1919.

SALA I ARGEMÍ, A., *Discursos parlamentarios*, Barcelona, 1927.

SALAVERRÍA, J.M., *La afirmación española*, Madrid, Aguilar, 1917.

SALMERÓN, N., *Obras Completas*, Madrid

SALLARÈS, J., *José Ferrer-Vidal y su tiempo*, Barcelona, Fomento del Trabajo Nacional, 1895.

SAMARUC, J., *Cien años de catalanismo. La Mancomunidad de Cataluña*, Barcelona, Salvat, Duch y Ferré, 1924.

SAMPERE I MIQUEL, S., *Fin de la nación catalana*, Barcelona, L'Avenç, 1905.

SÁNCHEZ DE LOS SANTOS, M., *Las Cortes Españolas: las de 1907*, Madrid, Tip. d'A. Marzo, 1908.

Las Cortes Españolas: las de 1910, Madrid, Tip. d'A. Marzo, 1911.

Las Cortes Españolas: las de 1914, Madrid, Tip. d'A. Marzo, 1915.

SÁNCHEZ DE TOCA, J., *Centralización y regionalismo ante la política unitaria de Patria Mayor*, Madrid, 1899.

«Caciquismo y descentralización», *Revista Nacional*, 21/22, (Madrid, 1900).

Regionalismo, municipalismo y centralización, Madrid, R. Velasco Imp., 1907.

Reconstitución de España en vida de economía política actual, Madrid, J. Ratés, 1912.

La crisis de nuestro parlamentarismo, Madrid, Imp. de Isidoro Perales, 1914.

Los problemas actuales de mayor urgencia para el gobierno de España, Madrid, Imp. de Isidoro Perales, 1916.

Regionalismo y centralización, Madrid, Ed. Reus, 1921.

SÁNCHEZ GUERRA, J., «El Catalanismo», *La Lectura*, Any II: 1, (Madrid, 1902).

SANTAMARÍA DE PAREDES, V., *Curso de Derecho Administrativo según sus principios generales y la legislación actual de España*, Madrid, Ricardo Fe, 1898.

SANZ Y ESCARTÍN, E., *Discursos acerca del estado económico y social de Cataluña y principalmente del catalanismo (1900)*, Madrid, Imp. del Asilo de Huérfanos del Sagrado Corazón de Jesús, *Memorias de la Real Academia de Ciencias Morales y Políti-*